

A
KABINETIRODA
SZOLGÁLATÁBAN
A VILÁGHÁBORÚ ALATT

EPIZÓDOK ÉS JELLEMKEPEK
I. FERENC JÓZSEF ÉS IV. KÁROLY
KIRÁLYOKRÓL

ÍRTA:

DR. KRAY ISTVÁN BÁRÓ
ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ,
VOLT CS. ÉS KIR. KABINETIRODÁI UDVARI TITKÁR

A SZERZŐ KIADÁSA.

1 9 3 5

NYOMTATTA: A „ZRÍNYI” NYOMDAIPAR ÉS
KÖNYVKERESKEDÉS R.-T.

KÖNYVNYOMDÁJA

ZALAEGERSZEGEN

FELELŐS NYOMDAVEZETŐ:

A R A N Y K Á R O L Y

*Koronás
Apostoli Királyom,
Istenben boldogult IV. Károly
számkivetésben élő özvegyének,*

ZITA

*Császárné és Királyné Ő Felségének
hűséges alattvalói hódolattal ajánlja*

a szerző.

Előszó.

A történelem nagy alakjainak életében sokszor találunk látszólag jelentéktelen kisebb epizódokat, amelyek sokkal jobban világítanak rá az illetők egyéniségére, mint az életükkel kapcsolatos történelmi események. Hogy a történetírók ezt a tényt már évezredekkel ezelőtt felismerték, világosan kitűnik abból, hogy a legrégebb kor nagy embereinek életéből igen sok ilyen apró epizódnak emléke maradt reánk.

Aki csak a nagyjelentőségű történelmi események tükrén át nézi egy uralkodónak, egy nagy államférfinak vagy hadvezérnek életét, sohasem lesz képes arra, hogy magának az illető jelleméről és egyéniségéről helyes és a történelmi igazságnak mindenben megfelelő képet alkosson. És ez a tétel különös mértékben vonatkozik azokra, akik a közelmúltban éltek, akiknek kortársai még életben vannak, mert ezekkel szemben a történetírás még nem képes teljesen tárgyilagos és elfogulatlan lenni.

Elsősorban ez az oka annak, hogy azok között a művek között, amelyek I. Ferenc József

és IV. Károly királyok személyével foglalkoznak, alig fogunk kettőt találni olyat, amelyből teljesen egyformán bontakoznék ki ennek a két uralkodónak történelmi egyénisége. Hiszen mind a kettőről még életében teljesen téves és helytelen nézetek voltak általánosan elterjedve.

Ferenc Józsefről például sokan azt hitték, hogy rideg, szívtelen és bosszúálló természetű. Ennek a balhiedelemnek kétségkívül több oka volt. Első sorban egy bizonyos tendenciát kell keresnünk az ilyen hírek terjesztésénél azok részéről, akik Magyarországon az ő szélsőséges függetlenségi mentalitásukban sokszor még a történelemhamisítástól sem riadtak vissza. Céljuk az volt, hogy a király személyét és azon keresztül az egész dinasztiaát népszerűtlenné tegyék. Az a körülmény azután, hogy Ferenc József ragaszkodott a spanyol udvari etikett előírásaihoz és ezért nála úgyszólván ki volt zárva a lehetősége annak, hogy alattvalóinak szélesebb rétegeivel érintkezésbe kerüljön, mindenesetre tápot adott az ilyen hamis hírek elterjedésének. Mert hiszen aránylag igen csekély volt azoknak a száma, akik Ferenc Józsefet személyesen és a közvetlen érintkezés alapján ismerték és ezeknek nagy része is sohasem látta őt olyannak, amilyen természete és hajlamai szerint a valóságban volt. Szűkebb környezetének tagjai azonban a gyakoribb és közvetlenebb érintkezés útján könnyebben nyertek mélyebb bepillantást az öreg király egyéniségébe, mert bár velők szemben is fennállottak azok a korlátok, melyeket az etikett törvényei szabtak,

részükre, mégis sokszor nyílt lehetőség arra, hogy mintegy pongyolában lássák a királyt, amikor ugyanis sokkal jobban bontakoztak ki előttük azok a vonások, amelyek Ferenc József alaptermészetének jellemző tulajdonságait képezték. Azt is sokszor lehetett Ferenc Józseffel kapcsolatban különösen életének utolsó éveiben hallani, hogy szellemileg korlátolt és nem folyik bele saját akaratnyilvánításával a kormányzat ügyeibe, legfeljebb annyiban, hogy a korlátolt embereket jellemző csökönységgel ragaszkodik bizonyos rögeszmékhez és hogy ezeknek a kedvéért hajlandó sokszor fontos állami érdekeket is feláldozni. Ez a felfogás is teljesen téves és hamis beállítása Ferenc József egyéniségének. A való tényállás ezzel szemben az, hogy az öreg király élete végéig mindenkor a legintenzívebben foglalkozott a kormányzás ügyeivel, amelyeknek legaprólékosabb részleteit is alaposan ismerte és minden kormányzati ügyet példás lelkiismeretességgel intézett el. Téves rögeszméi egyáltalában nem voltak. Magyar vonatkozásban csak egy kérdés létezett, amellyel kapcsolatban nem volt hajlandó meggyőzésének rovására engedményeket tenni: a közös hadsereg kérdése. Itt valóban ridegen elzárkózott azoknak a követeléseknek a teljesítése elől, melyeket a magyar nemzeti közvélemény a hadsereggel szemben támasztott. De ez az elzárkózás kizárólag abból a meggyőzéséből fakadt, hogy ezeknek a követelményeknek a teljesítése megbontaná a hadsereg egységét és ezzel veszélyeztetné a Monarchia biztonságát.

Ferenc Józsefnek ez a felfogása lehetett téves, de kétségtelenül jóhiszemű volt és nagymérvű alátámasztást is nyert a hadsereg tábornokainak e kérdésben vallott nézete által. Hiszen köztudomású tény, hogy amikor Károly király, aki ebben a kérdésben más felfogást vallott, mint elődje, a tábornoki kar véleményét kikérte, a magyarokat is beszámítva, mindössze két olyan tábornok akadt, aki nem látott veszélyt az önálló magyar nemzeti hadsereg felállításában és a királynak illyirányú szándékát helyeselte.

Hogy IV. Károly király személye is más-képen áll a közvélemény elgondolásában, mint amilyen ő a valóságban volt, annak is különböző okai vannak. Amíg Ferenc Ferdinánd trónörökös élt, szinte féltékenyen ügyelt arra, hogy unokaöccse, aki az ő morganatikus házassága folytán atyja, Ottó főherceg halála óta a Monarchia prezumpatív trónörököse lett, a nyilvánosság előtt minél kevesebbet szerepeljen. Az ifjú Károly főherceg ezért a világháború kitöréséig többnyire távoli garnizonokban katonáskodott és így nem nyílt részére lehetőség sem arra, hogy magát a Monarchia lakosságának széles rétegeivel megismertesse. Mikor azután a sarajevói merénylet nyomán kitört a világháború, a kötelesség az ifjú trónörököst a harctérre szólította és onnan csak akkor került végleg haza, amikor Ferenc József halála után a Monarchia két államának kormányzását kellett átvennie. Minthogy azonban IV. Károly király mint legfőbb hadúr a világháborúban fenntartotta magá-

nak a hadsereg fővezényletét, ez a körülmény, valamint a háborús politika sokoldalú és bonyolult problémáival való intenzív foglalkozás és az állandó kísérletezés egy tisztességes béke megkötése érdekében a kormányzás rendes teendői mellett annyira lekötötte az ifjú király minden idejét, hogy ismét nem tudott módot és alkalmat találni arra, hogy magát alattvalóival megismeresse. Emellett Károly király ellen mindjárt uralkodása kezdetén egy aljas rágalomhadjárat is indult meg, amelynek szervezői mindent elkövettek, hogy az ifjú uralkodó egyéniségét hamisan állítsák be a közvélemény előtt, hogy így személyét népszerűtlenné és gyűlöletessé tegyék.

I. Ferenc József és IV. Károly királyok uralkodása hazánk történetének egyik legjelentősebb fejezetét képezi. Ferenc József a világháborút megelőző időben majdnem hét évtizeden át irányította a Monarchia és vele együtt Magyarország sorsát. Károly király csak két esztendeig uralkodott, de ez a két esztendő oly mértékben foglal magában jelentős és hazánk jövőjére kiható eseményeket, hogy már ezek egymagukban is igen nagy jelentőségűvé teszik Magyarország történetében ennek a tragikus sorsú uralkodónak a személyét.

Ferenc József viharos időkben lépett trónra és hosszú uralkodása alatt többször volt kénytelen birodalmának integritása érdekében háborút viselni. Ezek a háborús vállalkozások azonban nem voltak szerencsések és úgyszólván mind-egyiket az osztrák birodalom egy-egy tartomá-

nyának elvesztése követte. Ferenc József nem is szerette a háborút és azzal, hogy egy majdnem félszázadig tartó békés korszak révén biztosította országainak nyugodt fejlődését, a „béke fejedelme” címét érdemelte ki. És ez a Ferenc József élete végén mégis hadat üzent a Monarchia egyik kis déli szomszédjának, Szerbiának, amely ország egy évtized óta, amióta a Monarchiával barátságos viszonyt fenntartó királyát aljas módon meggyilkoltatta, a hatalmas Orosz birodalom biztatására állandóan izgatott a Monarchia ellen, amíg ez a féktelen izgatás gyilkos fegyvert nem adott azoknak a kezébe, akik 1914 június 28-án Sarajevóban a Monarchia trónörökösét hitvestársával együtt meggyilkolták.

Ez a hadüzenet azután hamarosan lángba borította úgyszólván az egész világot. És Ferenc Józsefet az isteni Gondviselés kifürkészhetetlen akarata épen akkor szólította el az élők sorából, amikor az ő egykor oly hatalmas birodalmának pillérei már recsegték-ropogtak abban a földindulásban, melyet a világháború idézett fel és amelynek mellékregzései, a Monarchiában élő egyes népek centrifugális törekvései, már több helyen rést ütöttek a Ferenc József építette vár, a dualisztikus alkotmányu Osztrák-Magyar Monarchia falain akkor, amikor Ferenc József hadserege még távol a Monarchia határaitól mindenütt az ellenség földjén vitézül és győzedelmesen védelmezte a hazát a nagy ellenséges túlerővel szemben.

Vájjon, ha Ferenc József megéli a háború végét, lett volna-e neki, az ő közel hetven éves

uralkodói tapasztalataiból kiforrott egyéniségének elég ereje ahhoz, hogy világszerte kétségtelenül igen nagy tekintélyének segítségével megakadályozza mindazt, ami két évvel halála után, 1918-ban bekövetkezett, vagy jobb volt-e 1916-ban meghalnia, hogy ne lássa birodalmának teljes összeomlását, ki tudná azt ma megmondani ? Nekem visszaemlékezéseim leírásával távolról sem az a célom, hogy erre a kérdésre feleljek. Én nem akarok egyebet, mint mozaikszerűen megörökíteni néhány látszólag jelentéktelen epizódot I. Ferenc József és IV. Károly királyok életéből és ezzel kapcsolatban röviden ismertetni e két uralkodó életmódját és környezetét úgy, ahogy én azt saját szememmel láttam akkor, amikor négy esztendőn át teljesítettem, mint kabinetirodái titkár, személyes szolgálatot Ferenc József és Károly királyok oldalán. Célom, hogy ezzel egyrészt egy szerény emléket állítsak azoknak, akiknek emlékét hűséges ragaszkodással és bensőséges kegyelettel őrzöm, másrészt pedig, hogy némileg hozzájáruljak ahhoz is, hogy a magyar közvélemény hű és helyes képet nyerjen annak a két uralkodónak egyéniségéről, akiknek személye szoros kapcsolatban állott Magyarország történetének azzal a korszakával, amely Világostól Trianonig terjedve magában foglalja hetven esztendőnek oly sok változatot feltűntető eseményeit. Meg kell azonban jegyezni, hogy Ferenc Józsefet illetően nem lehet teljes a kép, melyet olvasóim nyernek, mert én az öreg királyt személyesen csak másfél évvel halála előtt, 1915

tavasznán ismertem meg akkor, amikor ő a nagy háború kitörése után a nyilvánosság előtt már alig szerepelt és schönbrunni kastélyából ki sem mozdulva, onnan irányította a Monarchia kormányzását.

I. Ferenc József korának történetét sokan megírták már és ugyancsak számos munka jelent meg, amely a világháború kitörésével és lefolyásával, valamint az azt követő mozgalmas évek történetével foglalkozik.

Ennek a kornak szereplő egyéniségei közül többen adtak ki emlékiratokat is, melyeknek azonban túlnyomó részben az a hibájuk, hogy egy bizonyos tendenciával állítják be az eseményeket és kritikát gyakorolnak az e korban szereplő személyek felett, holott ez a kritika semmiképpen sem lehet tárgyilagos, mert az illetőknek maguknak is rendszerint jelentős aktív szerepük volt az események kialakulása körül. A későbbi kor történetírásának lehet csak feladata, hogy a történelmi igazságot kikutassa, mert erre a jelenkor elfogult és sokszor egyoldalú érdekeket szem előtt tartó írói alig képesek. Ki tudná például ma minden kétséget kizáróan végleg eldönteni a háborús felelősség kérdését? És ha a közelmúlt időnek egyes szereplő egyéniségeit tekintjük, képesek vagyunk-e arra, hogy magunknak róluk teljesen tárgyilagos és a történelmi hűséget mindenben követő követő képet alkossunk? Vegyük például Tisza István gróf alakját. Igen sokan vannak ma közéletünk előkelő tényezői között, akik Tiszában látják azt a gondviselészerű államférfit, aki

képes lett volna nemzetét megmenteni és felőle a gyászos összeomlást elhárítani, ha őt 1917 nyarán félre nem állítják és mintegy kényszerű tétlenségre nem ítélik. Ezek nemzeti hős és vértanú gyanánt tisztelik Tisza István grófot és valóságos kultuszt üznek az ő emlékével. Viszont nagy számban vannak azok is, akik épen a Tisza István háború előtti és alatti szereplésében látják egyik okát a bekövetkezett szomorú eseményeknek, az ő, szerintük, helytelen és rövidlátó nemzetiségi politikájában és abban, hogy bár a döntő koronatanácson ellenezte a háború megindítását, de annak a teamek, hogy ott intó szavára nem hallgattak, konzekvenciáját nem vonta le. Sokan azt is állítják, hogy Tisza István híján volt minden szociális érzéknek és nem volt hajlandó levonni a század elején bekövetkezett nagy szociális átalakulás következményeit, amit, szerintük az is bizonyít, hogy ridegen elzárkózott a választói jogosultságnak minden lényegesebb kiterjesztése előtt. Sőt azt is hallhattuk már, hogy Tisza István azzal, az 1918 október közepén a képviselőház ülésén tett kijelentésével, mely szerint a háborút elvesztettük, egyenesen előidézője volt a két héttel később bekövetkezett forradalmi összeomlásnak. De bármint legyen is, az az egy bizonyos, hogy kortársak sohasem képesek teljesen tárgyilagos és elfogulatlan ítéletet mondani a számuk előtt lezajlott eseményekről, különösen akkor, ha azoknak maguk is cselekvő részesei voltak. Viszont ahhoz sem fér kétség, hogy nagy emberek életmódjából és életükben lejártsódott

látszólag jelentéktelen eseményekből gyakran igen helyesen lehet következtetni az illetők egyéniségére és jellemére.

Az emlékiratszerű történetírásnak megvan még az a hiánya is, hogy a memoár-írók sokszor nagyobb jelentőségűnek tüntetik fel saját személyüket, mint amilyen a valóságban volt. Én a világért sem akarom ezt a hibát elkövetni és ezért az, aki tőlem politikai szenzációk közlését várja, inkább ne is vegye kezébe az én írásomat. Akit azonban az érdekel, hogy miképpen élt I. Ferenc József utolsó éveiben, hogy nyilatkozott meg egyes, az élete alkonyán valóban előfordult, látszólag jelentéktelen eseményekben az ő egyénisége, aki némi betekintést óhajt nyerni IV. Károly király életébe és meg akarja ismerni ennek az oly gyakran és oly alaptalanul megrágalmazott tragikus sorsú uralkodónak jó szívet és nemes, fenkölt egyéniségét egy jelentéktelen, de hűséges szolgájának elbeszéléséből, az szenteljen egy kis időt e sorok elolvasásának.

Budapest, 1934. Szent István király ünnepén.

I.

A kabinetiroda.

Mielőtt visszaemlékezéseim tulajdonképeni tárgyára rátérnék, röviden ismertetni akarom olvasóimmal a kabinetiroda szervezetét és működését.

A kabinetiroda, teljes nevén „Ő császári és Apostoli királyi Felsége kabinetirodája,” az uralkodónak mintegy titkári hivatala volt. Ez a hivatal jellege szerint úgy a közös minisztériumoktól, mint a Monarchia mindkét államának kormányától teljesen független közös állami, tehát nem szorosan vett udvari hivatal volt, bár a fogalmazási szakhoz tartozó alkalmazottai udvari fogalmazói, titkári és tanácsosi címet viseltek. Voltak azonban kabinetirodai osztálytanácsosok és osztályfőnökök is. A kabinetiroda költségvetését a közös minisztériumokétól és a közös hadseregétől eltérően a Monarchia két állama nem a „quota” arányában, de teljesen egyenlő, tehát 50-50 százalékos arányban dotálta. Tisztviselői között ugyancsak egyenlő számban voltak magyar és osztrák állampolgárok, mert ezt nemcsak a

paritás elve, de a szolgálat rendje és beosztása is így követelte. A tisztviselők összeválogatásánál figyelemmel kellett lenni az illetők nyelvtudására. A különféle nemzetiségű felekkel való érintkezés, valamint az ugyancsak különféle nyelveken megszerkesztett felségfolyamodványok tartalmának megértése végett szükség volt ugyanis arra, hogy a Monarchia területén élő valamennyi nemzetiség nyelve legalább egy az illető nyelvet értő tisztviselő által képviselve legyen a kabinetirodában. Mert a Monarchia minden polgárának joga volt ahhoz, hogy kéréseit saját anyanyelvén terjessze az uralkodó elé. Ha már most figyelembe vesszük, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területén nem kevesebb, mint tizenegy különféle nemzetiség élt, elképzelhetjük, hogy ez a válogatás nem is volt olyan könnyű, mert a német és lehetőleg a francia nyelv tudását is minden, a fogalmazói szakhoz tartozó tisztviselőtől megkövetelték.

A kabinetirodában a világháború alatt, tehát abban az időben, amikor én ott szolgálatot teljesítettem, a következő magyar alkalmazottak működtek: Daruváry Géza és Nagy Géza báró osztályfőnökök; előbbi Ferenc József haláláig, utóbbi pedig IV. Károly király uralkodása idején teljesen önállóan vezette a magyar ügyeket. Mellettük Csörgeő Bertalan és Pápay István udvari tanácsosok, Uray István osztálytanácsos, Kray István báró, Ángyán Géza és Miske Jenő báró udvari titkárok, illetve segédtitkárok dolgoztak a fogalmazói szakban. Ezeken kívül horvát-szlavon-

országi illetőségű magyar állampolgár volt még a kabinetiroda fogalmazói statusában Mazuranic Marian udvari titkár is. A segédhivatalban a következő tisztviselők voltak magyarok: Divéky József kormánytanácsos, a hivatal vezetője, továbbá Sztojkovics Mihály, Perger Károly és Weisz Rezső kabinetirodái főtisztek. A kabinetirodai küldöncök és szolgák között is többen voltak magyar állampolgárok.

A kabinetiroda központjának hivatalos helyiségei a bécsi Hofburg úgynevezett schweizi traktusában voltak, de volt a kabinetirodának hivatalos helyisége a budai királyi várpalotában is. A kabinetiroda két titkára, egy magyar és egy osztrák, állandóan a király lakóhelyén teljesített szolgálatot. Ezek kísérték el Ő Felségét utazásain is. De nemcsak a király lakóhelyén volt állandó inspekciós szolgálat, hanem a kabinetiroda központi hivatalában is. Az itt napos szolgálatot teljesítő titkár rendezte a király részére a napi postát, melyet naponta kétszer futár vitt ki a király lakóhelyére. Ennek a napos titkárnak kellett a kabinetirodában megjelenő felekkel is tárgyalnia. A felek forgalma ugyanis meglehetősen sűrű volt a kabinetirodában. A Monarchia legtávolabb fekvő vidékéről is jöttek gyakran egyesek, akik ügyes-bajos dolgaikat a király elé akarták terjeszteni. Ezek sokszor a leglehetősebb kérelmekkel állottak elő és nem ritkán történt meg az is, hogy polgári peres ügyekben kérték ki a királynak reájuk nézve kedvező döntését. Nagyon nehéz dolog volt ilyenkor a folya-

módoknak megmagyarázni, hogy polgári peres ügyekben még a király sem szólhat bele. Szigorú szabály volt ugyanis, hogy senkit, aki egy kérelemmel jött fel és tisztességesen viselte magát, nem volt szabad a kabinetirodából kiutasítani. Ilyenkor igazán nehéz volt a féllal tárgyaló tisztviselő helyzete. Sok türelemre volt szüksége, hogy a gyakran teljesíthetetlen kérelmekkel előálló felekkel tapintatosan megértesse álláspontját különösen akkor, ha kellő intelligenciával nem rendelkező és szegénysorsú felekkel állott szemben, akik messze földről, esetleg a Felvidékről vagy Erdélyből jöttek el Bécsbe vagy Budapestre, hogy itt a királynál keressék vélt sérelmük orvoslását. Ha más eljárás nem használt, rendszerint egy rendkívüli segély kiutalásával segítettünk magunkon, amelyből az illető félnek legalább az útiköltsége térült meg. A kabinetiroda ugyanis fel volt hatalmazva arra, hogy a király magánpénztárából külön előterjesztés nélkül 200 koronaig terjedő összeget kiutalhasson. Aki ilyen segélyt kapott, többnyire büszkén és boldogan távozott azzal a tudattal, hogy a király útiköltség fejében küldte neki az illető összeget.

A kabinetiroda sokoldalú feladataihoz tartozott elsősorban az uralkodó levelezésének lebonyolítása. A bel- és külföldi személyiségektől, testületektől és egyesületektől Ő Felségéhez intézett leveleket és táviratokat a királynak be kellett mutatni és tőle az esetleges megválaszolásra felhatalmazást kérni. Ezeket az ügyeket naponta a szolgálatot teljesítő titkár referálta Ő Felségének.

A kabinetiroda kötelessége volt továbbá az is, hogy a Monarchiával baráti viszonyban élő külföldi uralkodókhoz és ezek családtagjaihoz, a polgári államfőkhöz és egyéb személyiségekhez, valamint az uralkodóház tagjaihoz Ő Felsége nevében különleges alkalmakkor, úgymint névnap, születésnap, gyász eset, jubileum stb. üdvözlő vagy részvétlevelüket és táviratokat intézzen. Ezekről is mindig jelentést kellett a királynak tenni. Voltak személyiségek, akikhez a király aláírásával ment levél vagy távirat és viszont mások, akiknek a kabinetiroda írt vagy táviratozott „legfelsőbb parancsra.” Külön jegyzék létezett azokról a személyiségekről, akikkel a király tegeződő viszonyban volt. Ilyenek az uralkodócsalád tagjain kívül igen kevesen voltak. Ezzel kapcsolatban meg akarom említeni, hogy a pápa Ő Szentségével mindig latinul, az uralkodócsalád tagjaival, valamint a német fejedelmekkel és osztrák előkelőségekkel németül, magyar előkelőségekkel magyarul, egyéb külföldi személyiségekkel pedig franciául levelezett.

A közös, a magyar és az osztrák miniszterektől érkezett miniszteri előterjesztéseket is a kabinetiroda terjesztette Ő Felsége elé. Ez az előterjesztés rendszerint minden kommentár nélkül és egyes kivételes esetektől eltekintve, mindig írásban történt. Ha a király az előterjesztésnek helyt adott, egyszerűen parafálta vagyis kézjegyével ellátta az előterjesztéssel kapcsolatos legfelsőbb elhatározás tervezetét. A napi posta előterjesztése mindig zárt irattáskával történt, mely-

nek egyik kulcsa Ő Felségénél, másik kulcsa pedig a szolgálatot teljesítő titkárnál volt. Az elintézett ügydarabokat a király is mindig zárt irattáskában küldte vissza a napos titkárhoz, aki a legfelsőbb elhatározásokat most már az elfogadott miniszteri előterjesztések értelmében megszövegezte és azokat azután aláírás végett személyesen Ő Felsége elé terjesztette.

A legtöbb munkát a naponta igen nagy számban beérkező felségfolyamodványok elintézése adta a kabinetirodának. Ezeket egy külön ezzel a munkával megbízott, udvari tanácsos, nyelvek szerint osztályozta, majd pedig kiosztotta őket az egyes referensek között. Minden egyes felségfolyamodvány rövid tartalomkivonatát külön e célra szolgáló, rovatokkal ellátott ívekre kellett rávezetni és az egyes referensek ugyanezekben az íveken tették meg az illető kérvény elintézésére vonatkozó javaslataikat.

Azokat a felségfolyamodványokat, melyekben a kérelem anyagi segély adományozására irányult, a kabinetiroda saját hatáskörében intézte el. Minden folyamodó részesült segélyben, ha arra valóban rászorult és érdemes is volt. A segély összegét illetően számos körülményt kellett gondosan mérlegelni. A gyakorlat egyébként az volt, hogy mindenki rendszerint egy éven belül csak egyszer kaphatott segélyt Ő Felsége magánpénztárából. Amint már említettem, a király felhatalmazta a kabinetirodát arra, hogy 200 koronáig terjedő segélyeket külön jelentéstétel nélkül utalhasson ki. Ha azonban a javaslat a

folyamodót 200 koronán felüli pénzsegélyben óhajtotta részesíteni, ez iránt előterjesztést kellett Ő Felségének tenni, aki ilyenkor írásban sajátkezuleg utalványozta a segélyt.

Az egyéb kegyelmi tényeket kérő felségfolyamodványok közül csak azokat terjesztette a kabinetiroda az uralkodó elé, amelyeknél aziránt tett javaslatot, hogy a király lássa el őket legfelsőbb kézjegyével. Az ilyen legfelsőbb kézjegy az illetékes minisztert arra kötelezte, hogy az illető felségfolyamodvány ügyében Ő Felségéhez minden körülmények között előterjesztést tegyen. Ez az előterjesztés azonban a kérelem elutasítására is irányulhatott. A legfelsőbb kézjegy nem jelentette tehát szükségszerűen azt, hogy a király a kérelem teljesítését kívánja. Voltak azután olyan felségfolyamodványok, amelyeket a kabinetiroda „ab Imperatore et Rege” jelzéssel küldött meg az Illetékes miniszternek. Ez a jelzés csak arra kötelezte a minisztert, hogy az illető ügyet kivizsgálta. Jelentést vagy előterjesztést itt csak akkor tett a miniszter, ha ezt szükségesnek ítélte. A kérelem elutasítása iránt az „ab Imperatore et Rege” jelzéssel ellátott felségfolyamodványok ügyében nem kellett a miniszternek külön előterjesztést tennie. A legtöbb felségfolyamodványt a kabinetiroda minden megjegyzés nélkül küldte meg az illetékes miniszternek. Az így megküldött kérvényeket a miniszter saját hatáskörében tetszés szerint intézhette el és nem volt köteles az ügy kivizsgálását sem elrendelni.

A kabinetiroda feladata volt még a különféle tartalmú és természetű királyi kéziratoknak, valamint azoknak a beszédeknek a megfogalmazása, melyeket az uralkodó egyes ünnepélyes alkalmakkor mondott el. Az országgyűlés megnyitása alkalmából elmondandó trónbeszéd szövegét mindenkor az illető állam miniszterelnöke állapította meg, tartozott azonban a szöveget előzetes jóváhagyás végett az uralkodónak bemutatni.

Végül a király általános- és magánkihallgatásait már a kabinetiroda közvetítette. Ha tehát valaki kihallgatáson óhajtott Ő Felsége előtt megjelenni, a kabinetiroda útján kellett jelentkeznie. Viszont a király is mindig a szolgálatban lévő kabinetirodai titkárral közölte, ha valakit fogadni akart. Az általános kihallgatásoknál a fogadás sorrendjének megállapítása is az illetők rangjának figyelembevételével a kabinetirodában történt. Ferenc József király magas korára való tekintettel a világháború kitörése óta már nem adott általános kihallgatást.

II.

I. Ferenc József egyénisége.

Nem könnyű dolog I. Ferenc József király egyéniségét megrajzolni olyasvalakinek, aki őt halála előtt mindössze másfél évvel, 1915 májusában ismerte meg. Nem kétséges, hogy az a kép, melyet olvasóim tőlem e téren nyernek, nem lesz teljes és tökéletes, de mindazonáltal megpróbálom Ferenc Józsefet, az aggastyánt, úgy leírni, ahogy én őt ismertem. Én az öreg királyt közelről csak schönbrunni kastélyában láttam, ahol ő életének utolsó éveit töltötte, abban a környezetben, amelyben ott élt és mozgott. Legtöbbször láttam őt itt dolgozószobájában, íróasztala mellett, de láttam a schönbrunni park számára elkerített részében is séta közben és láttam vasárnapi szentmisén a schönbrunni kastély kápolnájának külön oratóriumában. Ilyenkor többnyire egyszerű házi öltözetét viselte: csukaszürke tábornagi zubbonyt, fekete tábornoki nadrágot és a szabadban egy térdig érő kényelmes csukaszürke katonai felöltőt. Csak ha vasárnap vagy ünnepen a kápolnába ment szentmisére, vette fel tábornagi dolmányát.

Ferenc József 1914 nyarán távozott utoljára huzamosabb időre a schönbrunni kastélyból, amikor ez év júniusának derekán kedvenc nyaralóhelyére, Ischlbe utazott. Ott kapta június 28-án a hírt Ferenc Ferdinánd trónörökös és neje, Hohenberg Zsófia hercegnő meggyilkolásáról. A szomorú hír vétele után hazatért Bécsbe, résztvett ott a trónörökös pár holttesteinek beszentelésén, majd a temetés után visszatért Ischlbe és ott maradt július végéig, a világháború kitöréséig. Ekkor ismét Bécsbe utazott, ahol élete utolsó éveinek állandó tartózkodási helyén, a schönbrunni kastélyban lakott, amelyet haláláig ezentúl mindössze kétszer hagyott el: egyszer 1914 szeptemberében, amikor a háború első sebesültjeit látogatta meg egy bécsi katonai kórházban, másodszer pedig, amikor 1915 novemberében II. Vilmos német császár látogatta meg Bécsben agg szövetségesét.

Tábornagyi díszben csak kétszer láttam Ferenc Józsefet: 1915 júniusában, amikor Bécs város polgármestere, Weisskirchner, a császár város nagy küldöttsége élén hódolt előtte Lemberg visszavétele alkalmából és körülbelül egy évvel később, amikor 1916 nyarán a magyar országgyűlés tagjainak hódolatát fogadta Tisza-István gróf miniszterelnök vezetése mellett ugyancsak a schönbrunni kastélyban. Ekkor öltözött „Ferenc József életében utoljára magyar tábornoki díszruhába. Amikor Tisza a magyar országgyűlés tagjait vezette a király elé, az ősi császárváros valószínűleg magyar lázban égett. Bécs utcái akkor

magyar nemzetiszínű zászlókkal voltak feldíszítve és a lakosság szinte hihetetlenül lelkes ovációban részesítette a díszmagyarban felvonuló magyar főrendeket és képviselőket.

Ezenkívül még csak egy ünnepélyes alkalomra emlékszem: a tiroli császár vadászok felvonulására a schönbrunni parkban, melyet az agg uralkodó vadászvezredesi egyenruhában nézett végig.

Az öreg királyt az ilyen rendkívüli ünnepélyek rendszerint kimerítették, ámbár ő ezt mindig palástolni igyekezett. Lezajlásuk után mégis látszottak rajta a fáradtság jelei, amin elvégre nem lehet csodálkozni, hiszen ezek az alkalmak kikököcsölték a 85 éves aggastyánt megszokott napi életmódjából, amelytől egyébként sohasem tért el és amelynek beosztását mindig percnyi pontossággal betartotta.

Máskülönben azonban Ferenc József körülbelül két hétig tartó utolsó halálos betegségétől eltekintve élete végéig a legkitűnőbb egészségnek örvendett. Egészséges arcszínét, ruganyos mozgatait, feszes katonás tartását a magas kor által kissé meggörnyedt alakja dacára is végig megőrizte. Bámulatos, már szinte legendássá vált emlékezőtehetsége, szellemének tökéletes frissége úgyszólván élete utolsó napjáig sohasem hagyta őt cserben. Ezt az igen gyakran hallható ellentétes híresztelésekkel szemben minden kétséget kizáróan le akarom szögezni. Ferenc József egészen haláláig személyesen irányította a Monarchia mindkét államának kormányzását. Úgy

a harctereknek, mint a bel- és külpolitikának minden eseményéről részletesen tájékozva volt, a szereplő katonai és polgári személyiségeket kivétel nélkül kitűnően ismerte. Nem ritkán uralkodói tekintélyének személyes súlyával döntött egyes olyan természetű nehéz és bonyolult kérdésekben, amelyekben vagy a Monarchia két államának ellentétesnek látszó érdeke ütközött össze vagy ahol tanácsadói már nem tudtak megfelelő megoldást találni. Egyáltalában nem felel meg a valóságnak az az egyesek által gyakran terjesztett hír, hogy a kellemetlen eseményeket Ferenc József előtt eltitkolták volna.

Igaz, hogy a spanyol etikett szabályaihoz élete végéig ragaszkodott és ezeknek pontos és lekiismeretes betartását környezetétől is szigorúan megkövetelte. Magas méltóságáról sohasem feledkezett meg és mindazoknak, akik vele érintkeztek, mindenkor az volt az érzésük, hogy igen nagy úrral állanak szemben. Aki azonban az udvarnál előírt rendet és mintaszerű pontosságot, valamint az etikett szabályait betartotta, azzal szemben az öreg király a legbarátságosabb, legközvetlenebb magatartást tanúsította. Amikor egy aktacsomóval a hónom alatt vagy anélkül be mentem hozzá jelentést tenni vagy az aláírására váró ügydarabokat előterjeszteni, mindig dolgozószobájában, az íróasztalánál ülve fogadott. Már az ajtón történt belépésemkor jóságos szemeivel barátságosan nézett reám és nyájasan „jó reggelt,” „jó napot” vagy „jó estét” köszöntéssel üdvözölt. Ilyenkor az előírás szerint íróasztalától

három lépésnyire megállottam és meghajtottam magamat, azután pedig várnom kellett, amíg a király meg nem szólított. Ő azonban sohasem váratta meg az embert, hanem a köszöntés után mindjárt azzal kezdte: „Nos mit hozott nekem?” vagy „mit kíván tőlem?” Jelentésemet meghallgatva, rendesen gondolkozás nélkül, határozott hangon válaszolt. Rendelkezéseit sohasem adta ki parancs, de mindig kérés formájában. Viszont a jelentés vagy előterjesztés befejezése után mindenkor megköszönte fáradozásomat. „Köszönöm szépen! Isten áldja meg! A viszontlátásra”. Rend szerint ezekkel a szavakkal bocsátott el.

Ferenc József valóságos mintaképe volt a pontosságnak és lelkiismeretességnek. Ha bármikor kitűzött valamilyen programot, azt az utolsó hajszálig pontosan betartotta, soha egy percet nem késett, de viszont mindenki mástól is megkövetelte ezt a pontosságot. Kötelességtudása példás volt. Élete utolsó napjáig kora reggeltől késő estig dolgozott és eközben aránylag igen kevés időt szánt a pihenésre. Azt természetesnek tartotta, hogy minden alattvalója, különösképen pedig miniszterei és a környezetében levő katonái és polgári alkalmazottak is mindig a leglelkiismeretesebben teljesítsék kötelességüket. A kötelességmulasztást szigorúan tudta megtorolni, de a környezetében lévők ártatlan gyengéivel szemben nagyon elnéző volt. A kabinetirodai titkárokat rendesen korán reggel, 7 és 8 óra között rendelte magához jelentéstételre. Schiessl báró kabinetirodái főnököt is többnyire a kora reggeli

órákban fogadta. A kabinetiroda magyar osztályfőnökéről, Daruváry Gézáról, ellenben tudta, hogy nem koránkelő ember és ezért őt ritkán hívatta délelőtt 11 óra előtt.

Írásbeli parancsait is mindig kérő alakban fogalmazta meg. Itt még a takarékoságnak szép példáját is adta, amennyiben parancsait rendszeresen csak egy negyed ív papirosra írta fel. Ezeket az írásbeli parancsokat mindig komornyikjával küldte fel a szolgálatot teljesítő kabinetirodai titkárnak és pedig egy kulccsal elzárt irattáskában.

Az eléje terjesztett iratokat, úgymint jelentéseket, lapszemléket, miniszteri előterjesztéseket és egyebeket a leglelkiismeretesebben olvasta végig. Ezt könnyen meg tudtuk állapítani abból, hogy az iratok feldolgozása után eléje terjesztett rezolúciók (legfelsőbb elhatározások) aláírása alkalmából gyakran tett megjegyzéseket, melyek az illető irat tartalmára vonatkoztak. Néha az is előfordult, hogy a király egy előterjesztésnek nem adott helyt. Ezt a tényt ilyenkor mindig ráírta az illető aktára. Az is megtörtént, hogy nem parafálta, azaz nem látta el kézjegyével az előterjesztett javaslatot, de annak bizonyos részleteiről bővebb felvilágosítást kért. Ez különösen kinevezéseknél és kitüntetés iránti előterjesztéseknél volt gyakori eset. A miniszteri felelősségről szóló törvényes rendelkezést Ferenc József nagyon komolyan vette és ezért államkormányzati ügyekben sohasem tett intézkedést az illetékes miniszter meghallgatása nélkül. Gyakran azért adott vissza elintézetlenül egyes miniszteri előter-

jesztéseket, mert nézete szerint az illető ügy nem tartozott kizárólag az előterjesztést tévő miniszter hatáskörébe. Ilyenkor kifejezetten elrendelte, hogy ebben még ennek vagy annak a miniszternek a véleményét is meg kell hallgatni.

Az öreg király a legszigorúbban ragaszkodott az alkotmány rendelkezéseinek lelkiismeretes betartásához és pedig különösen magyar vonatkozásban. Ezt a legjobban a következő eset illusztrálja: Környezete már régebben arra kérte őt, hogy tehermentesítse magát némileg az által, hogy egyes kevésbé fontos kormányzati ügyek elintézésével a trónörököszt bízta meg. Hosszas rábeszélés után helyt adott ennek a kérésnek, amennyiben egyes kegyelmi és egyéb kisebb jelentőségű ügyek elintézését előbb Ferenc Ferdinánd, majd ennek halála után Károly trónörökösre bízta. Minthogy azonban meggyőződése szerint a magyar alkotmány nem adott módot a királynak ilyen helyettesítésre, kizárólag csak osztrák császári miniszterek előterjesztéseinek egy részét intéztette el a trónörökös által.

Ferenc József a személyes érintkezésben mindig barátságos és nyájas volt, néha még tréfált is, de arra viszont nagyon kellett ügyelniök azoknak, akik vele érintkeztek, hogy bizalmas hangot ne engedjenek meg maguknak vele szemben. Ezt nem tűrte volna el. Kezet rendszerint senkivel sem fogott. Ferenc József kézfogása egy magas rendjellel felérő kitüntetés volt.

Már ifjúkorában bámulatot keltett Ferenc József nyelvtudása. Német anyanyelvén kívül

tökéletesen bírta a francia, angol és olasz nyelvet. Magyarul már gyermekkorában tanult meg és hazánk nyelvét jól és folyékonyan beszélte, csak kiejtése volt kissé idegenszerű. Első magyar beszédét 1847-ben mondta el, amikor István főherceg nádornak Pest vármegye főispánjává történt beiktatásán V. Ferdinánd királyt képviselte. Ezenkívül elég jól beszélt csehül, lengyelül és horvátul is. Magyar reprezentációs ténykedések, valamint általános kihallgatások alkalmából a magyar állampolgárokat mindig magyarul szólította meg. De a referálások és szóbeli előterjesztések Ferenc József idejében mindig németül történtek. Azt azonban ismételtelen hallottam udvari körökben említeni, hogy az öreg király többször személyesen szólított fel egyes neki referáló magyar urakat, akik nem tudtak jól németül, hogy tegyék meg jelentéseiket magyar nyelven. Ezt beszéltek többek között Bánffy Dezső báró volt miniszterelnökről is. Bánffy állítólag azt felelte a királynak erre a felszólítására, hogy ő mégis inkább németül fog referálni, mert fel akarja használni ezt a kedvező alkalmat arra, hogy gyakorolja magát a német nyelvben és ezzel gyarapítsa német nyelvtudását. A király azután jót nevetett Bánffynak ezen az őszinte kijelentésén.

Rendelkezéseinek pontos és lelkiismeretes végrehajtását Ferenc József szigorúan megkövetelte. Ha néha valamilyen oknál fogva késett egy rendelkezés végrehajtása, azt szigorú hangon számonkérte és ha a mulasztásra vonatko-

zólág elfogadható magyarázatot nem kapott, a mulasztásért felelős egyént keményen megróttá. Ez természetesen nagyon ritkán fordult elő, mert Ferenc József parancsait rendszerint a legpon-
tosabban hajtották végre. Én csak egyetlenegy ilyen esetre emlékszem személyes szolgálatom idejéből. Egyszer a király egy általam hozzá juttatott miniszteri előterjesztést nem hagyott jóvá, mert vele kapcsolatban egy még nem teljesen tisztázott kérdésre óhajtott feleletet kapni. Parancsát én telefonon azonnal közöltem az illető miniszterrel. Amikor az eset utáni harmadik napon ismét referáltam Ő Felségének, számonkérte tőlem a miniszter válaszát. Én az igazságnak megfelelően azt feleltem, hogy a válasz még nem érkezett meg. A király erre láthatólag megharagudott és ezt mondta: „Mondja meg a miniszternek, azt üzenem neki, hogy az én parancsaimat haladéktalanul végre kell hajtani!” Amikor azután még ugyanaznap délután eléje terjesztettem a miniszter válaszát, csak azt jegyezte meg, hogy „Ezt a miniszter már tegnap is jelenthette volna.” Ferenc József személyét illetően nem szerettem használni a technika modern vívmányait, bár azok értékét elismerte. Telefont nem engedett dolgozószobájában felszerelni és ő maga életében sohasem telefonált. Gépkocsira sem ült fel soha. Nagyon sokáig nem engedte meg, hogy a hozzája kerülő hivatalos iratok gépírással legyenek írva. A személyes aláírás végett eléje terjesztett legfelsőbb elhatározásokat és kéziratokat pedig mindvégig kézírással kellett leírni.

Érdekes vonása volt Ferenc József egyéniségének, hogy magát elsősorban mindig legfőbb hadúrnak, tehát katonának tekintette. Polgári ruhát csak külföldön viselt, amikor ott még Erzsébet királyné halála előtt néha megfordult. Itthon csak akkor vetette le tábornagyi egyenruháját, ha kedvenc szenvedélyének, a vadászatnak hódolt. Hadserege iránt igen nagy szeretettel viseltetett és egyik legfőbb gondját állandóan a hadsereg harcképességének biztosítása képezte. Talán semmi sem bántotta ezért az öreg királyt jobban, mint ha a parlamentek nem akarták megszavazni azt, amire felfogása szerint a hadseregnek szüksége volt. Hogy a hadsereg terén támasztott magyar nemzeti követelések teljesítése elől oly ridegen elzárkózott, ez is annak a megingathatatlan meggyőződésének volt a folyománya, hogy az önálló magyar nemzeti hadsereg felállítása veszélyeztetné a közös hadsereg egységét és csökkentené harcképességét.

Ferenc József még mint 80 esztendőös aggasztán is minden évben személyesen vett részt az őszi nagy hadgyakorlatokon és csak 82 éves korában tudta magát nagynehezen rászánni arra, hogy a trónörököst bízva meg a hadgyakorlaton való helyettesítésével. Tavasszal évente szemlét tartott a bécsi és budapesti helyőrségek felett. Ha egy katonai gyakorlaton vagy szemlén vett részt és az ott tapasztaltak várakozását kielégítették, a dicsérrettel és elismeréssel sohasem farkodott. Viszont minden rendellenességet és szabálytalanságot szigorúan megrótt és ilyenkor

nem egy tábornok vagy magasrangú törzstiszt vesztette el az uralkodó kegyét és volt kénytelen idő előtt nyugalomba vonulni, ha hibája vagy mulasztása folytán történt valamilyen elcsúszás, melyet a király észrevett. És Ferenc Józsefnek e tekintetben kitűnő szeme volt. Előtte nem lehetett semmit sem elpalástolni.

Az öreg király kitűnő lovas volt. Még késő aggkorában is sokszor órákig ült nyeregben.

A világháború kitörése után Ferenc József állandóan élénk figyelemmel kísérte a harcterek eseményeit. Az osztrák-magyar hadsereg harctéri sikerei büszke örömmel töltötték el lelkét. Az 1915 május 2-án sikerrel végrehajtott gorlicei áttörés idején épen szolgálatot teljesítettem Schönbrunnban és így módom volt közvetlenül megfigyelni a hatást, melyet az orosz harcterről állandóan érkezett kedvező hírek az agg uralkodóra gyakoroltak. A sikeres hadműveleteknek hamarosan úgyszólván egész Galícia felszabadítása járt a nyomában. Minden jelentősebb siker után számos üdvözlőtávirat érkezett a királyhoz és valahányszor egy nagyobb város vagy község felszabadult az orosz megszállás alól, a lakosság különböző rétegei hódoló feliratokban fejezték ki hűségüket az uralkodó iránt. Amikor ezekről a királynak jelentést tettünk, ismételten kifejezést adott a győzelmek felett érzett nagy örömének. De Ferenc Józsefet mindazonáltal nem kápráztatta el a hadiszerencse, amely ettől kezdve a központi hatalmak fegyvereinek úgyszólván állandóan kedvezett. Teljesen tisztában volt azok-

kal a nehézségekkel, melyek a végleges győzelem kivívásával szemben felmerültek. A háború szenvedései, a sok véráldozat és a frontmögötti lakosság súlyos nélkülözése sok gondot és fájdalmat okozott neki és egészen bizonyos, hogy Ferenc József 1916 őszén már komolyan foglalkozott a békekötés gondolatával. Egy igen bizalmas emberétől hallottam, hogy amikor pontosan egy hónappal halála előtt, 1916 október 21.-én jelentést tettek neki Stürgkh Károly gróf, osztrák miniszterelnök meggyilkoltatásáról, ebben a tényben a defaitizmus első komolyabb megnyilvánulását látta és hatása alatt úgy nyilatkozott, hogy a jövő év tavaszán minden esetre véget vet a háború borzalmainak. Alig kétséges, hogy Ferenc József az ő világszerte elismert óriási tekintélyével és köztiszteletben álló személyének súlyával el ne tudta volna érni azt, aminek érdekében az ifjú Károly király két esztendőn át hiába fáradozott. De az isteni Gondviselés másképpen határozott. Ferenc József már nem érte meg 1917 tavaszát.

Az öreg királynak egyetlen szenvedélye a vadászat volt. Ha Ischlben vagy Gödöllőn tartózkodott, gyakran járt ki az erdőbe szarvasbőgésre vagy őzbaklesre. Tavasszal pedig szalonkára és fajdkakasra vadászott előszeretettel. Ferenc József vérbeli vadász volt. Kitűnően és biztosan lőtt. Életében igen sok szép és értékes vadászszákmányt ejtett el. Sajátkezűleg szerzett gyönyörű vadásztrófea-gyűjteménye világhírű volt.

III.

Mozaikok Ferenc József életéből.

A nagy világháború kitörésekor, 1914 őszén kaptam értesítést Sándor János akkori belügyminisztertől, kinek minisztériumában teljesítettem szolgálatot, mint miniszteri segédfogalmazó, hogy jelentkeztem haladéktalanul Bécsben, a kabinetiroda főnökénél, mert Ő Felsége a király legmagasabb rendelkezése folytán oda szolgálattételre berendelték. Boldog örömmel siettem fel Bécsbe, ahol az értesítés vételét követő napon már jelentkeztem is Daruváry Géza valóságos belső titkos tanácsosnál, a kabinetiroda magyar osztályfőnökénél. Beosztásom egyelőre csak ideiglenes volt, mert minden kabinetirodai tisztviselőnek véglegesítése előtt hosszabb próbaszolgálatot kellett teljesítenie. Próbaszolgálatom mindössze egy fél esztendeig tartott. Ez alatt csak a kabinetiroda központi hivatalában dolgoztam, mert a király személye körül csak a kabinetiroda véglegesített tisztviselői teljesíthettek szolgálatot. 1915 áprilisában történt meg véglegesítemem. Ekkor

Ő Felsége kabineti és udvari fogalmazóvá nevezett ki és egyúttal hozzájárult ahhoz, hogy melléje személyes szolgálatra is beosszanak.

A személyes szolgálatra kirendelt kabinetirodai tisztviselőnek mindenkor két hetet kellett megszakítás nélkül a király tartózkodási helyén, íehát akkor Schönbrunnban töltenie. Közvetlenül Ő Felsége lakosztálya felett, a kastély második emeletén voltak Schönbrunnban a kabinetiroda helyiségei. Úgy a magyar, mint az osztrák tisztviselőnek 2-2 szoba állott itt rendelkezésére: egy dolgozó és egy hálószoba. Ellátást az udvari konyhából kaptunk.

Egy gyönyörű tavaszi napon, 1915 május 1-én kellett először Schönbrunnban személyes szolgálattételre jelentkeznem. Másnap, május 2-án reggel fél 8 órakor jelentem meg elsőízben I. Ferenc József király előtt. Nagy lelki megindultság vett rajtam erőt és erősen dobogott a szívem, amikor bejelentés után a király dolgozószobájába beléptem. És ez csak természetes, mert hiszen ez volt az a pillanat, amikor én, a 28 éves fiatal tisztviselő, először kerültem szembe a világ egyik leghatalmasabb és legtekintélyesebb uralkodójával, azzal a közel 85 éves aggastyánnal, aki immár majdnem 70 év óta irányítja a Monarchia sorsát. Vájjon milyen lesz ez az első találkozás? Sikerül-e elnyernem öreg királyom megalégedését avagy nem követek-e el nagy izgalmamban egy végzetes hibát, amellyel esetleg egyszer s mindenkorra eljászhatom az ő jóindulatát? Ezek a gondolatok villantak át az

agyamon, amikor máris ott állottam Ferenc Józseffel szemben. De az agg király oly kedvesen, oly biztatóan nézett reám, hogy lámpalázam azonnal elmúlt. Jelentkezésemet be se várva barátságos „Jó reggelt”-tel köszöntött. Feszés vigyázz-állásban megállottam íróasztala előtt, az előírt módon jelentkeztem szolgálattételre megköszönve kinevezésemet, valamint Ő Felsége engedélyét, hogy legmagasabb személye körül szolgálatot teljesíthetek. Alighogy mondanivalómat elmondtam, megszólalt a király: „Nagyon örülök, hogy magamnál láthatom. Azért neveztem önt ki, mert eddigi szolgálataival nagyon meg vagyok *elégedve*. Hol *szolgált ön ezelőtt?*” „A belügyminisztériumban, Felséges Uram, de legutóbb Lőcsén voltam főispáni titkár,” feleltem én. „Ah, ^Lőcsén,” szolt ismét a király, „az szép régi város a Szepességen és közel van a Magas Tátrához úgy-e?” „Igen, Felséges Uram, Lőcse Szepes megye székvárosa és a Magas Tátrától körülbelül 40 kilométernyire fekszik.” „A szepesiek mindig kiváló hazafiak voltak,” folytatta erre a király. „És iskoláit hol végezte?” „A gimnáziumot Bécsben, mint a Teréziánium bennlakó növendéke, a jogot pedig. Bécsben, Pozsonyban és Budapesten.” Erre a király a következőket mondta: „Ha ön terézianista volt, akkor remélem, hogy egykor kitűnő államférfi lesz önből, mert a Teréziánium alapításának az volt a célja, hogy a Monarchiának államférfiakat neveljen. Sok kiváló ember került már ki onnan és a mostani magyar miniszterek között is van terézia-

nista.¹ Ön még nagyon fiatal ember. Szívből kívánom, hogy szép karriert csináljon. Én csak egyet várok el öntől, hogy kötelességét mindig pontosan és lelkiismeretesen teljesítse. Ha ezt megteszi, bizonyos lehet afelől, hogy mindig boldogulni fog az életben.” Ezután felszólított, hogy tegyem meg a jelentésemet. Nemcsak ezúttal, de minden egyes későbbi alkalommal is a legnagyobb figyelemmel hallgatott végig és rendelkezéseit határozottan és világosan tette meg. A szóbeli jelentés után az aznapi hivatalos iratok (legfelsőbb elhatározások, kéziratok, okmányok stb.) aláírása következett és amikor ez is megtörtént, Ő Felsége barátságos „köszönöm szépen, a viszontlátásra” szavakkal bocsátott el. Így folyt le első találkozásom Ferenc József királlyal, amely igen- nagy és marandó hatást gyakorolt reám. Amikor hivatalos szobámba visszatértem, azonnal megpróbáltam ezt a hatást egy édesatyámhoz intézett levélben leírni. Ebből a levélből idéztem a királynak hozzám intézett szavait és a továbbiakban is ezt a levelet idézem, amikor benyomásaimat leírom, mert ez a levél adja vissza leghívebben akkori hangulatomat. A levélnek erre vonatkozó része *így* hangzik: „Bármint szeretném is, képtelen vagyok megfelelő szavakba foglalni azt a hatást, amelyet jóságos öreg királyunkkal történt első találkozásom reám gyakorolt. Amikor tiszteletreméltó alakját magam előtt láttam, jóságos kék szeméibe néztem, biztató hangját hallottam, először arra gondoltam,

¹ Jankovich Béla akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter.

hogy hazánk és Európa legújabb történetének talán legelső tényezője előtt állok és ekkor elvonult lelki szemeim előtt 80 esztendő története, amelynek jelentős eseményei zajlottak le épen itt, ezen a helyen és eszembe jutott, hogy ez az immár görnyedt testű, de erős lelkű aggasztán itt, ebben a kastélyban látta meg először a napvilágot, ennek a kastélynak fényes termeiben látta, mint gyermek nagyatyja, I. Ferenc oldalán az akkor mindenható Metternichet, a fejedelmi abszolutizmus gondolatának egyik legtöbb zászlóvivőjét. Látta később mint ifjú, ugyanennek a Metternichnek a bukását, amikor 1848-ban Európaszerte fellángolt a szabadság fáklyája. Látta a magyar nemzetnek hősi harcát ezért a szabadságért és látta elbukását is ebben a harcban. Elbukását annak a magyarságnak, amelynek törekvéseit itt akkor nem igen értették meg és látta azután a magyarság férfias, gerinces viselkedését az önkényuralommal szemben. És akkor ott állott már oldalán egy fenkölt lelkű királyi asszony, akinek szíve hamar megértette a magyar törekvéseket. Az ő befolyása alatt az akkor még fiatal Ferenc József is mind több és több megértést tanúsított a magyar nemzettel szemben. A kezdetben fennállott súlyos ellentétek lassan elsimultak. Majd megtörtént a teljes kibékülés, király és nemzet fátyolt borítottak a szomorú múltra és letrejött a haza bölcsének, Deák Ferencnek nagy műve, a 67-es kiegyezés, amelynek nyomán régen látott felvirágozásnak indult a magyar haza. És amikor Buda várában

megtörtént a koronázás, amikor Ferenc József a Duna partján felekküdt az ősi magyar alkotmányra és megtette a négy történelmi kardvágást, akkor látta csak, hogy milyen őszintén és hívén tudja ez a nemzet szeretni az ő koronás királyát, hogy mennyire együtt érez vele örömeiben, de bánatában is. Az őszinte kibékülés legszebb jele az volt, hogy a királyi pár a koronázási ajándékot a 48-as honvédeknek ajánlotta fel. És Ferenc József, mint koronás magyar király később is ismételten tanújelét adta annak, hogy a múlt sérelmei el vannak felejtve, de a múlt dicsőségében egynek érzi magát magyar nemzetével. Magyar székvárosában szobrot emeltetett a magyar történelem nagyjainak, akik valamikor elődei ellen küzdöttek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvait hazahozatta, Kossuth Lajos fiát pedig miniszterévé tette. De a hosszú út, melyet Ferenc Józsefnek járnia kellett, mindvégig tövises volt. A német szövetségből, ahol ősi joron vezetőszerop jutott neki, kiszorították, birodalmának legszebb tartományait elragadták tőle. És nem csak mint uralkodó, hanem mint ember is érezte ő a Gondviselés sújtó kezét. Testvéröccsét, a mexikói császárt, forradalmárok végezték ki. Egyetlen fia önkezével vetett véget életének, majd pedig uralkodásának ötvenedik esztendejében szeretett hitvesének nemes szívét járta át az orgyilkos töre. De mindezek a súlyos csapások nem törték meg Ferenc József erős lelkét és soha egy pillanatra sem tántorították őt el attól, hogy kötelességét hívén teljesítse. És nem

roskadt ő össze az utolsó nagy csapás súlya alatt sem, amikor élete alkonyán trónjának örökösét ölte meg az ellene és országai ellen a Monarchia déli határán szított ádáz gyűlölet által felbujtott gyilkos golyója. Amikor ez az aljas, gaztett lángba borította az egész világot, Ferenc József akkor is szilárdan állott, mint a kötelességteljesítésnek, a hűségnek, a kitartásnak magasztos példaképe. Így vonult el lelki szemeim előtt nyolc évtizednek története, amikor ott állottam az agg király íróasztala előtt és sorra elébe tettem aláírás végett a reám bízott okmányokat. Éreztem, hogy ebben az immár törékeny testben még most is egy erős és nagy lélek lakik¹ és ez az érzés határtalan tiszteletet és hódolatot váltott ki lelkemből, amelyet még növelt bennem a magyar embernek hagyományos hűsége koronás királya iránt. Végtelenül boldogít az a tudat, hogy az isteni Gondviselés ide vezérelt engemet jószágos öreg királyom mellé, erre a helyre, ahol most már több, mint másfél évszázad óta forogtják a történelem kerekét.”¹ Ezek voltak azok a gondolatok, amelyek lelkemben éltek, amikor Ferenc Józseffel történt első találkozásom után dolgozószobámba feljöttem. Hosszabb ideig képtelen voltam hivatalos munkámat folytatni, majd amikor ismét összeszedtem gondolataimat, megírtam jelentésemet és gondoskodtam arról, hogy az eljusson rendeltetési helyére, a kabinetiroda

¹ A schönbrunni kastélyt Fischer von Erlach tervei szerint I. Lipót király alatt kezdték építeni, de az csak 1750-ben, Mária Terézia idejében készült el.

bécsi központjába. Később pedig megtettem be-
 „*mutakozó látogatásaimat a király környezetének
 Schönbrunnban tartózkodó tagjainál.

Az udvari főméltóságok között a rangban is legelső személyiség Montenuovo Alfréd herceg, első főudvarmester volt. A kabinetiroda főnökének tisztét akkor Schiessl Ferenc báró töltötte be, egy finomlelkű diplomata, az ősz király egyik legbizalmasabb embere. A kabinetiroda magyai ügyeinek önálló előadója a már említett Daruváry Géza osztályfőnök volt. Mindhárman sűrűn jelentek meg jelentéstétel végett Schönbrunnban a király előtt. Gyakori vendégek voltak itt még Paar gróf első és Bolfras báró második főhadsegéd. Előbbi itt is lakott, míg Bolfras a katona: kabinetiroda (Militärkanzlei) főnöke volt. Ennek az irodának egyik tisztviselője is állandóan Schönbrunnban teljesített szolgálatot. A király személyes szolgálatára négy szárnysegéd volt kivezényelve, akik felváltva látták el az uralkodó mellett szolgálatukat. Ezek rendszerint őrnagyi rangban lévő csapattisztek voltak és pedig különféle fegyvernemekből összeválogatva. Közöttük volt mindig magyar származású is. Az udvari személyzet tagjai közül Schönbrunnban lakott még Kerzl dr, a király régi, hűséges háziorvosa. — A főudvarmesteren kívül még a főkamrás, a főudvarnagy és a főlovászmester tartoztak az udvar főméltóságok közé. Voltak azután még úgynevezett kisebb udvari méltóságok is, úgymint a főpálcásmester, a főkonyhamester, a főpohárnok a fővadászmester és a főszertartásmester. Az ud-

vartartáshoz tartoztak ezeken kívül a testőrkapitányok, valamint a magyarországi udvarnagy, akinek azonban Budapesten volt a székhelye. A királynénak külön főudvarmestere volt, amely állás azonban Ferenc József idején Erzsébet királyné halála óta nem volt betöltve.

Ferenc József Schönbrunnban szinte polgárnak nevezhető egyszerű életmódot folytatott. A kastélynak általa állandóan használt lakrésze a park felől nézve az első emelet bal oldalán volt és mindössze három szobából állott. Középen volt a dolgozószoba, a király állandó napali tartózkodási helye. Itt állt az az íróasztal, amely mellett ülve reggeltől estig dolgozott az öreg király. Ettől a szobától balra volt a hálószoba, benne egy egyszerű katonai ágy, amelyen Ferenc József kora ifjúságától kezdve aludt. Azonkívül volt itt még egyéb berendezési tárgyak mellett egy a falon függő fészület előtt elhelyezett imaszámoly is. Itt végezte a király mindig térdepelve reggeli és esti imáját. Mert Ferenc József mélyen vallásos ember volt, aki már azal is jó példát adott alattvalóinak, hogy vallásának parancsait híven és lelkiismeretesen teljesítette. Minden vasárnap és ünnepnapon reggel hét órakor szentmisét hallgatott a kastély kápolnájában és évente gyakrabban gyönt és áldozott is. Az udvar lelki gondozását külön udvari plébános látta el. A király minden évben résztvett az Egyház nagyheti és húsvéti szertartásain és ilyenkor egy latin misekönyvből a papsággal együtt imádkozta az előírt liturgikus imákat.

Nagycsütörtökön este a király személyesen végezte a lábmosás szertartását. A szertartáshoz berendelt 12 szegénysorsú aggastyánt mindig gazdagon megajándékozta. Úrnapján minden esztendőben (utoljára 1912-ben, tehát 82 éves korában) résztvett a nagy úrnap körmeneten és végig hajadon fővel gyalog haladt az Oltáriszent-ség után. Ferenc József sehönbrunni lakosztályának legszebb és legtágasabb szobája a dolgozószobától jobbra fekvő fogadószoba volt. Itt általában igen keveset tartózkodott és ezt a szobát rendszerint csak akkor használta, ha előkelő személyiségeket fogadott kihallgatáson. Környezetének tagjait mindig dolgozószobájában fogadta. Ferenc József igen korán kelő ember volt. Télen-nyáron hajnali négy órakor kelt. Félőtkor dolgozószobájában elfogyasztotta szerény reggelijét és utána mindjárt hozzálátott a munkához. Legelső teendője a már előző este hozzá juttatott hivatalos iratok (többnyire miniszteri előterjesztések) elintézése volt. Reggel hat óráig rendszeren be is fejezte ezt a munkát és az iratokat feldolgozás végett zárt irattáskában felküldte a szolgálatot teljesítő kabinetirodai titkárnak. Mialatt ez a szükséges rendelkezéseket végrehajtotta, a király újságot olvasott. A Bécsben megjelenő Fremdenblattot minden nap végigolvasta, egyébként pedig a többi bel- és külföldi lap cikkeiről csak kivonatos lapszemlék útján értesült.

A szolgálatban levő kabinetirodai titkárnak az iratok feldolgozása után jelentkeznie kellett

Ő Felségénél jelentésének megtétele és a szükséges királyi aláírások megszerzése végett. Ez a jelentkezés rendszeren reggel 8 óra előtt történt. Ilyenkor a király a jelentkezőt azonnal fogadta, előadását meghallgatta és aláírta az eléje terjesztett hivatalos iratokat.

Délelőtt 8 és 11 óra között Ő Felsége naponta meghallgatta az első főudvarmesternek, a kabinetiroda és a katonai iroda főnökeinek, valamint a főhadsegédnek jelentéseit. Ha ezek után még maradt egy kis szabad ideje, lement sétálni a sehönbrunni parknak számára fenntartott külön elzárt részébe. Hivatalos szobánk ablaka épen erre a kertre nyílt s így rendszeren láttuk a királyt, amint séta közben a virágokat nézegette vagy elbeszélgetett azokkal a kiváltságosokkal, akik őt ezen a sétán néha elkísérhették. Ezek csak az uralkodóház tagjai, a király legközelebbi rokonai vagy az udvartartásnak olyan tagjai voltak, akikkel Ő Felsége bizalmasabb viszonyt tartott fenn. Többnyire azonban egyedül végezte rendszer napi sétáját. Rossz idő esetén a kastély fedett galériájában sétált a király. Fél 12-kor ismét dolgozószobájában villásreggelijét fogyasztotta el, amely egy húsételből (pénteken halból) és egy könnyű tésztából állott. Éhez minden nap egy pohár tokaji bort is ivott. Villásreggeli után kihallgatások következtek. Ilyenkor fogadta a főhercegeket, a minisztereket, a hadsereg vezérkari főnökét és más katonai parancsnokokat, akik időközönként nála kihallgatásra jelentkeztek. Daruváry Géza kabinetirodái magyar osztályfőnök is

rendszerint ebben az időben jelent meg a király előtt.

Délután 2 és 3 óra között ismét séta következett az elzárt parkrészben vagy a fedett galériában, 3 órakor pedig a délutáni posta elintézésére került a sor. Ekkor terjesztettük a király elé az aznapi kül- és belföldi lapszemléket, továbbá minisztereknek vagy más polgári és katonai személyiségeknek írásbeli jelentéseit. Délután 5 órakor volt az ebéd, melyet a király rendszerint egyedül fogyasztott el. Néha együtt ebédelt legközelebbi rokonságának valamelyik tagjával. Legtöbbször legfiatalabb leánya, Mária Valéria főhercegnő, Ferenc Szalvátor főherceg neje, jött el Schonbrunnba látogatóba, akivel a király ilyenkor ebéd után egy ideig bizalmasan élbeszélgetett. Az ebéd négyfogásos volt: levesből, előételből, húsetelből (pénteken halból) és tésztából állott. A király igen mértékletesen élt és keveset evett. Ebédre néha asztali boron kívül egy pohár sört is megivott. Ferenc József fiatalabb korában sokat dohányzott. Élete utolsó éveiben azonban naponta csak 3-4 Regalia Media szivart szívott külön részére készített hosszúszerű vékony tajtékszipkából, hogy a füst ne ártson a szemének. Estefelé a király még elolvasta a Fremdenblatt esti lapját és elintézte a visszamaradt hivatalos ügyeket, majd pedig mindennap este 8 órakor éjjeli nyugovóra tért.

Az itt leírt életrendet Ferenc József mindig hajszálnyi pontossággal betartotta és attól csak a legritkább esetben, egy-egy rendkívüli esemény

kedvéért tért el. Talán ez a rendszeres életmód és a rendkívül mértékletes élet a titka annak, hogy a király 86 esztendeig teljes testi és szellemi frissességben élt és naponta 10-12 órát is bírt dolgozni, hogy nagyon sokoldalú uralkodói teendőit a leghatékosabb lelkiismeretességgel és kötelességtudással elvégezze.

Ferenc Józsefről elmondhatjuk, hogy úr volt a szó legigazibb és legnemesebb értelmében. A politikai és diplomáciai élet csűrös-csavarásait, cselszövényeit gyűlölte. Adott szaváért mindenkor férfiasan helyt állott. Az igazságot mindenképp felett állónak tartotta és mindent könnyebben meg tudott bocsátani, mint azt, ha valaki őt egyszer megcsalta vagy félrevezette. Azok között az államférfiak között, akikkel hosszú *élete* folyamán dolga volt, akadtak néha olyanok is, akik az egyenes szókimondás terén vele szemben odáig mentek el, hogy egyszer-másszor igen kellemetlen igazságokat is közöltek vele. Ezek közé tartozott többek között Szilágyi Dezső volt magyar igazságügyminiszter is. Nem mint történelmi igazságot, de mint az udvarnál hallott és Ferenc Józsefet jellemző apróságot elmondok egy esetet, amelyet Szilágyi Dezsővel kapcsolatban jól informált forrásból merítettem. Amikor Szilágyi Dezső lemondása után búcsúkihallgatáson jelent meg a királynál, Ferenc József környezetének egy tagja előtt így nyilatkozott volt miniszteréről: „Er ist ein Grobian, aber angelogen hat er mich nie!” (Goromba ember, de nem hazudott nekem soha.) Kálnoky gróf közös külügyminiszternek, a király

igen kedves és bizalmas emberének, Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége idején csak azért kellett haladéktalanul távoznia a külügyminiszteri székéből, mert a király kétségtelen bizonyítékot szerzett afelől, hogy Kálnoky őt egyszer hamisan informálta. Az igazságért, ha azt még oly leplezetlenül hozták is tudomására, az öreg király sohasem haragudott meg, de a hazugságot akkor sem tűrte, ha azt egy fontos állami érdekkal indokolták. Ebben a tekintetben az volt a felfogása, hogy az igazság végeredményben mindig napfényre kerül és akkor az a pillanatnyi előny, amelyet esetleg egy hazugság révén el lehetett érni, nemcsak elenyészik, de gyakran egyenesen hátránnyá változik.

Igen nagyra tartotta Ferenc József a tisztikardbojt becsületét is. A hadsereg és a honvédség fiatal tisztjeinek könnyelmű adósságait a sajátjából gyakran és szívesen kifizette, de amikor ilyen esetekben az illető tiszt részéről a legcsekélyebb inkorrektiségről szerzett tudomást, kérlelhetetlen volt és erélyesen követelte a bűnös lefokozását. A régi hadsereg számos tisztje volt kénytelen Amerikába kivándorolni, hogy ezt a szégyenletes aktust elkerülje.

Amint már említettem, Ferenc József mindig szigorúan ragaszkodott a spanyol udvari etikett szabályaihoz. Sokan voltak, akik az öreg királynak ezt a felfogását a XIX. század végén és a XX. század elején időszerűtlennek tartották és ezért elítélték, de ezek ne felejtsek el, hogy Ferenc Józsefnél ez a ragaszkodás termé-

szetes volt, hiszen őt mint prezumpatív trónörököszt a XIX. század első felében, a fejedelmi abszolutizmus korában nevelték akkor, amikor még Metternich herceg volt a Habsburg-birodalom teljhatalmú minisztere. És az is bizonyos, hogy a spanyol etikettel járó külsőségek abban a korban, amikor világszerte megkezdődött már a tekintélyrombolás veszedelmes és végzetes munkája, nagy mértékben hozzájárultak az uralkodó tekintélyének emeléséhez. De ettől eltekintve csak becsületére válhatott az öreg királynak az, ha elődeinek megszentelt hagyományait szeretettel ápolta és nem engedte meg, hogy azokat egyszerűen a lomtárba tegyék. Igaz, hogy a mai korban a legtöbb uralkodó mellőzi már az etikett szabályait, de az angol udvarnál például bizonyos királyi ténykedéseknél még ma is a középkorból származó szokásokhoz ragaszkodnak és nem kétséges, hogy ha ezektől eltérnének, maga a régi hagyományokhoz hozzászokott angol nép tiltakoznék ez ellen a legerélyesebben.

A csekélyebb jelentőségű formaságok közé, amelyekhez Ferenc József ragaszkodott, tartozott például az, hogy a vele érintkező polgári egyének, tehát a kabinetirodai titkárok is, minden időben frakkban, fekete mellénnyel és fekete nyakkendővel tartoztak nála megjelenni. Kivétel ez alól a szabály alól csak akkor volt, ha a király soronkívül sürgős ügyben hívatta a szolgálatban levő titkárt és a küldönccel azt üzenté: „Der diensttuende Hofsekretär soll sofort kommen und zwar so wie er ist.” (A szolgálatban levő udvari

titkár jöjjön azonnal és pedig úgy ahogy van.) Ilyenkor nem kellett frakkba öltöznünk.

Most még saját tapasztalatom alapján óhajtok néhány jellemző apróságot elmondani Ferenc József életéből. Kommentárt nem fűzök ezekhez a kis élményeimhez és rábízom olvasóimra, hogy hámozzák ki maguk ezekből a látszólag jelentéktelen eseményekből azt, ami alkalmas arra, hogy fényt derítsen az öreg király egyéniségére.

Akinek a király egy magasabb rendjelt vagy címet adományozott, az kaphatott a kitüntetés mellett kívánságára egy Ő Felsége által sajátkező leg aláírt okmányt (díszoklevelet) is. Ezeket az okmányokat mindég a kabinetiroda szolgálatban lévő titkára terjesztette aláírás végett a király elé akkor is, ha a kitüntetés katonai egyénnek szólt. A világháború alatt ezek a kitüntetések a harctéri dekorációk következtében nagyon felszaporodtak és voltak napok, amikor Ő Felségének 80-100 okmányt kellett egyszerre aláírnia. Ez a tömeges aláírás persze kifárasztotta az agg uralkodót és ennek elkerülése végett a kabinetiroda bélyegzőket csináltatott a király magyar és német nyelvű aláírásával. Ezeket a bélyegzőket Ő Felsége saját íróasztalában zár alatt tartotta és csak akkor adta ki a kezéből, ha a szolgálatot teljesítő kabinetirodai titkár az ő jelenlétében bélyegezte le velük az illető okmányokat. A bélyegzők persze művészi utánzatai voltak a király aláírásának, úgy hogy csak szakértő tudta az ilyen aláírásról megállapítani, hogy az nem sajátkező. Amikor egy alkalommal igen nagyszámú

okmánnyal a hónom alatt állítottam be a szokásos reggeli jelentéstételre a király dolgozószobájába, Ő Felsége íróasztalán véletlenül épen szokatlanul sok írás hevert, úgy hogy nem maradt hely ott a meglehetősen nagy terjedelmű okmányok elhelyezésére. Ekkor azt mondta nekem a király, hogy egyelőre csak tegyem félre az okmányokat, tegyem meg rendes jelentésemet és majd azután átmegyünk a szomszédos fogadószobába és az ott lévő üres íróasztalon lebélyegezzük az okmányokat. A szokásos jelentéstétel után Ő Felsége felállott és velem együtt átment a fogadószobába. Én az okmányokat az ott lévő íróasztalon helyeztem el. A bélyegzőt a hozzávaló festék párnával a király hozta magával és letette azt az okmányok mellé. Ennek megtörténte után felszólított, hogy üljek le, mire én zavartan néztem reá, mert csak egy szék volt az íróasztal mellett és ha én arra leülök, a királynak állva kell maradnia. Ő Felsége látván zavaromat, barátságos mosollyal vállamra tette a kezét és ismételten felszólított, hogy csak üljek le nyugodtan, mert így jobban megy a munka. Ekkor persze már engedelmeskedtem, leültem az íróasztal mellé és elkezdtem a nagyszámú okmány lebélyegzését. Ő Felsége az egész idő alatt mellettem állott és az általam lebélyegzett okmányokat sajátkezűleg szedte el és tette félre, akárcsak egy titkár vagy írnok szokta tenni, ha főnöke elé terjeszt hivatalos iratokat aláírás végett. A *dolog* egy negyedóránál is tovább *eltartott*, mert legalább 100 okmányt kellett lebélyegezni

és pedig lassan és óvatosan, nehogy egy hibás lebélyegzés, egy okmányt elrontson. Ez a jelenet olyan szokatlan volt nekem és maga az adott helyzet némileg fel is izgatott, úgy hogy magam sem csodálkoztam volna, ha véletlenül egy okmányt elrontok. De ez szerencsére nem történt meg. A király a végén még meg is dicsért a sikerült munkáért. Ez a kedves jelenet örökké meg fog maradni emlékezetemben.

A rendes jelentéstételek alkalmából igen gyakran kellett olyan segély iránti kérvényeket Ő Felsege elé terjeszteni, melyeknél a kabinetiroda |200 koronánál nagyobb összegű segély kiutalását javasolta és amelyeknél ezért a kabinetiroda utalványozási joggal nem rendelkezett. Ilyenkor nem ritkán fordult elő, hogy a király a kabinetiroda által javasolt segélyösszeget saját elhatározásából felemelte. Egyszer egy önhibáján kívül nagy nyomorba jutott előkelő özvegyasszony segély iránti kérvényét terjesztettem elő. A kabinetiroda 500 koronás adományt javasolt az illető részére. A folyamodó ugyanis rövid idővel azelőtt került haza a kórházból egy épen kiállott súlyos betegség után három kis gyermekéhez. Évi 1000 koronás kegydíján kívül nem volt egyéb jövedelme. A folyamodvány előterjesztése véletlenül rövid idővel karácsony előtt történt. Amikor az ügyet a királynak referáltam, hosszabb ideig elgondolkozott, majd pedig a javasolt 500 korona helyett 1000 koronát írt a kérvényre. Ehhez még azt a megjegyzést fűzte: „Azért adok neki 1000 koronát, hogy gyermekeinek karácsonyra meleg

ruhát és ajándékot vehessen! A javasolt 500 korona ugyanis a kérvényhez mellékelt hatósági bizonyítvány szerint csupán a felmerült kórházi költségek kifizetéséhez volt elegendő.

Egy másik esetre emlékszem, amelynek körülményei a királyt láthatóan megrendítették. Egy erdélyi szabómester özvegye folyamodott segélyért, akinek férje a harctéren esett el. Az özvegy 12 gyermekkel maradt hátra, akik közül a legidősebb fiú ugyancsak a fronton volt. A család sokat szenvedett a nemrégien lezajlott invázió alatt. A javasolt segélyösszeg itt 400 korona volt. Ő Felsége ezt is a duplájára emelte fel és azonkívül utasítást adott, hogy az özvegynek harctéri szolgálatra bevonult fia azonnal szabadságoltassák, bár ezt a folyamodó nem is kérte. Ezt az intézkedést a király néhány héttel halála előtt tette meg.

Ferenc József a segélyek adományozásánál általában nagyon bőkezű volt. Nem ritkán fordult elő, hogy egyes rászorulóknak több ezer koronás segélyt is folyósított. A kabinetiroda által a király magánpénztárából kifizetett segélyek összege havonta átlag 40.000 koronára rúgott. Tüzeseteknél vagy más elemi csapásoknál mindig bőkezű adományban részesítette a folyamodó károsultakat. A világháború alatt különösen azoknak a szegénysorsú szülőknek juttatott nagyobb pénzadományt, akiknek 5-6 vagy ennél is több fiúk volt a harctéren. Ezek a pénzadományon kívül értékes ajándékokat is kaptak a királytól emlékül, úgymint: Ő Felsége monogrammjával

ellátott órákat, művészi kivitelű feszületeket, Szűz Mária-képeket vagy katonaszobrokat. Ezeket az emléktárgyakat a tehetősebb katonaszülők is megkapták, persze pénzadomány nélkül. Az udvartartás alkalmazottai kivétel nélkül nagyobb fizetést kaptak, mint a hasonló rangú állami tisztviselők vagy altisztek és ezenkívül egyéb kedvezményekben is volt részük s a kabinetiroda tisztviselői is rendes fizetésükön felül külön díjazást kaptak a király magánpénztárából.

Ferenc József előkelő bőkezűségét egy alkalommal saját magamon is tapasztaltam. Az eset 1916 nyarán, tehát mindössze néhány hónappal a király halála előtt történt. Már három napja teljesítettem szolgálatot Schönbrunnban, amikor arról értesítettek, hogy feleségem vakbélgyulladásban megbetegedett és sürgős műtétet kell rajta végrehajtani. Azonnal megkértem a kabinetiroda központját, hogy felváltásomról gondoskodják, mert a kritikus napokban ott akartam lenni feleségem betegágya mellett. A felváltás megtörtént és a helyettem szolgálatba álló kollégám jelentést tett az esetről Ő Felségének. Tőle tudom, hogy a király a következő napokban ismételten érdeklődött nála feleségem helyzete felől. A betegség szerencsére könnyű lefolyású volt, a műtét jól sikerült, úgy hogy én egy hét múlva már ismét jelentkezhettem Schönbrunnban szolgálattételre. Amikor az eset után elsőízben mentem Ő Felségének referálni, különös melegséggel fogadott és a következő részvétszavakat intézte hozzám: „Nagyon sajná-

lom, hogy ilyen baj érte önöket. Hogy van a felesége?” Én erre megköszönve a király kegyes érdeklődését, elmondtam, hogy feleségem már jól van és a műtét olyan jól sikerült, hogy utána mindössze egy hetet kellett a szanatóriumban töltenie. Ő Felsége erre efelett érzett örömeinek adott kifejezést, majd pedig hosszabb ideig elbeszélgetett velem, azt is megkérdezve, hogy ki és hol operálta a feleségemet? Azután még gyermekeim felől is érdeklődött, befejezésül pedig ezt mondta: „Az operáció költségeit természetesen én viselem.” Én erre ismételten megköszöntem Ő Felségének irántam és feleségem iránt tanúsított nagy kegyét és megtettem napi jelentésemet. Az esetről nem szóltam senkinek és őszintén szólva, Ő Felségének a műtét költségeinek megtérítéséről szóló kijelentését nem is vettem nagyon komolyan, mert nem tudtam elképzelni a dolog mikénti lebonyolítását. Másnap reggel azonban a kabinetiroda főnöke volt a királynál referálni s utána felkeresett engem hivatalos szobámban és felszólított, hogy nyújtsam be sürgősen a számlákat feleségem műtéti és ápolási költségeiről, mert Ő Felsége úgy rendelkezett, hogy ezeket a kiadásaimat saját pénztárából térítsék meg.

Hogy Ferenc József a környezetében szolgálatot teljesítő tisztviselőkben teljesen megbízott és szinte természetesnek tartotta, hogy csak olyan egyéneket osztanak be melléje szolgálattételre, akik minden tekintetben méltók az ő bizalmára, mutatja a következő két eset: Egyszer egy ren-

des jelentéstétel alkalmából nyitott borítékban adták át nekem I. Károly román király özvegyének, Carmen Sylvának, nagyon bizalmas tartalmú sajátkezűleg írott levelét azzal az utasítással, hogy juttassam el azt egy vele kapcsolatos üzenettel a kabinetiroda főnökéhez. A másik eset 1916 januárjában történt. A Monarchia legkiválóbb pénzügyi kapacitásai egy bizalmas megbeszélést tartottak akkoriban a Monarchia pénzügyi helyzetéről. Az értekezletről egy jegyzőkönyvet vettek fel, amelyet Ő Felsége elé terjesztettek, hogy beható információt nyerjen a kérdés tekintetében. A király ezt a jegyzőkönyvet zárt borítékban kapta kézhez a délutáni postával. A posta elintézése után rendkívüli időben magához kéretett, mert az említett jegyzőkönyvet egy üzenet kapcsán sürgősen el akarta juttatni a kabinetiroda főnökéhez. Amikor nekem a jegyzőkönyvet az illető szóbeli paranccsal egyidejűleg átadta, hozzátette, hogy ha érdekel, elolvashatom a jegyzőkönyvet, mielőtt azt Schiessl bárónak elküldeném. Élve a király engedélyével, el is olvastam ezt a jegyzőkönyvet és tartalmából megtudtam, hogy már akkor kétségbeejtően rossz volt a Monarchia pénzügyi helyzete.

A kabinetiroda szolgálatban levő tisztviselője sürgős és fontos esetekben rendkívüli időben is jelentkezhetett Ő Felségénél, de természetesen nem volt szabad a királyt ilyenkor jelentéktelen dolgokkal zaklatnia. Ha szükségesnek látta, azt is megkövetelhetette a komornyiktól, hogy

Ő Felségét álmából felköltse. Én ezt szolgálatom idején mindössze egyszer tettem meg. Az eset a következő volt: A bíróság egy rablógyilkost, halálra ítélte. A rendes polgári vagy katonai törvényszék, illetőleg bíróságok által hozott halálos ítéleteket csak akkor lehetett végrehajtani, ha a király ahhoz előzetesen hozzájárult. Az említett esetben ez a hozzájárulás az igazságügyminiszter előterjesztése alapján már megtörtént és ennek alapján a kivégzést a következő nap reggelére ki is tűzték. A kivégzést megelőző éjjel 11 órakor távirat érkezett a kabinetirodába. Ő Felsége címére, melyet az elítélt felesége és véletlenül aznap a harctérről hazaérkezett és az arany vitézségi éremmel kitüntetett fia írtak alá és amelyben mindketten kegyelmet kértek a királytól az elítélt részére. A táviratot nekem kézbesítették. Én az esetet elég jelentősnek ítéltam arra, hogy a királyt álmából felkölttessem, mert fennforogni láttam a lehetőségét annak, hogy Ő Felsége a rendkívüli körülményre való tekintettel esetleg az utolsó pillanatban él a megkegyelmezés jogával, ámbar az elítélt kegyelmi kérvényét előzően már elutasította volt. Azt is tudtam viszont, hogy ha addig várok, amíg a király reggel felkel, nem lesz már idő a kivégzés megakadályozására, mert az ítéletet a kora hajnali órákban feltétlenül végrehajtják. A komornyik, akihez fordultam, bevezetett engemet a király dolgozószobájába és magabement a szomszédos hálósobába, hogy a királyt felköltse. Ő Felsége nemsokára teljesen felöltözve kijött a hálósobából és a bosszúság leg-

csekélyebb jele nélkül csak azt kérdezte, hogy mit kívánok tőle? Én erre bemutattam az íróasztalnál helyet foglaló királynak a halálos ítéltre vonatkozó és előre készenlétben tartott iratokat. Ő Felsége kitűnően emlékezett az illető ügyre. Némi gondolkodás után *így* szólt hozzám: „Az elítéltnék vitéz fiára való tekintettel megkegyelmezek és büntetését tizenöt évi fegyházra változtatom. Tegye meg azonnal a szükséges intézkedéseket és holnap reggel mutassa be nekem az írásbeli elhatározás-tervezetet aláírás végett.” Erre „köszönöm szépen, jó éjszakát” köszöntéssel elbocsátott. Én táviratilag azonnal értesítettem az illető törvényszék elnökét, hogy Ő Felsége az elítéltnék megkegyelmezett és másnap reggel a király már alá is írta a *kegyelmi* határozatot.

A következő esetek élénken illusztrálják Ferenc József igazságérzetét, korrekt gondolkodását, a becsület ellen vétkezőkkel szemben tanúsított kérlelhetetlen szigorát, de egyben jószívűségét is, valamint azt a körülményt, hogy kegyelmi előterjesztések helybenhagyásánál vagy elutasításánál sohasem befolyásolta őt az illető egyének előkelő vagy egyszerű származása és társadalmi állása.

Mind a két esetben bíróságok által jogerősen kiszabott büntetésnek királyi kegyelem útján való elengedéséről volt szó. Az egyiknél egy igen előkelő származású és vagyonos úriember, aki császári és királyi kamarás is volt, követett el szemérem elleni bűntettet. A bíróságok az illetőt jogerősen szabadság- és hivatalvesztésre ítélték.

Az ítélet után megmozdult az elítélt előkelő rokonsága és el tudta érni azt, hogy az igazságügyminiszter előterjesztést tegyen Ő Felségéhez a kiszabott büntetésnek kegyelmi úton leendő elengedése iránt. A király ezt a miniszteri előterjesztést elintézetlenül küldte vissza a kabinetirodának és margójára sajátkezűleg azt a megjegyzést írta rá, hogy az előterjesztésnek helyt nem ad, mert a bűncselekményt elkövetett egyén előkelő származása nem enyhítő, de súlyosbító körülmény, amennyiben különös kötelességévé teszi az előkelő név viselőjének, hogy ilyen csúnya bűn elkövetésével ne szennyezze be családjának becsületos nevét. Az illetőnek tehát ki kellett büntetését töltenie és természetesen elvesztette kamarási méltóságát is.

A másik esetben az igazságügyminiszter aziránt tett a királyhoz előterjesztést, hogy két szegénysorsú egyetemi hallgatónak, akiket a bíróságok egy együtt elkövetett betöréses lopás miatt szabadságvesztésbüntetéssel sújtottak, büntetését kegyelemből engedje el. Az eltulajdonított pénz, amelyen az *illetők* osztozkodtak, mindössze 30 korona volt. Az egyik fiú tankönyveket *vett* magának a lopott pénzen, míg a másik azt elmulatta. A miniszteri előterjesztés mindkettő részére javasolta a kegyelmet, a király azonban csak annak fiúnak kegyelmezett meg, aki tankönyvekre költötte a lopott pénzt, míg a másikra vonatkozó kegyelmi előterjesztést elutasította.

Különös súlyt helyezett Ferenc József a közéleti erkölcsök tisztaságára is. Ha egy a köz-

életben szereplő egyénről kiderült, hogy hivatali ténykedésében akárcsak a legcsekélyebb inkorrektséget is követte el és a király erről tudomást szerzett, az illetőnek huszonnégy órán belül el kellett tűnnie a közélet porondjáról.

Féltő gonddal vigyázott Ferenc József arra, hogy személyét távoltartsa a napi politika küzdelmeitől. Szigorú alkotmányos felfogása szerint ugyanis a király személye pártokon felül állott és ezért nem tartotta ezzel a felfogásával összeegyeztethetőnek azt, hogy a politikai küzdelmekbe akár csak közvetve is beleavatkozzék. Kabinetirodai szolgálatom idején történt, hogy egy alkalommal Csemoch János bíbornok hercegprímás járult kihallgatásra Ő Felsége elé. A kihallgatást megelőző napon a magyar politikai közéletnek egy igen előkelő tényezője bizalmas írásbeli előterjesztésben azzal a kéréssel fordult az ősz királyhoz, hasson oda a hercegprímásnál, hogy a magyar püspöki kar szüntesse be azt az anyagi támogatást,„ amelyben az akkori kormánnyal szemben ellenzéki álláspontot képviselő néppártot évente részesíteni szokta. Amikor a király tudomást szerzett erről az előterjesztésről, mindannak dacára, hogy az illető közéleti tényező egyébként igen kedves embere volt, valósággal felháborodva utasította vissza az abban neki szánt szerepet.

Ferenc József nem volt a hangulatok embere. Azoktól tudom, akik hosszú éveken át állandóan érintkeztek vele, hogy szinte hihetetlen módon tudott érzelmei felett uralkodni. Örö-

mének, fájdalmának, meglegedésének és ha kellett rosszallásának is néhány rövid szóval adott kifejezést, de a következő pillanatban már nem lehetett rajta észrevenni, hogy lelkét milyen érzelmek fűtik. Én csak akkor vettem észre rajta huzamosabb időn át egy bizonyos lehangoltságot, amikor pontosan egy hónappal halála előtt, 1916 október 21-én híret vette annak, hogy Adler Frigyes, Adler Viktornak, az osztrák szociáldemokraták vezérének fia, Stürgkh Károly gróf osztrák miniszterelnököt meggyilkolta. Ez a tragikus esemény mélyen megrendítette Ferenc József királyt s annak hátterét a háború belpolitikai következményeiben kereste. Paar gróf főhadsegéd, aki jelentést tett a királynak Stürgkh gróf meggyilkolásáról, beszélt nekem, hogy az agg uralkodó a hír hallatára sokáig egy szót sem szólt, majd pedig csak annyit mondott: „Schrecklich! Schrecklich! Im Frühjahr mach' ich Schluss ! (Borzasztó ! Borzasztó ! Tavasszal véget vetek a háborúnak!)” Ére azonban már nem adott neki időt a Gondviselés.

A fentiekben elmondtam mindent, amit I. Ferenc József királyunkról emlékezetemben tartottam. Többnyire egyszerű kis történetek ezek és olvasóimra bízom, hogy hámozzák ki belőlük azt, ami jellemző a nagy király egyéniségére.

IV.

Ferenc József betegsége és halála.

1916 november elején riasztó hírek terjedtek el arról, hogy beteg a király. Meghült és makacs hörghurutot kapott, melynek következtében erős köhögés kínozza. Engemet épen akkor váltott fel Csörgeő Bertalan kabinetirodai osztálytanácsos a szolgálatban, amikor a király betegsége kezdődött. A helyzet annál veszedelmesebbnek látszott, mert az öreg uralkodó három évvel előbb egy tüdőgyulladással komplikált hörghuruton esett át és attól kellett tartani, hogy a 86 éves szervezet ezúttal már alig bírna ki egy újabb tüdőgyulladást. Kerzl dr. a király házi-orvosa, mindjárt a betegség elején konzultált egy neves bécsi belgyógyászt, Ortner egyetemi Orvostanárt és ettől kezdve ketten kezelték a nagybeteg uralkodót. A király életmódjában egyelőre nem állott be változás. Agyba feküdni az orvosok nem engedték s így a nappalokat úgy mint eddig, ágyon kívül, az íróasztalnál ülve töltötte. Munkáját is változatlanul végezte tovább,

csak a kihallgatásokat korlátozták, amennyire lehetett, nehogy a beteget a sok beszéd túlságosan fárasztja. Az alattvalók milliói naponta aggódva lestek a híreket az agg uralkodó hogyléte felől. Sajnos, az orvosok aggodalma valóra vált, a hörghurut mellett hamarosan tüdőgyulladás is lépett fel. Az agg uralkodó maga is érezhette a katasztrófa közeledését, mert magához kérte Seydl prelátus udvari plébánost, aki meggyón-tatta és megáldoztatta őt és feladta neki a betegek szentségét. Károly trónörökösét táviratilag hazarendelték a harctérről. A király erős szervezete mindazonáltal még napokig küzdött a súlyos kórral. November 20-án még egész nap dolgozott és fogadta a referenseket. Másnap, november 21-én reggel még a megszokott időben kelt fel, de a magas láz és fojtó köhögés már annyira elgyengítették, hogy nem volt képes rendes napi teendőit elvégezni. Fejét két kezébe temetve, ült az íróasztal mellett és a neki ismételten felajánlított táplálékot sem vette már magához. Akkor már mindenki tudta, hogy a szomorú vég csak órák kérdése. Délután négykor ágyba fektették. Akkor még öntudatnál volt és a neki segédkező komornyiknak kiadta az utasítást, hogy másnap a szokott időben költse fel őt. Ezután nemso-kára szívgyengeség állott be és megkezdődött az agónia. A király hálósobájában ekkor az orvosokon kívül csak legközelebbi hozzátartozói tartózkodtak. Este 9 órakor Ortner tanár, aki állandóan figyelte a nagybeteg király szívverését, kijelentette, hogy Ferenc József fáradt szíve meg-

szűnt dobogni. A 86 éves szervezet nem bírta többé a küzdelmet a súlyos kórral. Kora egyik leghatalmasabb uralkodójának lelke szállott fel az örök Bíró ítélőszéke elé. A történelmi idők évezredei alatt kortársán, Viktória angol királynén kívül alig akadt uralkodó, aki oly hosszú ideig viselte volna az uralkodás súlyos terheit, mint ő. Mert, hogy I. Ferenc József uralkodása terhes volt, ahhoz, azt hiszem, nem fér kétség. És az is bizonyos, hogy Ferenc Józsefet egész életén át mint egy sötét árny kísérte a balszerencse és pedig nemcsak, mint uralkodót, hanem mint embert is. Amikor mint ifjú trónra lépett, véres belső harcok dúltak birodalmában. Háborús vállalkozásai nem voltak szerencsések és rendszerint birodalma egy-egy tartományának elvesztésével jártak. Talán épen ezért irtózott a háborútól és évtizedeken át őszinte békés politikát folytatott. És mégis, amikor 86 éves korában lelkét kilehelte, ismét lángban állott körülötte az egész világ, holott egészen bizonyos, hogy ő a legkevésbé óhajtotta ezt a világégést.

Magánéletében is valósággal üldözték Ferenc Józsefet a legsúlyosabb sorscsapások és igazán boldog ő talán csak akkor lehetett, amikor szépséges ifjú neje oldalán először vonult be osztrák birodalmának fővárosába, de ez a boldogsága sem tartott sokáig, mert féltékeny és irigy környezet mindent elkövetett, hogy őt hitvesétől, akit pedig igaz, őszinte vonzalom és nem politikai bölcsesség által parancsolt kényszer alapján tett szíve választottjává, elidegenítse. Ferenc

József mindvégig őszintén szerette és becsülte fenkölt lelkű élettársát, de mert igazi lelki harmónia sohasem állott fenn közte és a teljesen más lelki világot élő Erzsébet királyné között,, házassága mégsem volt tökéletesen boldog.

Kétségtelenül őszinte örömet és bensőséges meglepedést válthatott ki Ferenc József lelkéből az a tudat, hogy alattvalói szeretik, hogy körükben nagy népszerűségnek örvend, aminek számos, sokszor megható jelét tapasztalhatta mindenfelé és boldog lehetett akkor is, amikor az 1867-iki koronázáskor és 29 évvel később, Magyarország ezeréves fennállásának káprázatos ünnepén, a milleniumi hódolat alkalmából magyar nemzetének őszinte szeretetét és ragaszkodását látta, de ezek az örömök sem voltak soha mentesek a keserűségtől. Magyarországon a szélsőséges függetlenségi gondolatoknak általa is jól ismert ereje és népszerűsége okozhatott sok gondot az uralkodónak. Ausztriában pedig az a körülmény, hogy kormányainak állandó tojástáncot kellett járniok, hogy majd a birodalom szívében az elégedetlenkedő és részben bizonyos mértékig már akkor is a szomszéd Németbirodalomhoz szító németséget, majd északon a lázadó cseheket és lengyeleket vagy délen a szlovéneket és olaszokat kibékítse, ami rendszerint csak egyik félnek a másik rovására tett engedmények árán történhetett.

Talán pillanatnyilag boldognak és meglepedettnek érezhette magát Ferenc József, ami-

kor Ischlben vagy Gödöllőn egyetlen szenvedélyének, a vadászatnak hódolt, vagy amikor a bécsi Schmelzen avagy a budai Vérmezőn évente tartott katonai parádék alkalmából mint még aggkorában is délceg lovas végigvágatott itt felállított csapatainak frontján. De ha mérlegre tesszük Ferenc József hosszú és mozgalmas életének ezeket az örvendetes időszakait és a mérleg másik oldalára helyezük a gondot, a fájdalmat és a szenvedést, amiben életében része volt, egészen bizonyos, hogy a mérlegnek ez a másik serpenyője sokkal mély ebre fog süllyedni. Hiszen a súlyos gond és aggodalom a Monarchia jövőjéért, amit neki életének utolsó időszakában a nagy világégés „okozott, egymaga is elegendő volna ahhoz, hogy erre a másik oldalra billentse a mérleg nyelvét.

De Ferenc József élete alkonyán mégis volt része egy felette örvendetes eseményben, amelyet sohasem felejtett el és amelynek emlékét egy dolgozószobájában állandóan szeme előtt lévő kép örökítette meg. Ez a visszaemlékezés határtalan büszkeséggel töltötte el Ferenc József lelkét és nagyon valószínű, hogy elsőrendű szerepet is játszott az agg uralkodónak egy olyan elhatározásában, amely a Habsburg-monarchia jövőjét illetően alighanem döntő volt. Ez az esemény a német szövetségi fejedelmek összességének hódolata volt Schönbrunnban 1908 tavaszán II. Vilmos német császár vezetése alatt Ferenc József 60 éves uralkodói jubileuma alkalmából. Amikor a német fejedelmek Ferenc József előtt

megjelentek, az ősz uralkodóban felébredtek a múlt dicsőségének emlékei. Elvonultak lelki szemei előtt a több mint száz év előtti idők, amikor még az övék volt a legnagyobb és leg hatalmasabb birodalom Európában, melynek határai a Rajnától az Aldunáig és az Északi tenger-től Szicíliaig terjedtek. Ferenc József szemében II. Vilmos császár ezzel a cselekedetével jóvátette mindazt, amit elődei vele és házával szemben vétettek és ettől a naptól kezdve az igaz őszinte szeretet és barátság szálai fűzték az agg királyt német szövetségéhez.

Ugyancsak 1908 nyarán látogatta meg Ferenc Józsefet Ischlben VII. Eduárd angol király, aki akkor tette neki azt az ajánlatot, hogy Ausztria-Magyarország mondja fel a hármasszövetséget és csatlakozzék az angol-francia-orosz entente-hoz. Köztudomású tény, hogy Ferenc József az angol királynak ezt a javaslatát kereken visszautasította és nagyon valószínűnek látszik, hogy ebben az elhatározásában döntő szerepe volt a német fejedelmek tavaszi schönbrunni látogatásának, bár másrészt kétségtelen, hogy Ferenc Józsefnek a szövetségi hűségéről vallott korrekt felfogásával is kellően magyarázható az angol király ajánlatával szemben elfoglalt álláspontja.

Ferenc József halála után hálósobáját halottaszobává alakították át. Holttestet a másnap eszközlendő bebalzsamozásig az ágyon hagyták, amelyet a kegyelet virágokkal borított el. Az ideiglenes ravatal körül kigyúltak a gyertyák,

papok és apácák imádkoztak ott állandóan az elhunyt király lelkiüdvéért.

Velem Csörgeő Bertalan kollégám közölte telefonon még aznap este a szomorú hírt, amely bár nem ért váratlanul, mégis mélységesen le-sújtott és megrendített. Másnap siettem ki Schönbrunnba, hogy szomorú búcsút vegyek a mi jó királyunktól. Akkor még a halottaságyon feküdt, de még aznap megtörtént a bebalzsamozás és utána a holttestet hatalmas érckoporsóba fektették. A bebalzsamozás után még egyszer láttam a király holttestét, de akkor szinte elszörnyűködve vettem észre, hogy a bebalzsamozás nem sikerült és különösen a halott király arcát borzasztóan eltorzította. Ez is lehetett az oka annak, hogy a koporsót az akkori hideg időjárás dacára idő előtt lezárták, úgy hogy mikor a népet beengedték a ravatalhoz, a koporsó már végleg le volt ólmozva és a holttest már a szokásos üveg-lapon keresztül sem volt látható.

A király halála utáni harmadik napon este 10 órakor történt a holttest beszállítása végleges ravatalozási helyére, a bécsi Hofburg kápolnájába. Ez volt az egész temetési szertartás legszomorúbb, de egyben legmegkapóbb jelene, amelyet én a kastély tágas udvaráról néztem végig. Az ősi kastély galériájának fényesen kivilágított ablakain át nagyon jól lehetett látni, amikor gyászpompába öltözött lakájok lassú menetben vállukon vitték a nagy halott koporsóját a közepen lévő íőlépcsőhöz. A kastély bejáratánál a koporsót az ott álló gyászkocsira helyezték és azután

megindult a szomorú menet, élén egy század magyar huszárral. Az útvonal homokkal volt kiszórva, úgy hogy a lovak lépteit sem lehetett hallani, amely körülmény szinte kísértetiesnek tüntette fel az egész menetet. Azt hiszem, hogy a jelenlévők között nem volt senki, akinek könny nem jött volna a szemébe, amikor a schönbrunni kastély egykor oly hatalmas urának porladó testét elvitték életének legkedvesebb tartózkodási helyéről. A szomorú menet a schönbrunni farsorból bekanyarodott a Mariahilferstrasséba és ugyanazon az útvonalon haladt a Hofburg felé, amelyen Ferenc József életében oly sokszor ment végig két szürke lipizzai által húzott fogatán, amikor a boldog békeidőben reggelenként Schönbrunnból bekocsizott a bécsi Hofburgba.

Tizennyolc évvel előbb itt állottam, mint fiú egy igen szomorú szeptemberi estén a Mariahilferstrassén, amikor ezen az utón haladt a Westbahnhof felől az a gyászmenet, amely a Genfben meggyilkolt Erzsébet királyné hazahozott holttestét vitte ugyancsak a Hofburg kápolnájába. És majdnem pontosan két évvel később ugyanezen az utón ment végig az a két gépkocsi, amely az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó uralkodóját, Magyarország koronás Apostoli királyát, IV. Károlyt és családját szállította schönbrunni ősi kastélyból az eckartsauai vadászlakba, ahonnan négy hónappal utóbb halálig tartó számkivetésbe kellett mennie ennek a tragikus sorsú uralkodónak.

Ferenc József koporsóját a Hofburg kápolnájában a már előre elkészített díszes ravatalra

helyezték és itt maradt az a temetés napjáig. Másnap reggel megindult az alattvalók zarándokmenete a halott uralkodó ravatalához és ez a zarándoklás három teljes napon át tartott. Maga a temetés november 28-án ment végbe az udvari etikett által előírt szabályok szerint. A király holttestét a temetést megelőző napon átvittek a Szent István templomba, ahol másnap Piffli bíbornok, bécsi hercegérsek szentelte be. Majd onnan beszentelés után díszes udvari gyászokocsin elvitték végső pihenőhelyére, a bécsi kapucinus templom ősi sírboltjába és ott Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös koporsói mellett helyezték el.

A gyászolók élén az ifjú király, IV. Károly haladt Zita királynéval és az akkor négy éves Ottó trónörökössel. Utánuk mentek a temetésre érkezett külföldi uralkodók és azok képviselői, majd a főhercegek, az udvari méltóságok, a két ország miniszterei, főrendei és képviselői, a hadsereg tábornokai és tisztjei, a többi hivatalos személyiségek és végül a gyászoló alattvalók végeláthatatlan sora. II. Vilmos német császár nem jött el a temetésre, őt Frigyes Vilmos trónörökös képviselte.

Jó öreg királyunkat tehát eltemettük, őszintén megsirattuk, de ugyanakkor reményteljes szívvel tekintettünk az ő utóda, Szent István koronájának ifjú örököse, IV. Károly király felé.

IV. Károly király.

Károly Ferenc József főherceg 1887 évi augusztus 17-én született Persenbeugban, Alsó-ausztriában. Atyja Ottó főherceg, Ferenc József király testvéröccsének, Károly Lajos főhercegnek másodszületett fia, anyja Mária Jozefa szász királyi hercegnő volt. Amikor Ottó főherceg legidősebb fia megszületett, még élt Rudolf trónörökös is és ezért senki sem gondolt arra, hogy az újszületett valaha is az Osztrák-Magyar Monarchia trónjának örököse lehet. Rudolf trónörökösnek 1889 január 30-án fiúutód hátrahagyása nélkül bekövetkezett tragikus halála után is nem a kis Károly főherceg édesatyja, Ottó, hanem Károly Lajos elsőszületett fia, Ferenc Ferdinánd, lett a prezumpatív trónörökös. A közvélemény figyelme csak akkor irányult némileg a gyermek Károly főherceg felé, amikor nagybátyja, Ferenc Ferdinánd, 1900-ban morganatikus házasságot kötött Chotek Zsófia grófnővel, a későbbi Hohenberg hercegnővel és születendő gyermekei nevében a magyar országgyűlés által is becikkelyezett ünnepélyes nyilatkozatban lemondott a trónöröklés

jogáról. Károly főherceg ekkor 13 éves volt, A kis főherceg gyermekéveit előbb Sopronban, később pedig Bécsben töltötte és a bécsi bencések gimnáziumában (Schottengymnasium) végezte középiskolai tanulmányait, majd pedig katonai és jogi tanulmányokkal foglalkozott. 1903-ban lett hadnagy és a világháború kitöréséig a közös hadsereg különféle ezredeiben szolgálva, alezredesi rangig emelkedett. 1911-ben nőül vette Zita bourbon-pármai hercegnőt, néhai Róbert bourbon-pármai herceg és Mária Antónia braganzai hercegnő leányát. Bár Károly főhercegnek gondos nevelésben volt része, mégsem nevelték uralkodónak és valószínűleg Ferenc Ferdinánd trónörökös befolyása folytán úgyszólván állandóan távol is tartották a Monarchia központjától. így tehát a trónörökös haláláig egyáltalában nem nyert betekintést az államkormányzás ügyeibe. Atyja, Ottó főherceg, 1906-ban meghalt és Károly ettől az időtől kezdve fenkölt lelkű és valóban szentéletű anyjának befolyása alá került. Ez a jótékony befolyás adja magyarázatát IV. Károly király szilárd hitének és bensőséges vallásosságának, valamint kifejlett szociális érzékének is, mert Mária Jozefa főhercegasszony mélyen vallásos lélek volt és férjének halála óta úgyszólván teljesen a jótékonykodásnak szentelte életét. Mária Jozefa főhercegnőt kevesen ismerték. Szereplési vágy sohasem hajtotta ennek a kiváló nőnek cselekedeteit és hajlamainak sokkal inkább megfelelt a csendes jótékonykodás, mint a nagy nyilvánosság előtti szereplés. Férje halála után visz-

szavonultságban élt a bécsi Augarten-palotában gyermekeinek és kedvenc foglalkozásának, a karitatív tevékenységnek. Kétségtelen, hogy az ő nemes egyénisége nagy hatással volt Károly királyra, akinek legszebb és legnemesebb jellemvonása ugyancsak szívjósága volt. Ez irányította mindig elsősorban cselekedeteit. Egészen bizonyos, hogy Károly király, ha nyugodtabb időben lép ősei örökébe és a Gondviselés időt ad neki ahhoz, hogy nemes jelleme a maga teljességében kibontakozzék, a legjobb és legkiválóbb uralkodó lett volna. Nem jellemének, de alaptermészetének talán épen az volt egyik fogyatékos-sága, amit egyébként a legtöbb jólelkű embernél észlelhetünk, hogy másokkal szemben túlságosan jóhík mű volt. Mindenkiről inkább a jót tételezte fel és volt az oka annak, hogy sokakban csalódott. A jóságot, amely pedig közönséges embernél mindig erény, nála sokszor gyengeségnek értelmezték, mert jóságos szíve nem engedte meg neki a kemény, kérlelhetetlen és kíméletlen szigort ott, ahol arra pedig néha szükség lett volna. Saját egyéni érdekét mindenkor meggondolás nélkül alárendelte annak, amit jó szíve és minden embertársa iránt táplált meleg szeretete parancsolt neki. Károly király vallásossága nem volt üres formalizmus, hanem őszinte, bensőséges meggyőződés, melynek alapját Istenben való rendíthetetlen hite képezte. A keresztény felebaráti szeretet erejében nemcsak hitt, de a valóságban is a legnemesebb értelemben mindenkor gyakorolta azt. Ezért sohasem volt elfogult más vallású alattvalóival szemben.

Visszaemlékezéseim leírásának nem az a célja, hogy IV. Károly királyról részletes jellemrajzot adjak és inkább azt óhajtom, hogy olvasóim az elmondottak alapján maguk alkossanak maguknak lehetőleg hű képet e tragikus sorsú uralkodó jelleméről és egyéniségéről.

A sarajevoi gyilkos golyója 1914 június hó 28-án váratlanul döntő fordulatot idézett elő az ifjú Károly főherceg életében. Most már ő lett az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse.

Vájjon milyen érzelmek élhettek az akkor még csak 26 éves fiatalember lelkében, amikor nagybátyjának erőszakos haláláról értesült és váratlanul tudatára ébredt annak, hogy ez a gyászos esemény mily gyökeres változást idézett elő az ő életében is? Aligha gondolhatott akkor még arra, hogy egy hónappal később a sarajevoi gázott nyomán lángban fog állani az egész világ és hogy az ő feladata lesz majd, hogy eloltsa azt a nagy tüzet, amelyet mások élesztettek és amelynek lángralobbantásában neki semmi része nem volt.

Az az egy bizonyos, hogy az ifjú főhercegi pár eddigi nyugodt és gondnélküli életének hirtelen vége szakadt. A kötelesség azt parancsolta a trón örökösének, hogy most már ő igyekezzék leemelni az agg uralkodó vállairól annak a nagy tehernek legalább egy részét, amit akkor a Monarchia két államának kormányzása jelentett. És ennek a kötelességének ő az első perctől kezdve becsületesen igyekezett megfelelni.

A közvélemény akkor már intenzíven kezdett foglalkozni az ifjú trónörökös személyével. Hazánkban őt még alig ismerték és legfeljebb abban a szűk körben tudtak róla egyet-mást, amellyel régebbi itt tartózkodása alatt érintkezett.

A sarajevoi gyilkos merénylet és a világháború kitörése között mindössze egy hónap telt el, de mindaz, ami ez alatt az idő alatt történt, döntő fontosságú volt a kettős Monarchia jövője szempontjából. Károly trónörökös ebben az időben ott állott az ősz uralkodó mellett. Az események akkor végzetes gyorsasággal zajlottak le. Azzal mindenki tisztában volt, hogy a sarajevoi merénylet annak a féktelen izgatásnak a következménye, amelyet Szerbiában Bosznia és Hercegovina anektálása óta az Osztrák-Magyar Monarchia ellen a szerb kormány tudtával és beleegyezésével folytattak. Ámbár a gyilkosság ügyében megindított vizsgálat nem szolgáltatott anyagot abban az irányban, mintha a szerb kormánynak magának része lett volna a merénylet előkészítésében, avagy, hogy arról akár csak előzetes tudomással bírt volna, az mégis kétségen felül kiderült, hogy a szerb hadseregnek és a hivatalnoki karnak aktív tagjai a Narodna Odbrana szélső nacionalista egyesületben vállalt szerepük folytán bele voltak keverve a merénylet kitervelésébe és megszervezésébe. Ennek tudatában a Monarchia közös minisztereinek és a hadsereg vezetésének az volt a felfogása, hogy ennek az izgatásnak, amely végeredményben a Monarchia területi integritása ellen irá-

nyúlt, csak úgy lehet véget vetni, ha a Monarchia Szerbiával szemben egy olyan lépésre határozza el magát, amely szükség esetén egy fegyveres leszámolástól sem riad vissza. A július 7-én Bécsben tartott közös minisztertanácson, amelyen a közös minisztereken és a Monarchia két államának miniszterelnökein kívül részt vett a hadsereg vezérkari főnöke is, egyedül Tisza István gróf magyar miniszterelnök foglalt állást egy olyan diplomáciai lépés élén amely Szerbiával szemben elkerülhetetlenné tenné a hadüzenetet. Joggal tartott ugyanis attól, hogy a Monarchiának egy ilyen ténye a pánszláv érdekekért mindenkor síkra szálló Oroszországot is beavatkozásra készítené, aminek további következménye egy világháború kirobbanására vezethető. Tisza másnap egy hosszabb írásbeli előterjesztést is juttatott el a királyhoz, amelyben álláspontját részletesen indokolta. A Szerbiához intézendő ultimátum szövegét a július 19-én tartott közös minisztertanács állapította meg. Tisza István csak olyan feltétellel járult hozzá az ultimátum elküldéséhez, hogy a Monarchia abban az esetben, ha a Szerbiának szóló hadüzenet elkerülhetetlenné válnék, egy olyértelmű nyilatkozatot fog közzétenni, amely szerint a Szerbiával folytatandó háborúnak egyedüli célja az elégtételszerzés és nem szerb területeknek a Monarchia részéről történő annektálása. Az akkor még Ischlben tartózkodó király hozzájárulása után a Monarchia belgrádi követe július 23-án nyújtotta át az ultimátumot a szerb kor-

mánynak, amely a kitűzött 48 órán belül, július 25-én közöltre válaszát Giesl báró követtel, aki, miután a választ kielégítőnek nem találta, személyzetével együtt még aznap elhagyta Belgrádot. Három nappal később, július 28-án, pontosan egy hónappal Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után a Monarchia hadat üzent Szerbiának.

Erre a lépésre Oroszország előbb részleges, majd általános mozgósítással felelt. Az utolsó napokban különösen Anglia és Németország részéről történtek még különféle kísérletek a világháború kitörésének megakadályozására, de miután ezek eredményre nem vezettek, az Osztrák-Magyar Monarchia július 31-én, augusztus 1-én pedig előbb Franciaország, majd Németország is elrendelte az általános mozgósítást. Minthogy utóbb a béke fenntartását célzó utolsó kísérletek is az oroszországi háborús párt mesterkedései folytán meghiúsultak, Németország a Monarchiával szemben fennálló szövetségére hivatkozva, augusztus 1-én hadat üzent Oroszországnak, augusztus 3-án pedig Franciaországnak. Németország továbbá még ugyanazon a napon egy 12 órás határidőhöz kötött, de válasz nélkül hagyott ultimátumban a fennálló kényszerhelyzetre hivatkozva, bejelentette Belgiumnak, hogy csapataival Franciaország ellen Belgium területén fog átvonulni. Erre automatikusan életbelépett a hadiállapot Németország és Belgium között is. Másnap, augusztus 4-én, Belgium semlegességének megsértése miatt Anglia is hadat üzent Német-

országnak. Nem telt el tehát egy hét a belgrádi hadüzenet óta és Európa öt vezető nagyhatalma máris háborús viszonyban állott egymással.

Az ifjú trónörökös ezekben a sorsdöntő napokban Bécsben tartózkodott. Az eseményekről informálták őt ugyan, de azok irányítására egyáltalában nem gyakorolt befolyást. A hadüzenet után Ferenc József is visszatért Schönbrunnba és onnan haláláig többé ki sem mozdult. Trónjának ifjú örökösét bizta meg azzal, hogy látogasson el helyette Budapestre, vigye el hű magyar nemzetének királyi üdvözlését és tolmácsolja szeretetteljes háláját a nemzet előtt a hagyományos magyar királyhűségnek azért a fényes megnyilatkozásáért, amelynek folyamányaként a magyar nemzet ezekben a nehéz és sorsdöntő órákban egy emberként ott állott felkent koronás királya mellett. Károly trónörökös erre az útjára magával vitte ifjú nejét is és ez a budapesti út volt a trónörökös pár első nyilvános szereplése a nagy fordulat óta, amely most már teljesen új irányba terelte az ő életét is. Az ország fővárosa kitörő lelkesedéssel fogadta az ide huszárezredesi egyenruhában bevonuló trónörökösöt és bájos nejét és a lakosság szeretetének és ragaszkodásának számos jelével halmozta el a rokonszenves ifjú trónörökös párt.

Károly trónörökösöt a kötelesség most már hamarosan a harctérre szólította, ahol a háború kitörése óta Ferenc József haláláig úgyszólván állandóan tartózkodott. Csak nagyritkán jött haza rövid időre Schönbrunnba, ahol családja hadba-

vonulása óta az öreg király kívánságához képest lakott.

Hogy Károly király trónörökös korában a jövőt illetően milyen tervekkel foglalkozott, azt akkor még senki sem tudta, de azt viszont mindenki érezte, hogy az ő trónralépése gyökeres változások jegyében fog lefolyni. Nekünk, akik még Ferenc József életében a schönbrunni kastélyban teljesítettünk szolgálatot, egyszer-más-szor volt alkalmunk találkozni a trónörökös környezetének egy-egy tagjával. Ezekről az uraktól tudtuk meg, hogy milyen kedves, közvetlen modorú a leendő uralkodó és hogy mennyire nem barátja a spanyol etikett rideg szabályainak. Erről azután később, a személyes érintkezés folyamán magunk is meggyőződünk. Közvetlenül Ferenc József halála után híre járt ugyanis annak, hogy az ifjú király egyáltalában nem barátja azoknak a formáknak, amelyekhez Ferenc József oly szigorúan ragaszkodott, a nála jelentkezőkkel barátságosan kezelt szorít, ülőhellyel, sőt néha még cigarettával is megkínálja őket, hogy kiadta az utasítást, hogy környezetének polgári tagjai ne öltsenek frakkot, hanem csak fekete szalonkabátot, amikor jelentéstétel vagy parancsainak átvétele végett nála megjelennek. Azt is halottuk, hogy a magyarokkal magyarul beszél és jelentésük megtételét is magyar nyelven kívánja.

Nagy mértékben megváltozott persze a Ferenc József alatt megszokott időbeosztás is. Károly király nem feküdt le este 8 órakor és

nem is kelt fel hajnalban 4-kor, mint Ferenc József és mert hamarosan személyesen vette át a hadsereg főparancsnokságát is, nappal igen sok idejét vette el a főparancsnokság ügyeivel való foglalkozás, amiért azután minket, polgári referenseket rendszeren csak este, vacsora után fogadott. Ferenc József régi környezete idősebb tagjainak bizony nem nagyon tetszett az új rend, amelyhez most már nekik is alkalmazkodniuk kellett. Sok keserű kifakadást és gyakran nem épen nagy tiszteletről tanúskodó megjegyzést hallottunk mi ezektől az uraktól az új rendszerrel kapcsolatban. Ferenc József szűkebb környezetének vezető egyéniségei úgyszólván évtizedek óta nem változtak, a legtöbben közülök már hetven éven íelüli aggastyánok voltak. Nem csoda tehát, ha ezek az urak nem tudták az új életet megszokni, ha nehezőkre esett az új rendhez való alkalmazkodás és ezért felmentésüket is kérték az ifjú uralkodótól. IV. Károly helyt adott ezeknek a kérelmeknek és Ferenc József régi hűséges embereit köszönetének és elismerésének minden jelével elhalmozva, bocsátotta el a szolgálatból. Néhány hét leforgása alatt a királyi környezet összes vezető tényezői kicserélődtek. Első főudvarmester Montenuovo Alfréd herceg helyett előbb rövid időre Hohenlohe-Schillingsfürst herceg, majd pedig utána első ízben egy magyar főúr, Károly király régi bizalmasa, Hunyady József lett. Paar gróf első főhadsegédet Lobkowitz herceg, Bolfras báró második főhadsegédet, aki egyúttal a katonai iroda főnöke is volt, Marterer

altábornagy, Bolfras eddigi helyettese, váltotta fel. A kabinetiroda főnöke Polzer lovag lett, aki később grófi rangot kapott. Majd amikor Polzernek politikai okokból távoznia kellett a kabinetiroda éléről, előbb ideiglenesen Hawerda-Wehrlandt báró, – később pedig Seidler volt osztrák miniszterelnök került a helyére. A kabinetiroda magyar osztályfőnöke Daruváry Géza helyett Nagy Géza báró lett, aki eddig mint udvari tanácsos szolgált a kabinetirodában.

Régi udvari emberek részéről ismételten hallottam szemrehányólag említeni azt, hogy Károly király az udvari életben oly gyökeresen szakított a ferencjózsefi hagyományokkal. Hitem és meggyőződésem szerint nem lehet az ifjú királynak ezért szemrehányást tenni. Elvégre ő a huszadik század embere volt, telítve korának modern szociális eszméivel. Kora ifjúságától kezdve olyan körülmények között és olyan környezetben élt, ahol nem nagyon érvényesülhettek az udvari etikettnek rideg és a haladó korról már alig öszszeegyeztethető szabályai. Ami Ferenc Józsefnél e téren tiszteletreméltó hagyomány volt, az nála mesterkélt maradiság lett volna, mert Ferenc Józsefet, aki a múlt század harmincas és negyvenes éveiben szívta magába az udvar levegőjét, másnak, mint amilyen volt, el sem lehetett volna képzelni, hiszen őbenne, habár az idők folyamán át is alakult alkotmányos uralkodóvá, még erősen élt a fejedelmi abszolutizmus gondolata. Ellenben Károly király, aki Ferenc József udvarában tartósan sohasem élt, akinek atyja az etikettel

nem törődő Ottó főherceg volt, anyja pedig egy olyan német uralkodócsalád szülöttje, amelynél nem nagyon ismerték vagy alkalmazták a spanyol etikett szabályait, aki fiatal katonatiszt korában szinte polgárius életmódot folytatott és akinek lelke át volt már itatva a modern kor szociális eszméivel, saját egyéniségével került volna összeütközésbe, ha magára nézve elfogadja azokat a korlátokat, amelyeket az etikett rideg törvényei az uralkodó személyével és udvartartásával kapcsolatban előírtak.

És mégis kétségtelen tény, hogy Károly király, valamint Zita királyné is ünnepélyes állami aktusoknál mindig a legméltóságteljesebb magatartást tanúsították és a királyi párnak szűkebb környezetével vagy általában alattvalóival való érintkezésében sem fordult elő soha olyasvalami, ami az általuk viselt legmagasabb közjogi állás méltóságával nem lett volna összeegyeztethető. Igaz, hogy az etikett, amely elvégre mégis csak ott kísértett az udvari életben Károly király uralkodása idején is, feshélyezte őket és talán épen azért gyakran változtatták tartózkodási helyüket is és szívesebben időztek a reichenai Wartholzvillában, a badeni Kaiserhausban, Gödöllőn vagy Eckartsauban, mint a schönbrunni kastélyban, a bécsi Hofburgban vagy a budai királyi várpalotában.

Különösen példás és bensőséges volt Károly király családi élete. Itt már épenséggel nem tűrte meg az etikett-szabta szabályokat. Igaz, hogy uralkodásának rövid két esztendeje alatt kevés időt

tudott családjának szentelni, mert az uralkodói teendők és a hadseregfőparancsnoki feladatok a szó legszorosabb értelmében kora reggeltől késő estig úgyszólván minden idejét elfoglalták. Ő voltaképpen Ferenc Józsefnél is többet dolgozott és minthogy képtelen volt munkájában egy pontos rendszert alkalmazni, szabad ideje alig maradt. Mégis, ha rengeteg és hihetetlenül sokoldalú teendője mellett volt itt-ott egy szabad félórája, ezt mindig családja körében töltötte.

Néha megtörtént az is, hogy a királyné jelen volt, amikor Ő Felsége referenseit fogadta. A király ilyenkor íróasztala mellett intézte hivatalos dolgait és meghallgatta a szokásos jelentéseket, a királyné pedig azalatt a szobának egy sarkában ült és olvasott vagy egy kézimunkán dolgozott, de az sohasem fordult elő, hogy beleszólt volna a kormányzás ügyeibe. Arra is emlékszem, hogy a királyi pár gyermekei néha abban a szobában játszottak, ahol a király hivatalos teendőit végezte. Ezt persze csak olyankor tapasztaltuk, ha Ő Felsége rendkívüli időben fogadott bennünket. Egy alkalommal a kora délutáni órákban hivatott engemet a király egy sürgős utasítás átadása végett. Amikor a szobába beléptem, Ő Felsége az íróasztalnál ült és az akkor három éves Etelka főhercegnőt tartotta az ölében. Amikor a király utasításának meghallgatása után magamat meghajtva távozni készültem, Ő Felsége sűgött valamit a kis főhercegnőnek. A kis Etelka erre leugrott atyja öléből, kétoldalt megfogta szoknyácskáját, egy szabályszerű knixet csinált előttem és

tiszta magyar kiejtéssel azt mondta finoman csengő hangocskájával: „Jó estét kívánok”, amire természetesen én is meghajtottam magamat a kis főhercegnő előtt.

Az az egy bizonyos, hogy a mi életünk is sokkal mozgalmasabb lett attól a naptól kezdve, amelyen Károly király trónralépett. A munka is annyira megszorodott, hogy a kabinetiroda képtelen volt azt háborús létszámú személyzetével ellátni. Ezért hazarendelték és a katonai szolgálat alól felmentették a kabinetirodának mindazokat az alkalmazottait, akik eddig a harctéren teljesítettek szolgálatot.

Ferenc József halála után lázas munka kezdődött tehát a kabinetirodában. A temetésig terjedő első hetet úgyszólván teljesen az öreg király halálával kapcsolatos ügyek foglalták el. A trónváltás adminisztratív teendőinek lebonyolítása egymaga is sok munkát jelentett úgy bel-, mint külpolitikai vonatkozásban. A minisztériumok forma szerint benyújtották lemondásukat az új uralkodónak, aki őket állásaikban megerősítette. A szövetséges és semleges külföldi államfőknek be kellett jelenteni a trónváltást. És válaszolni is kellett a Ferenc József elhalálozása alkalmából érkezett igen nagyszámú részvétnyilvánításra. Azonkívül a Monarchia minden vidékérei is rengeteg hűségnyilatkozat érkezett az új uralkodóhoz, amelyeknek előterjesztése és megválaszolása ugyancsak sok munkát jelentett.

Károly királynak legelső megnyilatkozása az a manifesztum volt, melyet az uralkodói

teendők átvétele alkalmából kiadott. Ez a nyilatkozat a Ferenc József halálát követő napon jelent meg a hivatalos lap rendkívüli esti kiadásában, 1916 november 21-iki kelettel. Ámbár annak teljes szövegét akkor az összes napilapok leközltek és így tartalma közismert, de az azóta eltelt 18 esztendő alatt minden esetre feledésbe ment és ezért szószerint ideírom a proklamáció szövegét, mert tartalma jellemző Károly király egyéniségére:

N É P E I M H E Z !

Házammal és hű népemmel együtt mély megindulással, megrendülve állok ama nemes uralkodó ravatalánál, aki közel hetven éven át viselte gondját a Monarchia sorsának.

A Mindenható kegyelme kora ifjúságában hívta a trónra őt és erőt adott neki, hogy késő aggkoráig, súlyos emberi szenvedéstől meg nem ingatva és meg nem törve kizárólag uralkodói tiszte és népeinek forró szeretete által eléje szabott kötelességeinek szentelje életét.

Az ő bölcsesége, belátása és atyai gondoskodása alkotta meg a békés együttélés és szabad fejlődés állandó alapjait, súlyos veszélyek és zavarok közül, jó és rossz időközön át ő vezette Ausztriát és Magyarországot a béke hosszú áldásos idején keresztül a hatalomnak arra a magas polcára, amelyen ma, hű szövetségeseivel karöltve állja a harcot a reátörő ellenséggel szemben.

Az ő műveit kell folytatnom és befejeznem.

Viharos időkben lépek őseimnek fenkölt, elődöm által teljes fényében reám hagyott tisztos trónjára.

A cél nincsen még elérve, nem tört még meg ellenségeinknek az a balhiedelme, hogy támadásaik folytatásával legyőzhetik, sőt szétrombolhatják a Monarchiát.

Egynek érzem magam népeimmel abban a hajthatatlan elhatározásban, hogy végigküzdjem a harcot egy olyan béke kiküzdéséig, amely biztosítja a Monarchia fennállását és a zavartalan továbbfejlődés szilárd alapjait.

Büszke bizalommal számítok arra, hogy hős véderőm, hű fegyverbarátságban a szövetséges haderőkkel, Isten se-

gitségével vissza fogja verni az ellenség összes támadásait és győzelmes befejezéshez juttatja a háborút.

Épen olyan megingathatatlanul bízom abban, hogy Monarchiám, amelynek hatalma a benne egyesült két államnak régi törvénykönyveiben megírt, harcban és veszedelemben újra megpecsételt elválaszthatatlan sorsközösségében rejlik, be- és kifelé megedzve és megerősödvé fog ebből a háborúból kikerülni. És bízom abban is, hogy az összetartozandóság tudatától és mély hazaszeretettől áthatva a külső ellenség leverésére áldozatkész elszántsággal egyesült népeim együtt fognak működni a békés erőpótlás és megújulás munkájában is, hogy a belső virágzás, fejlődés és megerősödés korszakában biztosítsák a Monarchia két állama és a hozzájuk csatolt tartományok: Bosznia és Hercegovina számára.

Amidőn az Ég kegyelmét és áldását kérem magamra, házamra és szeretett népeimre, a Mindenható színe előtt fogadom, hogy az őseim által reám hagyott örökségnek hű sáfárja leszek.

Mindent meg akarok tenni, hogy mielőbb elmúljanak a háború áldozatai és borzalmai; újból meg kívánom szerezni népeimnek a béke áldásait, amint ezt fegyvereink becsülete, hű szövetségeseimnek létérdeke és ellenségeink daca megengedi.

Népeimnek igazságos, szeretetteljes fejedelme akarok lenni; az alkotmányt és törvényt tiszteletben kívánom tartani. Gondosan fogok örködni a jogegyenlőség felett. Állandó törekvésemet népeim erkölcsi és szellemi javának előmozdítására, a szabadság és jogrend oltalmára és arra irányítom, hogy a társadalom munkás tagjai számára becsületes munkájuk gyümölcsét biztosítsam.

Elődömtől örökölt drága örökségem a korona és nép kölcsönös ragaszkodása és bizalma is. Magasztos, de súlyos uralkodói hivatásom kötelességeinek teljesítéséhez ebből merítek erőt.

Ausztria és Magyarország elpusztíthatatlan életerejébe vetett hittel, népeim iránt érzett mélységes szeretettől áthatva állítom életemet és minden erőmet e magasztos feladat szolgálatába.

Kelt Bécsben, 1916. évi november hó 21-én.

*Károly s. k.
Tisza István gróf s. k.*

A proklamáció megfogalmazásában. Károly király személyesen vett részt, úgy hogy annak

jelentősebb megnyilatkozásai az ő saját egyéni gondolkodását tükrözik vissza.

Különösen három dolog figyelemreméltó az ifjú király első uralkodói szózatában: Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy minden lehető el kíván követni annak érdekében, hogy mielőbb véget vessen a háború borzalmainak és visszaszerezze a béke áldásait a Monarchia népeinek. Határozottan kijelenti, hogy az alkotmányt és a törvényt tiszteletben fogja tartani. A manifesztumnak az a kitétele pedig, hogy a király arra fog törekedni, hogy a társadalom munkás tagjai számára becsületes munkájuk gyümölcsét biztosítsa, azt igazolja, hogy IV. Károlynak volt érzéke a modern kor szociális problémái iránt.

Ferenc József halálakor az osztrák parlament nem volt együtt, ezt a háború kitörése óta nem is hívták össze és Ausztriában az osztrák alkotmány közismert 14. szakasza alapján a parlament teljes kikapcsolásával folyt a kormányzás. Magyarországon ellenben a háború alatt is volt alkotmányos élet. A háború kitörése előtt Tisza István gróf munkapárti kormánya ellen indított nagy parlamenti harcok a hadüzenet után megszűntek és a kormány és az ellenzék között a háborúra való tekintettel egy bizonyos Treuga Dei jött létre.

A magyar közvélemény Ferenc József halála után pártkülönbség nélkül azt kívánta, hogy minél előbb történjék meg ÍV. Károly király megkoronáztatása Szent István koronájával. A magyar nemzetnek ezt az óhaját mag a az ifjú király is osztotta és így hamarosan megindultak a tanács-

kozások a koronázás napjának megállapítása végett. A tárgyalások eredményeként 1916 december 30-ára tűzték ki a koronázás napját és elhatározták, hogy magát a szertartást a komoly háborús időknek megfelelően a szokottnál egyszerűbb keretek között, de mindazonáltal azzal az illő fénnel és pompával fogják megrendezni, amit ez a fontos közjogi aktus megkíván.

A karácsonyi ünnepeket a királyi család a reichenauai Warholz-villában töltötte és a királyi pár onnan közvetlenül az ünnepek után indult a budapesti koronázásra. A királyi gyermekek közül csak az akkor négy esztendőes Ottó trónörökös utazott szüleivel Magyarországra. Az udvari vonat mellyel a királyi pár kíséretével együtt Budapestre utazott, december 27-én délelőtt indult a bécsi Ostbahnhofról Marcheggen, Érsekújváron át és délután négy órakor érkezett a budapesti nyugati pályaudvarra. Magam is abban a szerencsében részesültem, hogy mint szolgálattételre beosztott kabinetirodai titkár Ő Felsége különvontán utazhattam Budapestre és ott szemtanuja lehettem a koronázás káprázatos és magasztos szertartásának. Minthogy azt hiszem, hogy az ünnepség részletei olvasóimat érdekelni fogják, megpróbálom azokat emlékezetem és a helyszínén készített jegyzeteim alapján leírni.

A nyugati pályaudvaron a magyar kormány összes tagjai, a székesfőváros, valamint az ott székelő hivatalok vezetői, a Budapesten lévő katonai parancsnokok és számos főrend és országgyűlési képviselő várta a királyi párt. Amikor a

király vonata a pályaudvar nagy csarnokába befutott, gyönyörű képet nyújtott a sok száz és száz díszmagyarba öltözött úr. Maga a király magyar lovastábornoki díszruhát viselt. A katonazenekar a nemzeti himnuszt játszotta, majd zúgott az „Éljen!”, amikor a királyi pár a vonatból kiszállott. Az üdvözlések és jelentések elhangzása után a király a királynéval és a trónörökössel együtt nyitott udvari kocsiba szállott és a Vilmos császár-úton, a Fürdő-utcán, a Lánchídon és a Hunyadi János-úton át hajtattott fel a várba. Az útvonalon végig mindenütt lelkesen éljenző tömeg várta a magyar székvárosába először bevonuló fiatal királyt.

A következő két nap küldöttségek és személyiségek fogadásával telt el. December 29-én a királyi várpalota dísztermében fogadta Ő Felsége Csernoch János bíboros-hercegeprímás vezetése mellett azt a küldöttséget, amely a koronázás alkalmából kiadandó királyi hitlevelet nyújtotta át neki aláírás végett. Végre felvirradt december 30-ika is, a király-koronázás várva-várt ünnepének napja. Amikor ezen a napon korán reggel kitekintettünk az ablakon, elszomorodva láttuk, hogy bizony rossz az idő. Köd volt és meglehetősen sűrűn szitált az eső. Attól tartottunk, hogy a rossz idő el fogja rontani a szép ünnepélyt, de ez szerencsére nem következett be. Az eső éppen akkor állott el, amikor a királyi pár elindult a várpalotából a koronázási szertartáshoz a Mátyás-templomba. Ettől kezdve a felhők oszladni kezdtek és később, pontosan akkor, ami-

kor a király a Szentháromság szobra alatt letette a koronázási esküt, még a nap is kisütött.

A koronázási ünnepek kezdetét egy ágyúlövés jelezte, amely pontban fél 8 órakor reggel dördült el a gellérthegyi citadellánál. Ekkor nyitotta meg Jósika Samu báró, a főrendiház elnöke, a koronázó országgyűlést az országház kupolacsarnokában. Bejelentette, hogy a gyűlés egyetlen tárgya IV. Károly király megkoronázása, amelynek a budai várban lezajló szertartásán testületileg vesz részt az országgyűlés mindkét háza. E bejelentés elhangzása után Szász Károly, a képviselőház elnöke, a koronázás tartamára felfüggesztette a két ház együttes ülését. Az országgyűlés tagjai azután felsiettek a várba, hogy részt vehessenek az ottani ünnepeken.

Időközben megtörtént a Szentháromság téren a vármegyei és városi küldöttségek felvonulása. Gyönyörű látványt nyújtott a sok pompás díszmagyar, valamint Nagymagyarország 71 vármegyéjének és 29 törvényhatósági joggal felruházott városának hatalmas zászlóerdeje. Nyolc óra tájban megkezdődött az előkelőségek felvonulása is, akik a koronázó templomba igyekeztek. A főhercegek és a főurak közül igen sokan történelmi nevezetességű és káprázatos szép díshintókon érkeztek meg a templom elé. A külföldi uralkodók közül csak Ferdinánd bolgár király jött el személyesen a koronázásra, a többiek követjeik által képviseltették magukat. Az akkor még Bécsben székelő diplomáciai testület tagjai is kivétel nélkül résztvettek az ünnepségen.

Mialatt itt a téren tartott a felvonulás, megindult a díszmenet a királyi várpalotából is. A menet élén udvari zenészek haladtak hatalmas harsonákkal. Utánuk egy honvédhuszár század jött teljes díszben lóháton. A huszárok mögött Szegedi Maszák Aladár udvari tanácsos lovagolt heroldnak öltözve. Azután jöttek a magyar darabont testőrök festői magyar díszegyenruhában gyalog és a magyar királyi testőrség tagjai lóháton. Most udvari díszhintók következtek, amelyekben az udvari főméltóságok és a királyi udvartartás tagjai foglaltak helyet, a hölgyek is pompás magyar díszruhákban. Az utolsó díszkocsiban Tisza István gróf miniszterelnök, nádorhelyettes ült. Végre megérkezett a királyi pár díszhintaja is, amely elé nyolc tiszta fehér mén volt fogva. Károly király magyar lovastábornoki díszruhát viselt, a királyné pedig gyönyörű nehéz aranydíszítésű fehér magyar díszöltönyt. A négyéves kis Ottó trónörökösön ragyogó fehér magyar apródi ruha volt, amelyet Benczúr Gyula festőművész tervezett.

A templom kapujában két megyéspüspök fogadta a királyi párt, névszerint Szmrecsányi-, Lajos egri érsek és Hornig Károly báró bíboros, veszprémi püspök, a királyné kancellárja. Harangok zúgása és a magyar Himnusz hangjai mellett vonult be a királyi pár a templomba és ott a részére a főoltárral szemben elkészített karoszékeken foglalt helyet. A koronázó templom belsőjének remek díszítését Bánffy Miklós gróf tervezte. A királyi pár megérkezése után megkez-

dődött a koronázási szentmise, melyet Csernoch János bíbornok, Magyarország hercegprímása celebrált. A koronázás tulajdonképeni szertartása a szentmise után kezdődött. Először Károly király lépett az oltár elé, hogy letegye az előírt egyházi esküt. Eskütétel után megtörtént a király felkenése a szentelt olajjal, majd pedig Esterházy Miklós herceg zászlósúr rátette a király vállára Szent István palástját. A király most az oltár legfelső lépcsőfokára térdelt, mire Csernoch János hercegprímás és Tisza István gróf nádorhelyettes kezükbe vették az addig oldalt egy asztalon elhelyezett Szent Koronát és azt a király fejére tették. Utána átadták a királynak a koronázási jelvényeket: a jogart és az országalmát, mire a király lejött az oltár lépcsőjén és az evangélium oldalán lévő trónszéken foglalt helyet. A koronázás pillanatában odakinn a Szentháromság-téren sortűz dördült el és újból megkonduktak a templom harangjai, a templomban pedig a nádorhelyettes ugyancsak „Éljen a király!” kiáltással üdvözölte Magyarország új koronás királyát. Könynyekig megható jelenet volt, amikor erre az egész templomban felharsant az „Éljen!” és felcsendültek újból a Himnusz áhítatos hangjai. A Himnusz elhangzása után két püspök a király elé lépett és elvette tőle a koronázási jelvényeket, mire a király megkérte a veszprémi püspököt, hogy koronázza meg a királynét. A királyné megkoronázása ugyanis régi előjoga a veszprémi püspöknek, aki a „királyné kancellárja” címet is viseli. Ekkor Esterházy Sándor gróf, a királyné

főudvarmestere, az oltár elé vezette a királynét, aki az ott elhelyezett vánkosra térdelt le. Azután a nádorhelyettes és Festetich Tasziló herceg főudvarmester levették a Szent Koronát a király fejéről és azt az oltáron lévő vánkosra helyezték. A veszprémi püspök most megkoronázta a királynét az úgynevezett házi koronával. Ennek megtörténte után a hercegprímás és a nádorhelyettes ismét kezükbe vették a Szent Koronát és azzal a királyné jobb vállát érintették meg, majd pedig újból feltették a Szent Koronát a király fejére. A királyné most helyet foglalt a király melletti trónszéken, mire a hercegprímás a „Te Deum laudamus” hálaéneket intonálta. Amíg a templomban a „Te Deum” elhangzott, odakinn a téren újabb sortűz dördült el. A toronyban zúgtak a harangok, a Gellérthegyen pedig dörögtek az ágyúk. Ezzel véget ért a koronázás templomi szertartása és a királyné a trónörökös-sel és kíséretével elhagyta a templomot és a kívül állók lelkes éljenzésétől kísérve, díszhintón viszszerátért a királyi palotába.

Most következett a templomban az arany-sarkantyús vitézek felavatása. A negyven felavatandó vitéz egymásután járult a király trónszéke elé. Ott féltérdre ereszkedtek s a király mind-egyiknek jobb vállát megérintette Szent István kardjával. A király ezúttal kizárólag olyan egyéneket avatott fel arany-sarkantyús vitézekké, akik a harctéren tanúsított bátor magatartásuk révén szereztek erre érdemeket. Volt ezek között több súlyos sebesült is, akik csak támogatással tud-

tak a király elé járulni. Ez a jelenet nemcsak a jelenlévőket, de magát a királyt is mélyen megrendítette. Az avatás megható jelenete után a király a főpapoktól és zászlósuraktól körülvéve elhagyta a templomot. Fején Szent István koronájával, vállán a koronázási paláttal, oldalán az ország kardjával és kezében a jogarral és az országalmával kint a téren egyenesen a Szentháromság szobra alatt lévő emelvényre lépett a község dörgő éljenzésétől kísérvé. A szűnni nem akaró éljenzés csillapultával átadta a jogart Desseffy Aurél gróf országbírónak, az országalmát pedig Skerlecz Iván báró horvát bánnak, a hercegprímástól pedig átvette a koronázási eskünél használt keresztet. Tisza István gróf nádorhelyettes most átadta a hercegprímásnak az eskümintát. A király erre jobb kezét esküre emelve, harsány, messze hallható hangon mondotta a hercegprímás után a koronázási eskü következő szavait:

„Mi, IV. Károly, Isten kegyelméből Magyarország és társországainak örökös Apostoli királya esküszünk az élő Istenre, a boldogságos Szűz Máriára és az Istennek minden Szentéire, hogy az Isten Egyházát, Magyarország és társországi törvényhatóságait s egyházi és világi minden rendű lakosait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk és mindenkinek igazságot szolgáltatunk, Magyarország és társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fenntartandjuk, dicsőült II. András király törvényeit (kivéve mindazonáltal azon törvény 31-ik cikkének záradékát, mely így kezdődik: „Quod si vere Nos” egészen ezen szavakig „in perpetuum fa-

cultatem” megtartandjuk, Magyarország és társországai határait és ami ezen országokhoz bármi jog és címen tartozik, el nem idegenítjük, se meg nem csonkítjuk, sőt amennyire lehet, gyarapítjuk és kiterjesztjük és megteendjük mindazt, amit ezen országaink közjávára és dicsőségére igazságosan megtehetünk. Isten Minket úgy segítjen és annak minden Szentjei!”

A koronázási eskü elhangzása után újból lelkes éljenzés hangzott fel, majd amikor percek múlva ismét csend lett, következett egy jelenet, amely a jelenlévőket könnyekig meghatotta. A katonazene a Himnuszt intonálta és Magyarország koronás királya a főpapokkal, a zászlósurakkal és a jelenlévő néppel együtt énekelte a magyarok imáját. Alig maradt szem szárazon ennél a jelenetnél.

Eskütétel után a király visszatért a templomba és ekkor megindult a menet a Díszter felé, ahol a koronázási domb volt felállítva. Ehhez a dombhoz a földet Nagymagyarország valamennyi törvényhatóságának földjéből hordták össze. A menet élén a vármegyék és városok küldöttségei haladtak, majd pedig a főrendek és országgyűlési képviselők következtek. Utánuk a legfiatalabb püspök lóháton vitte az apostoli kettős keresztet. Azután a zászlósurak jöttek ugyancsak lóháton. A jogart az országbíró, az országalmát pedig a horvát bán vitte. A király időközben kijött a templomból és teljes koronázási díszben, derekán Szent István kardjával egy e célra készentartott fehér bábolnai ménre ült. Ő lovagolt a menet végén, utána már csak egy szakasz díszruhás

huszár következett. A Díszterre érve, a király felvágatott a koronázási dombra és Szent István kardjával megtette a négy történelmi kardvágást, az ország négy tája felé.

Most már csak a koronázási lakoma volt hátra, melyet a királyi palota nagy tánctermeiben rendeztek meg. A királyt két zászlósúr a királyné lakosztályába kíserte, ahol a királyi pár együtt maradt, amíg a főpapok és zászlósurak a teremben, a meghívott vendégek pedig a karzatokon gyülekeztek. Utoljára megjött a királyi pár teljes koronázási díszben és az előkelőségekkel együtt a gyönyörűen megterített asztalnál foglalt helyet. Az ételeket és italokat díszmagyarba öltözött urak hordták fel, de az ételekből senki sem evett, mert az ebéd csak jelképes volt. Az ételek felhordása után Tisza István gróf nádorhelyettes felállt és kezébe véve egy tokaji borral töltött aranyserleget, e szavakkal fordult a király felé: „Éljen a király!” Erre percekig zúgott az éljen, majd pedig a király állott fel és ugyancsak telt aranyserleggel a kezében ezt kiáltotta: „Éljen a haza!” Az éljenzés lecsillapulással a király és a királyné elhagyták a termet és utánuk eltávoztak a vendégek is. A királyi párt Csekolics Endre gróf főkamarszmester kísérte el belső lakosztályába és ott levette fejéről a Szent Koronát és válláról a koronázási palástot. Ezzel az utolsó aktussal véget is ért a koronázás magasztos és káprázatos szertartása.

A koronázás napjának estéjén a királyi pár szűkebb kíséretével együtt elutazott Budapestről.

Az udvari vonatot egyenesen Reichenaubába irányították, ahol a királyi gyermekek akkor tartózkodtak. A kíséret nagy része Bécsben maradt vissza és csak néhány személyes szolgálatra beosztott polgári és katonai alkalmazott utazott a királyi családdal Reichenaubába. Ezek között voltam én is.

A királyi párnak Budapestről történt gyors elutazását sokan félremagyarázták és a magyarok iránti rokonszenv hiányát látták benne. Már pedig teljesen helytelen úton jár az, aki ebben keresi az elutazás okát. A vald helyzet az volt, hogy a koronázással járó és több napig tartott ünnepélyes fogadások és szertartások a királyi párt meglehetősen kimerítették. Nagyobb udvari ünnepélyeket a koronázás után a Ferenc József halála miatti udvari gyász következtében amúgysem lehetett rendezni, mert az udvari gyászt csak magára a koronázás napjára függesztették fel. Másnap pedig Szent Szilveszter napja volt, az esztendő utolsó napja és ezt a napot a királyi pár családi körben, gyermekeivel együtt óhajtotta eltölteni. Kizárólag ezek voltak a gyors elutazás indokai.

A királyi pár ellen indított aljas rágalom-hadjárat megrendezői természetesen később ezt a tényt is felhasználták arra, hogy a királyi pár népszerűségét aláássák és vele szemben a magyar közvéleményben ellenszenvet ébresszenek. Hogy mennyire nem volt igazuk azoknak, akik magargyűlölettel magarázták a királyi pár gyors elutazását, azt a tények egész sorozata a napnál is

fényesebben bizonyítja. Én egynéhány ilyen tényt el fogok itt most mondani és rábízom olvasóimra, hogy e tények ismeretében ebben a kérdésben tárgyilagosan ítéljenek.

A koronázás fényes ünnepe és a magyar nemzetnek itt megnyilatkozott hűsége és ragaszkodása igen mély benyomást gyakorolt Károly királyra és felséges hitvesére. Közvetlenül az udvari vonatnak Bécsből való elutazása után, amikor már csak a legszűkebb környezet utazott együtt a királyi párral, a vasúton hosszabban referáltam Ő Felségének, mert az utóbbi napokban erre nem igen volt idő és így sok anyag gyűlt már össze. Mindjárt, amikor a király szalonkocsijába beléptem, meleg szavakkal fejezte ki előttem elragadtatását a koronázási ünnepek lefolyása felett. Majd jelentéstételelem közben, valamint az eléje terjesztett iratok aláírásánál is ismételten visszatért erre a témára. Amikor pedig késő este Reichenaubába megérkeztünk és én már épen lepihenni készültem, Ő Felsége a késői óra ellenére még egyszer magához hivatott és azt a parancsot adta nekem, hogy fogalmazzak meg azonnal egy táviratot Tisza István gróf miniszterelnökhöz, melyben a király mélységes hálójának ad kifejezést a magyar nemzettel szemben a koronázás alkalmából tanúsított szeretetért és hűséges ragaszkodásáért. Én erre az illető távirat megfogalmazása végett hivatalos szobámba akartam távozni, de a király visszatartott, hogy ne menjek el, hanem mindjárt itt a helyszínén írjam meg a táviratot, mert ő annak fogalmazásában részt

óhajt venni. Le kellett tehát ülnöm a király oldalán az íróasztal mellé és ott leírnom a távirat szövegét, amelynek megfogalmazásába maga a király is többször beleszólt. Ez a távirat pedig így hangzott:

Tisza István gróf magyar miniszterelnökömnek
Budapest.

A koronázás magasztos ünnepének hatása alatt szívem benső sugallatát követve a királyné nevében is őszinte mély köszönetei mondok szeretett magyar nemzetemnek hűségéért és ragaszkodásáért, mely a koronázás alkalmából oly lelkes és a magyar nemzetet jellemző módon nyert kifejezést

Biztosítjuk a nemzetet, hogy szeretetét, melynek valóban fényes megnyilatkozása mélyen meghatott és őszinte benső örömmel töltött el, mindenkor szívünk mélyéből viszonzozni fogjuk.

Károly.

IV. Károly király magyar szimpátiáit bizonyítja az a tény is, hogy Hunyady József gróf személyében elsőnek nevezett ki magyar embert első fő udvarmesterévé és állított így udvartartásának élére, mert a Bécsben székelő császári és királyi udvartartás feje, aki az udvari ranglistán közvetlenül a főherceg után következett, mindenkor az első főudvarmester volt. Hunyady említett kinevezésével előállott azután az a helyzet, hogy az összes közös udvari főméltóságok magyar főurakkal voltak betöltve, amire a Habsburg-ház uralma alatt még nem volt példa. Főkamarás ugyanis ugyanakkor Berchtold Lipót gróf, főudvarnagy Zichy Ágost gróf, főlovászmester Pálffy Miklós herceg, a királyné főudvarmestere pedig Esterházy Sándor gróf volt. Kérdem már most, elképzelhető-e, hogy Károly

király szűkebb környezetének tagjaivá kizárólag magyar embereket tett volna, ha nem él benne meleg rokonszenv a magyar nemzet iránt? Ezt a rokonszenvet a tragikus sorsú király haláláig megtartotta. Számkivetésében is előszeretettel látott magánál magyar urakat és legidősebb fiának, a trónörökösének első nevelője, a királyi család házi káplánja és gyóntatója ugyancsak egy magyar papvolt Zsámboky Pál, jelenlegi csillaghegyi lelkész. Ő volt az, aki Madeira szigetén a halott király szeméit lefogta. Károly király halála után is az ő óhajának megfelelően őt magyar bencés tanár nevelte és oktatta a számkivetésben élő királyi árvákat és a királyi családnál még ma is egy magyar bencés látja el a házi lelkészi és a kisebb gyermekek mellett a házi oktatói és nevelői tisztet.

Károly király szívesen és jól beszélt magyarul és gondoskodott arról is, hogy gyermekei már zsenge korukban tökéletesen elsajátítsák a magyar nyelvet. Ezzel kapcsolatban egy kedves kis jelenet jut eszembe, amelynek magam szem- és fültan uja voltam. A dolog 1917 nyarán történt a laxenburgi kastélyban. Mint Ő Felsege mellé szolgálattételre beosztott kabinetirodai titkár egy alkalommal nyitott ablak mellett dolgoztam a parkra nyíló hivatalos szobámban. Munka közben egyszerre csak hangos gyermekcacagást hallottam az ablak alatt és csodálkozva állapítottam meg, hogy a kertben játszó gyermekek magyarul beszélnek. Sietve néztem ki az ablakon és akkor láttam, hogy a

gyermekük Ottó, Etelka és Róbert főhercegek voltak, a királyi pár három legidősebb gyermeke, akik a magyar származású Melissa nővér, egy az Isteni Szeretet Leányai rendjéhez tartozó apáca felügyelete mellett játszottak a kastély parkjában. Egyébként más alkalmakkor is szerezhettem tudomást arról, hogy a király gyermekei jól tudnak magyarul, mert hivatalos szolgálatom idején gyakran találkoztam és magyarul beszéltem is velük.

Károly király személyesen győződött meg a harctéren a magyar katonák vitézségéről és azt igen nagyra értékelte. Ismételten hangoztatta, hogy teljesíteni akarja a magyar nemzetnek az önálló magyar hadseregre vonatkozó kívánságát. A közös hadsereg tábornokai nem látták szívesen a királynak ezt a szándékát, de Ő Felsége erélyesen megvédte velük szemben a maga álláspontját. Hogy ez valóban így történt, azt más, még ma is élő tanukon kívül néhai Apponyi Albert gróf, a magyar nemzeti hadseregnek a múltban legodaadóbb harcosa is tanúsítja.¹

Tudok még egynéhány eseményt felsorolni, amely Károly királynak a magyarok iránt táplált meleg rokonszenvéről és a közjogi kérdésben vallott korrekt álláspontjáról tanúskodik. A háború alatt igen gyakran adományozott katonai tiszti érdemérem (bronz és ezüst signum laudis) egyik oldalán a király képével, másik oldalán pedig babérmákoszorúval volt díszítve. Az érem

¹ Lásd: Dr. gróf Apponyi Albert emlékiratai. Második kötet. 198, 199 és 201. oldal.

felírása latin volt. Az érem felső részét az osztrák császári korona díszítette. Kétségtelen, hogy az utóbbi tény sérelmes volt közjogi szempontból a magyar nemzetre nézve, de azért nem igen hallottam, hogy ezt Ferenc József alatt magyar részről komolyan sérelmezték volna. Amikor Károly király trónra lépett, új signum laudis-érmeket kellett az ő képével veretni. A király ekkor saját elhatározásából elrendelte, hogy az érmek felső részén ezentúl az osztrák császári korona mellett ugyanolyan nagyságban kell elhelyezni a magyar Szent Koronát is.

Azok a levélpapírosok, amelyeket a királyi kéziratoknál használtak, Ferenc József idejében az osztrák császári címerrel (a kétfejű sassal) voltak díszítve. Károly király trónralépte után elrendelte, hogy ezentúl ne egyedül a kétfejű sasos címert alkalmazzák ezeken a levélpapírosokon, hanem két egyforma nagyságú pajzsban egymás mellett a Monarchia két államának koronával díszített címerét, a középen egy kisebb pajzsban az uralkodóház címerével. A három címert azután mintegy szimbolikusan az aranygyapjas rend láncá fogja össze. Ezenkívül azt is elrendelte Ő Felsége, hogy ezentúl ott, ahol csak az uralkodóház címere lesz használatban, a címer pajzsa felett egymás mellett kell alkalmazni az osztrák császári és a magyar Szent Koronát. Minthogy ilyen levélpapírost használt a király, ha külföldi államfővel levelezett, egészen bizonyos, hogy ezt a változást külföldön is észrevették.

Az elmondottak után kérdem már most, hogy kell-e ezekhez a tényekhez közelebbi kommentár?

Amint már említettem, Károly király nem igen szeretett a reprezentációs célokra berendezett nagy rezidenciákban lakni. Ennek oka részben talán az is lehetett, hogy a király főherceg korában hozzászokott a szerény, egyszerű környezethez és nagyon szerette a szabad természetet is. Uralkodásának első heteit Schönbrunnban töltötte és onnan még 1916 karácsonya előtt Reichenauba ment, hogy ott, kedvenc tartózkodási helyén, tölthesse családjával együtt a karácsonyi ünnepeket. Reichenau a Bécs-Grazi vasútvonal mentén fekszik, nem messze a Semmeringtől, a Raxalpe tövében. A romantikus fekvésű hegyi községnek nem épen a király tulajdonát képező Wartholz-villa volt a legdíszesebb épülete. Ez a villa, melyet a király nagyatyjától, Károly Lajos főhercegtől örökölt, a község felső végén állott, meglehetősen tágas kerttől körülvéve. Az egyemeletes épület úgy külsőleg, mint belsőleg igen egyszerű volt és épen csak a királyi család tagjainak és a szolgaszemélyzetnek nyújtott szerény szállást. A hivatalos királyi kíséret tagjai egyelőre szállóban voltak elhelyezve. Később a király még több kisebb villát vásárolt meg a községben, hogy a kíséret tagjainak ne kelljen szállóban lakniok.

Örökké emlékezetes marad előttem 1916 karácsonya, melyet még a budapesti koronázás előtt Reichenauban töltöttem. Kezdetben nem igen örültem, amikor tudomásomra jutott a király elhatá-

rozása, hogy Reichenauban tölti a karácsonyi ünnepeket, mert akkor én voltam soros a szolgálatban és ez azt jelentette, hogy épen a szent estére kell elhagynom feleségemet és kis gyermekeimet, hogy szolgálati; kötelességemnek eleget tehessek. De ez a királyi család körében eltöltött karácsony este olyan kedves, megkapó élmény volt, hogy utólag nagyon örültem annak, hogy épen nekem kellett Ő Felségét karácsonykor Reichenaubába kísérem. December 24-én már délelőtt megtörtént a hivatalos jelentéstétel és dolgomat elvégezvén délután osztrák kollégámmal, valamint a katonai iroda részéről kivezényelt Kary alezreddessel együtt csendesen szomorkodtunk a reichenauai szállóban, ahol rajtunk kívül akkor más vendég nem is volt. Gondolataim kis családomnál jártak, amely a mai szent estét kénytelen nélkülém eltölteni, nekem pedig bizony még sohasem volt olyan szomorú karácsonyom, amelyet kedveseimtől távol, idegen emberek között tolcottern volna. Délután öt óra tájban egyszerre csak beállított hozzánk egy udvari szolga egy meghívóval, amely úgy szólt, hogy este hét órakor^x menjünk át mindnyájan a királyi villába. Boldog örömmel tettünk eleget ennek a meghívásnak és a jelzett időben megjelentünk a Wartholz-villában. Itt előbb egy kis szalonba vezettek minket, ahol Ő Felsége szárnysegéde tartózkodott. Alig vártunk itt néhány percig, amikor megszólalt egy csengő, majd kitárult egy szárnyas ajtó és a szomszéd szobában ott állott a királyi gyermekek fényesen kivilágított karácsonyfája. Ugyanakkor

jött be egy másik ajtón a királyi pár négy bájos gyermekével együtt, akik közül a legkisebb, Félix főherceg, akkor még karonülő volt. A királyi pár és a gyermekek először letérdeltek, mi is követjük példájukat és mindnyájan közösen elimádkoztunk egy Miatyánkot. Majd a szintén jelenlévő női személyzet tagjai elénekelték a szép régi német karácsonyi dalt: „Stille Nacht, heilige Nacht.” Utána a király és a királyné barátságosan üdvözöltek minket, a gyermekek pedig bámulták a gyönyörű karácsonyfát és siettek a fa alatt elhelyezett játékaikhoz, amelyek egyébként igen szerények voltak: egy huszárcsákó dobbal, trombitával és karddal, ólomkatonák, egy állatsereglet, baba és babakocsi, vesszőparipa és hasonlók. Nagy volt a gyermekek öröme és valóban megható látvány volt, hogy a királyi szülők mily boldogan gyönyörködtek gyermekeikben. A szoba közepén lévő asztalon voltak a felnőttek ajándékai elhelyezve. A király és királyné is megajándékozták egymást, majd pedig a kíséret és a személyzet tagjainak is személyesen adták át a nekik szánt ajándékokat. Én egy szép nagy szivartárcát kaptam Ő Felségétől, amely azóta legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Később egy mellékszobában teát szervíroztak és mi még hosszabb időt töltöttünk el a királyi család körében. Búcsúzásakor közölte velünk a király, hogy a házi kápolnában éjféli szentmise lesz, amelyre szeretettel meghívja a kíséret tagjait. Éjfél előtt tehát ismét átmentünk a királyi villába és ott résztvettünk az éjféli szentmisén. A királyi párral

együtt mindössze 10-12-en lehettünk jelen ezen a meghatóan szép egyházi szertartáson, mert a királyi gyermekek akkor már aludtak. Igazán épületes volt, amikor a királyi pár szentmise alatt a kíséret és a szolgaszemélyzet tagjaival együtt énekelte a szebbnél-szebb karácsonyi énekeket. Ez a királyi családdal együtt töltött (szent karácsonyeste azóta is életemnek egyik legszebb, legkedvesebb emléke maradt.

Hogy a király reám és családomra is gondolt, azt tapasztaltam, amikor másnap délelőtt referáltam Ő Felségének. Akkor közölte velem, hogy 27-én délelőtt indulunk Budapestre a koronázásra. Legyek tehát aznap a kitűzött időben a bécsi Ostbahnhofon, most azonban utazzam haza, mert az ünnepek alatt nincs reám szüksége és azt kívánja, hogy legalább a mai estét és a holnapi napot töltssem el én is otthon, családom körében.

Új esztendő után a királyi család átköltözött a Bécs melletti Badenbe és ott a város főterén lévő úgynevezett Kaiserhausban vett szállást. Ez az átköltözés azért történt, mert a király, mint legfőbb hadúr személyesen vette át a hadsereg fővezényletét Frigyes főhercegtől, a Ferenc József által kinevezett eddigi főparancsnoktól. A hadsereg-főparancsnokságot akkor a sziléziai Teschenből Badenbe helyezték át. A Kaiserhaus egy igen egyszerű kétemeletes épület volt, amely nem igen illett be királyi rezidenciának. A kabinetiroda hivatalos helyiségeit is itt helyezték el. Ez a Kaiserhaus azonban hamarosan szűknek bizonyult a királyi család és a szükséges hivatalok elhelye-

zésére és minthogy a királyi gyermekek részére sem volt alkalmas tartózkodási hely, rendbehozták hamarosan a Badenhez közelfekvő laxenburgi kastélyt és a királyi család nemsokára oda költözött át. A kabinetiroda szolgálatot tévő tisztviselői is átkerültek akkor Laxenburgba, a hadsereg főparancsnokság ellenben Badenban maradt, ahová a király naponta gépkocsin jött át néhány órára.

A laxenburgi kastély gyönyörű barokk épület, néhai I. Ferenc királynak kedvenc nyaralóhelye volt. Arról volt nevezetes, hogy 1795 nyarán itt zajlott le az a végzetes tűzijáték, amelynél egy felrobbant röppentyű Sándor főherceg magyar nádornak, Ferenc király öccsének, halálát okozta.

A király azonban egyfolytában sehosem maradt sokáig. Gyakran utazott a különböző frontokra, amely utazások rendszerint 3-4 napig tartottak. Azonkívül látogatásokat is tett a szövetséges külföldi uralkodóknál, úgymint II. Vilmos német császárnál, továbbá a bajor, szász és württembergi királyoknál. 1918 tavaszán pedig meglátogatta Konstantinápolyban V. Mohamed török szultánt és Szófiában Ferdinánd bolgár királyt. Mint érdekességet megemlítem, hogy Konstantinápolyban a király állandóan magyar lovastábornoki díszruhát viselt. Gyakrabban utazott a király Budapestre is, ahol úgy 1917-ben, mint 1918-ban résztvett augusztus 20-án a Szent István napi Szentjobb-körmeneten. — 1917 júniusában Gyöngyös várost pusztította el egy rettenés tűzvész. Károly király a hír hallatára azonnal elha-

tározta, hogy a királynéval együtt elmegy Gyöngyösre, hogy személyesen szerezzen tudomást az ottani katasztrófa méreteiről és maga tegye meg a kezdeményező intézkedéseket a város újjáépítése érdekében. Úgy a gyöngyösi útra, mint a külföldi uralkodók látogatása alkalmából a királyné is elkísérte királyi férjét.

A gyöngyösi út idején történt egy politikai esemény, amely akkor Magyarországon igen nagy port vert fel: Tisza István gróf miniszterelnök lemondása. Sokan voltak, akik azt állították, hogy Tisza István felmentésének okai a személyes antipátia volt, amellyel a király a nagy államférfiúval szemben viseltetett. Ezzel szemben a leghatározottabban merem állítani, hogy ilyen személyi motívumnak egyáltalában nem volt szerepe Tisza István felmentése körül. A lemondás oka egyesegyedül az volt, hogy Tisza nem akarta vállalni egy olyan választójogi törvényjavaslat benyújtását, amely megvalósította volna a szavazás titkosságát és a lakosság olyan rétegeit is felruházta volna szavazati joggal, amelyek abból eddig ki voltak zárva. A tárgyilagos kritika, azt hiszem, ma már megállapíthatja, hogy egy ilyen demokratikus választójog törvénybeiktatása, amely lehetővé tette volna, hogy a hazánkban élő nemzetiségek is szabadon élhessenek állampolgári jogaikkal, kétségtelenül alkalmas lett volna arra, hogy a nemzetiségi vidékeken kedvezőbb atmoszférát teremtsen % viszont nem szolgáltatta volna az ország nemzetiségi területeire már akkor pályázó szomszédainknak azt az érvet, amelyre a

későbbi béketárgyalásoknál állandóan és sikerrel hivatkoztak, hogy Magyarországon egy olyan választójogi törvény van érvényben, amely mellett az ország nem magyar ajkú polgárai nem tudnak politikai felfogásuknak szabadon kifejezést adni. De tovább megyek. Ma már minden józan ember azt is belátja, hogy bölcs dolog lett volna a hazánk területén élő nemzetiségeknek már a háború alatt önként szélesebb körű autonómiát adni, mert akkor a nemzetiségi vidékek elszakadását, amely a háború után bekövetkezett, megakadályozhattuk volna. De viszont az is bizonyos, hogy ha 1917 nyarán akadt volna magyar politikus, aki egy ilyen javaslattal elő mert volna állani, feltétlenül rásütötték volna homlokára a hazaáruló bélyegét. Közvetlenül az összeomlás előtt, a Wilson amerikai elnök híres 14 pontjának ismeretében, késő volt már ilyen tárgyalásokat kezdeni. Debuisset pridem!

IV. Károly király életmódját is szeretném még olvasóimmal ismertetni, ámbár ez nem könnyű feladat. Károly király élete ugyanis nagyon mozgalmas volt és annak minden mozzanata nem folyt le olyan óraszerű pontossággal, mint Ferenc Józsefnél. Az ifjú király két éves uralkodása alatt ismételten változtatta lakóhelyét és sokat utazott is, úgy hogy a két esztendő alatt alig akadt egy-egy hét, amit egyfolytában egy helyen töltött volna el. Aránylag talán a laxenburgi kastélyban tartózkodott legtöbbet és ezért megkísérlem leírni a királynak egy itt töltött rendes munkanapját.

Károly király rendszerint reggel 6 órakor kelt. Fél 7-kor szentmisét hallgatott a kastély házikápolnijában és ilyenkor a szent áldozáshoz is járult. 7 órakor egy bőséges reggelit fogyasztott el, mert a reggeli volt Károly király főétkezése, ebédre és vacsorára azután igen keveset evett. Reggeli után gépkocsin átment a Laxenburgtól mindössze néhány kilométernyire fekvő Badenbe, ahol a hadseregfőparancsnokság székhelye volt. Ezen az útján rendszeren csak a szolgálatban lévő szárnysegéd kísérte el. Útközben is többnyire dolgozott a király; azokat az iratokat nézegette át ilyenkor, amelyeknek elolvasásához az előző napon már nem jutott ideje. A szárnysegéd kötelessége volt, hogy ezeket egy irattáskában magával vigye. Minden egyes ilyen irat átolvasása után megadta a szárnysegédnek az utasítást, hogy hova juttassa el azt és milyen rendelkezéssel. Ha egyeseknél nem volt külön eljárásra szükség, a király azoknak ad acta tétele vagy esetleg megsemmisítése iránt intézkedett. A szárnysegédnek nagyon kellett arra ügyelnie, hogy ezeket a rendelkezéseket pontosan végrehajtsa. Megérkezés után azonnal megkezdődtek a kihallgatások. Először a katonai jelentéseket hallgatta meg a király, majd pedig a kabinetiroda és katonai iroda főnökeit, valamint a magyar osztályfőnököt fogadta. Azután miniszterek és államférfiak meghallgatása következett. Jó idő esetén a szabadban fogadta a király az eléje járulókat és ilyenkor a kertben séta közben folytak le a tanácskozások. Így folyt a

munka délután egy óráig. Ha ilyenkor akadtak még olyanok, akiknek nem sikerült eddig a királyhoz bejutniok, elhúzódtak ezek a tanácskozások néha fél 3 óráig is. Amikor végre az utolsó meghívott is elhagyta a király dolgozószobáját, Ő Felsége ismét autóba ült és visszatért Laxenburgba. Itt most az ebéd következett, amelyet a király mindig a királynéval együtt fogyasztott el, míg a kíséret tagjai egy külön teremben, az úgynevezett Marschalltafel-nál ebédtek. Ebéd után pihenésre ritkán jutott a királynak egy félóránál hosszabb ideje, mert rendszeren már várták azok, akiket Ő Felsége délutáni kihallgatásra kéretett magához. A délutáni munka azután szakadatlanul tartott este 8 óráig, amikor a vacsora következett. Ha néha közben akadt egy kis szabad idő, azt a király mindig családja körében töltötte. Vacsora után naponta még egyszer fogadta a király a vezérkar főnökét vagy annak helyettesét és meghallgatta az aznapi harctéri jelentéseket. Azután még a kabinetiroda és a katonai iroda szolgálatot teljesítő tisztviselője járult jelentéstétel és a szükséges királyi aláírások megszerzése végett Ő Felsége elé. A napi munka rendszeren este 11 óráig tartott, de volt rá eset, hogy Ő Felsége csak éjfél után tért nyugovóra.

Az itt elmondott életrendben persze sokszor történtek változások is. Ha a király Reichenauban vagy Gödöllőn tartózkodott és akadt néha egy-egy szabad délutánja, kiment egy kicsit cserkészni vagy tavaszkor hajnalban a

reichenai hegyekbe siketfajddürgésre. Valamint Ferenc József, ő is nagyon szerette a vadászatot.

Meg akarom itt most még örökíteni egy pár személyes emlékemet IV. Károly uralkodása idejéből.

A király születésnapján, augusztus 17-én történt úgy 1917-ben, mint 1918-ban Reichenauban a Mária Terézia rend újonnan kinevezett lovagjainak dekorálása, amit Ő Felsége a királyné, az udvartartás tagjai, valamint külön meghívott személyiségek jelenlétében személyesen eszközölt. Én mind a két alkalommal jelen lehettem ennél a felemelő ünnepségnél, amely a Warholz-villa kertjében zajlott le. Az ünnepély táborigi szentmisével kezdődött, amely után került sor a lovagok dekorálására. A rendjelek feltűzése után Ő Felségeik barátságosan elbeszélgettek az új Mária Terézia-lovagokkal, majd pedig udvari díszbéd következett. Mi, magyarok díszmagyarba öltözve vettünk részt az ünnepélyen, amint egyáltalában minden ünnepélyes alkalomnál kötelező volt a magyarok részére a nemzeti díszöltöny – viselete.

Károly király jószívűségét bizonyítja, hogy a legnagyobb meglepetést és örömet az okozta neki, ha ő tudott valakinek örömet szerezni. Ha környezete valamelyik tagjának egy kitüntetést vagy elismerést szánt, azt rendszerint lehetőleg maga közölte az illetővel. Nem egyszer láttam, hogy sajátkezűleg tűzött fel valakinek egy rendjelt, amelyet előbb saját melléről vett le.

Egy alkalommal engemet is részesített a király egy igen kedves meglepetésben. Előre kell bocsátanom, hogy én akkor nem voltam tartalékos hadnagy, mert amikor 1910-ben a kassai tábori tüzérezredben szolgáltam, mint egyéves önkéntes, a tiszti vizsga letétele előtt, egy kiállóit súlyos műtét miatt elbocsátottak a katonai szolgálatból. 1917 végén egyszer az orosz fronton voltam Ő Felsége kíséretében. A király itt egy frontszakaszt inspiciált, amelynek egy részét az eperjesi 67. számú közös gyalogezred foglalta el, amely ezred a napóleoni háborúk híres hadvezérének, az 1805-ben Pesten elhunyt Kray Pál báró tábornagynak nevét viselte. A király udvari vonata délután 5 órakor indult vissza a harctérről. Az indulás után jelentkeztem Ő Felségénél referálás végett. Amikor jelentésemet befejeztem, a király, mint rendesen, beszélgetni kezdett velem. Ilyenkor különösen szívesen beszélgetett el környezetének tagjaival, mert a vonaton erre ideje is volt. Többször családi és egyéni körülményeim felől is érdeklődött, Ez alkalommal azt kérdezte tőlem, hogy ősöm-e nekem Kray Pál báró tábornagy, a 67-es eperjesi bakák ezredtulajdonosa? Én erre a kérdésre azt feleltem, hogy az illető hadvezér dédatyám testvére volt. Búcsúzáskor a király azt mondta nekem, hogy küldjem be hozzá Marterer altábornagyot, a katonai iroda főnökét, aki akkor velünk együtt utazott az udvari vonaton. Én ezt a parancsot átadtam Marterernek, majd pedig visszamentem saját fülkémbe dolgozni. Egy idő múlva felkeresett

ott a király szárnysegéde és azt mondta nekem, hogy jöjjenek azonnal Ő Felségéhez. Amikor beléptem a király szalonjába, Ő Felsége barátságos mosollyal így szólt hozzám: „Kedves Kray, én kineveztem Önt hadnaggyá saját ezredében.” Csoválkozva néztem Ő Felségére, mert nem értettem meg mindjárt a dolgot, mire megmutatta nekem az időközben már kiállított és aláírt okmányt, amely szerint a király engemet a 67. gyalogezred tartalékos hadnagyává különös kegyelemből kinevezett. Nagy volt az örömöm és alig találtam szavakat, hogy a királynak ezt a nagy kegyét és kedves figyelmét megköszönjem. Ő Felsége erre barátságosan kezet szorított velem és azt mondta, hogy örömet akart nekem ezzel a kinevezéssel szerezni, mert meg van velem elégedve. Hazaérve azonnal elkészíttetem magamnak a 67-esek hadnagyi egyenruháját és ezentúl már, mint tartalékos hadnagy kísértem el Ő Felségét hivatalos útjain.

Azt hiszem, érdekelni fogja olvasóimat, ha néhány szót szólok a király udvari különvontáról. A vonatot mindig annyi kocsiból állították össze, amennyire épen szükség volt. A királynak és a királynénak egy-egy szalonkocsi állott rendelkezésükre, amelyben egy szárnysegédi fülkén kívül egy szalon, egy hálófülke és egy fürdőszoba volt. A vonaton mindig volt egy konyhával is ellátott étkezőkocsi, a közepén egy nagy asztallal. Itt étkezett Ő Felsége a kíséret tagjaival együtt. Ebben az étkezőkocsiban lehetett egy oltárt is felállítani, amelynél szükség szerint egy

velünk utazó udvari pap avagy a fronton egy odavezényelt katonapap misézett. Ő Felsége szeretett ugyanis lehetőleg naponta a szentáldozáshoz járulni. Az étkezőkocsin kívül volt még a vonaton egy külön termes szalonkocsi a kíséret tagjai részére. Azután szükség szerinti számban voltak egyes fülkékkel ellátott kocsik is. A kíséret minden tagjának volt ugyanis egy külön fülkéje mosdóval és hasonló berendezéssel, mint amilyennel a közönséges hálókocsik bírnak. Az udvari vonat mindig előre megállapított külön menetrend szerint közlekedett.

Egy másik kedves eset, amely fényt vet a királyi pár jószívúságára a következő volt: Amikor egy alkalommal Laxenburgban teljesíttem szolgálatot, gyakran találkoztam ott Kállay Erzsébettel, a királyné első udvarhölgyével, néhai Kállay Béni volt közös pénzügyminiszter leányával. Egyszer beszélgetés közben Kállay Erzsébet érdeklődött nálam feleségem és gyermekeim helyzete felől. Én akkor elpanaszoltam neki azt a bajunkat, hogy nem tudunk három kis gyermekünknek elegendő tejet adni: Bécsben ugyanis abban az időben csak jegyre lehetett tejet kapni és amit így adtak, az nem volt elegendő három kis gyermek részére. Amikor másnap jelentéssel végett Ő Felségénél megjelentem, a király egészen váratlanul személyesen közölte velem, hogy a királyné utasítást adott arra, hogy a királyi család hetzendorfi majorjából, amelynek feladata a királyi család tejszükségletének biztosítása volt, részemre naponta két liter tejet szol-

gáltassanak ki. Ezt a tejet mindennap beküldték Bécsbe, ahol mi azt egy meghatározott helyen átvehettük. Meghatottan köszöntem meg felséges uramnak ezt a nagy kegyet és kértem, hogy tolmácsolja a királyné Ő Felsége előtt is legalázatosabb köszönetemet. Erre a király azt mondta, hogy ezt megmondhatom a királynénak magam is, kinyitotta a szomszéd szoba ajtaját és onnan behívta a királynét. Amikor én most már a királynénak köszöntem meg páratlan jóságát, a felséges asszony örömeinek adott kifejezést afelett, hogy segíthetett a bajunkon, amelyről Kállay Erzsébet udvarhölgy útján értesült, a továbbiakban a királyné még melegen érdeklődött feleségem és gyermekeim hogyléte felől.

Más alkalommal egy megható jelenetnek voltam szemtanúja a királynak egy délvidéki útján. A Karst terméketlen vidékén egy kisebb városkában, melynek nevére már nem emlékszem, töltött hosszabb időt a király udvari vonata. A város polgármestere egy küldöttség élén eljött Ő Felségét üdvözölni. A beszélgetés során élénk színekkel ecsetelte a polgármester a király előtt az illető vidéken uralkodó rettenetes Ínséget, Töb-bek között azt is elmondta, hogy vannak ezen a vidéken sziklás falvak, melyeknek lakosai fűrészporból sütnek kenyeret és főzelék helyett főtt fűvet esznek. Az emberekről, akiket ezen a vidéken láttunk, valóban lerítt a nyomor és az éhség. A polgármester kérte Ő Felségét, hogy segítsen ezeken a szegény embereken. A királyt annyira meghatotta a polgármester elbeszélése, hogy

könnyezett és azonnali segítséget ígért. Rögtön táviratoztatott is Landwehr tábornoknak, a háborús közélelmezés legfőbb katonai intézőjének és haladéktalan intézkedést követelt tőle aziránt, hogy erre az ínséges vidékre több vagon élelmiszert küldjenek. A királyt ez a szomorú tapasztalat mélyen megrendítette. Az egész úton rosszkedvű és szóltan volt és többször hangoztatta, hogy bármi történjék is, ő hamarosan véget fog vetni ennek az áldatlan háborúnak.

Azt, hogy IV. Károlynak valóban a háború mielőbbi befejezésére irányult minden törekvése, ma már mindenki tudja. Fel is használt ennek a célnak az érdekében minden rendelkezésére álló eszközt. Hogy mégsem sikerült célt érnie, az igazán nem rajta múlt. Amikor a fentemlített útról hazatértünk, az ott szerzett szomorú tapasztalatok hatása alatt a király azonnal úgy rendelkezett, hogy úgy a királyi háztartásnak, mint az udvari személyzetnek ellátását lényegesen egyszerűsíteni kell. Ennek a rendelkezésnek szigorú végrehajtását ő maga ellenőrizte.

Károly király egyéniségére jellemző az a határozott hangú legfelsőbb kézirat is, amelyet 1917 nyarán az uralkodócsalád összes teljeskorú tagjaihoz intézett. Híre járt ugyanis akkoriban annak, hogy egyes főhercegi jószágkormányzóságok olyan üzleti tevékenységet fejtenek ki, amely nem igen egyeztethető össze a királyi ház tagjainak magas méltóságával. Több esetben felmerült az a panasz is, hogy egynémely főhercegi birtokon nem tartják be lelkiismeretesen a

mezőgazdasági termények árának maximálására vonatkozó rendelkezéseket. Amikor a király ezekről tudomást szerzett, az uralkodóház valamennyi nagykorú tagjához egy azonos szövegű kéziratot intézett. Ennek a kéziratnak tartalma magyar fordításban a következő:

„Kedves ... ! A mostani időben, amikor a túlzott haszonhajhászás oly sajnálatos módon nyilvánul meg, különösen fontos és szükséges, hogy Házam tagjai a legkényesebb lelkiismeretességgel tartózkodjanak minden olyan cselekménytől, amely alkalmas arra, hogy a közvéleményben a a lehetősége is felmerülhessen annak a gondolatnak, mintha a fennálló rendkívüli viszonyokat ők is saját gazdagodásuk érdekében akarnák felhasználni.

Ezért határozottan elrendelem, hogy Házam tagjai nemcsak személyesen, de közvetítő útján is minden olyan üzleti tevékenységtől tartózkodjanak, amely nem függ össze szorosan saját ingatlan vagyonuk kezelésével.

Ez a vagyonkezelés is kizárólag olyan módon történhetik, amely Házam tagjainak magas méltóságával összefér.

Végül különösképen elrendelem, hogy a Házam tagjainak tulajdonát képező földbirtokok, iparvállalatok és egyéb ingatlan vagyontárgyak termelvényei semmi esetre sem értékesíthetők magasabb áron, mint amelyet a halóságok állapítottak meg, vagy amely különben is általában szokásos.

Kelt Laxenburgban, 1917. évi július hó 3-án.

Károly s. k.

Azt hiszem, hogy az eddig elmondottak alapján kialakulhat egy általános kép IV. Károly király egyéniségéről. Mielőtt ezt a képet még egy részletesebb összefoglalással kiegészíteném és ezzel kapcsolatban szembe szállanék azokkal az aljas rágalmakkal, amelyeket erről a nemeslelkű uralkodóról terjesztettek, ki akarok még röviden térni Károly királynak arra a tevékenységére, amelyet uralkodásának első napja óta a mielőbbi békekötés lehetőségének biztosítása ér-

dekében kifejtett és itt érinteni kell a királynak háborús szövetségeseinkhez, elsősorban pedig a németekhez való viszonyát is.

Károly király kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy ha a központi hatalmak a harctereken elért kétségtelenül fényes sikereiket, szóval a Ferenc József halála idején fennálló kedvező katonai helyzetet a békekötés érdekében ki akarják használni, ez a törekvésük csak akkor vezethet eredményre, ha a békét sikerül mielőbb megkötniök. Mert világos volt előtte, hogy ellenfeleinknek úgy katonai, mint gazdasági és pénzügyi szempontokból sokkalta nagyobb tartalékok állanak rendelkezésre, mint nekünk, amelyek segítségével lényegesen tovább bírják a harcot, mint mi. Ő tudta jól, hogy a háború sorsa bizonyos mértékig eldőlt már akkor, amikor a németeknek 1914 őszén a Marnementi kudarc után nem sikerült a franciákat néhány héten belül térdre kényszeríteniök. Az sem volt előtte titok, hogy minél tovább álljuk a harcot, annál kevésbé kedvezően fog alakulni katonai helyzetünk is. Ezért ő a vérontás folytatását esztelennek, sőt bűnösnek tartotta, mert tudta, hogy végeredményben hiábavalók lesznek ezek az áldozatok. Viszont azt is tudta, hogy mindezekkel tisztában vannak ellenségeink is és azért nem oly könnyű tőlük, kedvező harctéri helyzetünk dacára, egy olcsó békét kierőszakolni. Mindennek tudatában hajlandó volt némi áldozatot is hozni, hogy ezzel az előbb-utóbb bekövetkezendő katasztrófának elejét vegye. Ez az áldozat részéről

a déli fronton az olaszoknak teendő bizonyos engedményekkel kapcsolatban volt elgondolva, a németeket illetően pedig Belgium teljes integritásának és szuverenitásának garantálásán kívül Elzász-Lotharingiára vonatkozólag gondolt területi engedményekre. Ezért kezdettől fogva fel is használta mindazokat a lehetőségeket, melyek külföldi összeköttetések tekintetében rendelkezésére állottak és így első sorban azokat a rokoni kapcsolatokat, amelyek részére ebből a szempontból kínálkoztak. így történt sógorának, Sixtus bourbon-pármai hercegnek bevonása is ezekbe a bizalmas tárgyalásokba.

Hogy Károly királynak a békekötésre irányuló kísérletei nem vezettek eredményre, ennek az oka elsősorban a német legfőbb hadvezetőségben keresendő. Németországnak ugyanis a háború alatt igen gyenge kormányai voltak, amelyek képteleneknek bizonyultak arra, hogy egy sikerrel kecsegtető diplomáciai műveletet a tisztességes béke „biztosítása érdekében végrehajtsanak, a német hadvezetőség pedig a fényes harcéri sikerek hatása alatt olyan hatalmat biztosított magának, hogy nemcsak a katonai ügyek intézését látta el, ami kétségkívül hivatása és feladata is volt, hanem magához ragadta a vezetést politikai és diplomáciai téren is, ami azután végeredményben végzetes következményekhez vezetett.

Hogy ezzel és az ebben rejlő veszedelemmel Németország vezető körei is tisztában voltak, az világosan kitűnik Vilmos német trónörökös em-

lékirataiból.¹ Egyenesen lesújtó az a kritika, amelyet a német császári és porosz királyi trón várományosa ezekben az emlékiratokban a háborús német diplomáciával szemben gyakorol. Az érdekes könyv 152. lapján így ír Vilmos német trónörökös: — „A Marne melletti csata kedvezőtlen kimenetele 1914 szeptemberében elrontotta volt a mi Schlieffen-féle s utána Moltke által is átvett háborús programmunkat: Franciaország gyors leverését, azután pedig a leszámolást Oroszországgal. Hogy most egy beláthatatlan tartamú háború előtt állottunk, valószínűnek látszott és bennem egyénileg nemsokára — 1915-ben már — az a belátás kerekedett felül, hogy az időnek a háború túlságos elhúzódása esetén ellenfeleink érdekében és ellenünk kell dolgoznia. Ellenségeink számára ebből szükségszerűen az a lehetőség nyílt, hogy mozgósíthassanak és ellenünk felvonultathassanak egy részükre hadállásaik hátvédje gyanánt nyitva álló egész világot minden mérhetetlen erőforrásaival együtt, míg a mi körülzárt Középeurópánk arra volt korlátozva, hogy elhasználja mindennemű anyagkészletét, melynek állagát nem sikerült egy háború előtti tervszerű és előrelátó gondoskodás útján megfelelő módon emelnie. Az idő tehát lehetőséget nyújtott ellenfeleinknek óriási hadseregek felállítására és arra, hogy ezáltal mindenegyес harcosuk teljesítmé-

¹ Erinnerungen des Kronprinzen Wilhelm. Aus den Abzeichnungen, Dokumenten, Tagebüchern und Gesprächen herausgegeben von Karl Rosner J. G. Cotta' sehe Buchhandlung Nachfolger Stuttgart und Berlin 1922.

nyével szemben a lehető legkisebb mértékre korlátozzák igényeiket, bennünket pedig arra kényszerített, hogy minden német katonától emberi erejét messze meghaladó módon végső erőfeszítést követeljünk, amely körülménynek végül a fennforgó előfeltételek egyenlőtlensége folytán itt is, ott is teljes kimerülésünkhöz kellett vezetnie!

Attól a pillanattól kezdve, amikor ezt a helyzetet felismerte, a vezető államférfinak, a birodalmi kancellárnak az lett volna a feladata, hogy a katonai vezetés terveitől és felfogásától egy bizonyos mértékig függetlenül, állandóan a háború befejezésére alkalmas lépésekre gondoljon, csapjait kinyújtsa, a harc színpalái mögött összekötetéseket keressen és kihasználjon. Bármily fényesek lettek legyen is a fegyverek pillanatnyi sikerei, a messzelátó politikusnak ezeket előrehaladása érdekében, mint lépéseket és fogásokat ki lehetett és ki is kellett használnia, de magát általában elkápráztatnia semmiképpen sem volt szabad. A legfőbb hadvezetőséggel szemben nem helyezkedhetett arra az álláspontra: Fejezzétek be előbb ti a munkátokat, azután kerül reám a sor, nekem most egyelőre nincs semmi dolgom.”

A továbbiakban azt írja Vilmos trónörökös, hogy ő már 1915 decemberében, tehát egy évvel IV. Károly király trónra jutása előtt kidolgozott és az összes illetékes tényezőkhöz eljuttatott egy memorandumot, amelyben annak a felfogásának adott kifejezést, hogy minden eszközzel arra kell törekedni, hogy az ellenfelek egyikével külön béke megkötése lehetővé váljék. De azt is megírja, hogy

amit ebben az emlékiratban elmondott, falra hányt borsó maradt. És ugyanaz volt a sorsa egy 1916-ban kidolgozott hasonló tartalmú memorandumnak is. Kétségtelen, hogy a német kormány gyengének és tehetetlennek bizonyult a legfőbb hadvezetőséggel szemben, amely az elért harctéri sikerek következtében hallani sem akart a békekötésről, mert elvakultságában azt képzelte, hogy összes ellenfeleit térdre fogja kényszeríteni.

Arra határozottan emlékszem, hogy a német kormány 1916 nyarán, amikor aktuális kezdett lenni Romániának a háborúba való bekapcsolódása, elég erélyes hangon követelte a Monarchia külügyi kormányától, hogy Magyarország mondjon le Erdélyről Románia javára, hogy ezáltal Románia ellenségeinkhez való csatlakozása elkerülhető legyen. Az erre vonatkozó diplomáciai levelezést olvastam. Természetes, hogy kormányunk a leghatározottabban elutasította ezt a német követelést. Ez 1916 nyarán történt. És amikor később köztudomásúvá lett az 1917-ben Károly király által megírt Sixtus-levél tartalma, amely levélben a király kilátásba helyezte, hogy német szövetségesére hatni próbál majd olyan irányban, hogy tegye megfontolás tárgyává Elzász-Lotharingia esetleges átengedésének kérdését, akkor a német hadvezetőség és a német sajtó telekiabálta a világot azzal, hogy Károly király elárulta szövetségeseit. A németek azt is rossz néven vették, hogy Károly király annak embertelensége miatt semmi áron sem akart beleegyezni a korlátlan tengeralattjáró háború megindításába. Amikor a

német hadvezetőség látta, hogy ezen a téren a király hajthatatlan, egyszerűen egy fait accompli-t teremtett.

A német legfőbb hadvezetőség hihetetlen makacssága folytán tehát elmulasztottunk minden kedvező békekötési lehetőséget és a korlátlan tengeralattjáró háború megindításával előidézttük az Amerikai Egyesült Államok hadüzenetét, amely körülmény mindenestre döntő volt a háború kiemenetelére nézve.

És Károly király mégis kitartott híven szövetségesei mellett, kitartott egészen az összeomlásig. Pedig egészen bizonyosra vehető, hogy ha a Monarchia 1917-ben vagy akár 1918 elején különbeké-ajánlatot tesz a szövetséges és társult hatalmaknak, nem következett volna be 1918 őszén Ausztria széthullása és Magyarország kegyetlen feldarabolása.

Kérdem ezekután, hogy lehet-e, szabad-e Károly királyt német részről az árulás vádjával illetni csak azért, mert több kísérletet tett még idejekorán egy becsületes békekötés érdekében? Vilmos német trónörökös emlékiratai a legteljesebb elégtétellel szolgálnak e téren az igazságtalanul megrágalmazott királynak, bár róla és az ő békekísérleteiről alig emlékeznek meg.

Szembe akarok most még szállani azokkal az aljas rágalomokkal is, melyeket Károly király magánéletéről terjesztettek.

Az egyik ilyen hazug rágalom arról szólt, hogy Károly király iszákos, és állandóan részeg. Bár ezt a rágalmat már ismételten a leghitele-

sebben cáfolták, még ma is akadnak egyesek, akik hajlandók hitelt adni ilyen hazug híreszteléseknek. Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben mégis csak azok a leghitelesebb tanúk, akik úgyszólván állandóan együtt voltak a boldogult királlyal. Én magam is két éven át igen sok időt töltöttem a király környezetében és elég gyakran étkeztem is vele együtt, de sohasem láttam, hogy Ő Felsége 1-2 kis pohár sörnél vagy asztali bornál többet ivott volna. De szólaljon meg itt helyettem egy nálamnál illetékesebb tanú, a király hűséges szárnysegéde, Schonta Imre lovag fregattkapitány, aki uralkodása kezdetétől fogva szolgált, mint szárnysegéd Károly király mellett és számkivetésébe is elkísérte őt. Ez a volt tengerésziszt egy Bécsben 1927 február 3-án tartott és nyomtatásban is megjelent előadásában erről a rágalomról így nyilatkozik: „Nem, ennek az állításnak nincs semmi alapja, ez aljas hazugság volt és ma is az. Tiszti becsületsszámmal kezeskedem ezért! Ő Felségétől semmi sem állott távolabb, mint az iszákosság. Hiszen egyáltalában nem is lelte örömét az alkoholban. Csak azért nem nevezhetem őt abstinensnek, mert az étkezéseknél mégis csak ivott egy pohár sört vagy bort. Valószínűleg azért, mert eleje tették és mert mások is szoktak inni. De autótutazások, vagy vadászkirándulások alkalmából, amikor pedig a kíséret minden tagja kapott a becsomagolt tízóraihoz egy üveg bort is, a király mindig csak ásványvizet vitt magával. Az alatt az öt év alatt, amelyet mellette töltöttem, soha-

sem láttam Ő Felségét még csak jókedvűnek sem az italtól sem én, sem bármelyik a társaim közül. Becsületszavamat adtam erre és aida azt állítja, hogy a boldogult uralkodó részeges volt, az aljasán hazudik.”

De volt még ennél gonoszabb rágalom Károly királlyal kapcsolatban, amelynek terjesztői rúttul belegázoltak az ő ideálisan szép családi életének szentségébe. Azt állították ugyanis róla, hogy egy magyar színésznő a szeretője és hogy ezt budapesti tartózkodásai alkalmából többször kivitte magához Gödöllőre. Aki csak némileg ismerte boldogult királyunk magánéletét, annak tudnia kell, hogy ez az állítás a leggaládabb rágalom. Már elmondottam, hogy Károly király ideálisan szép házasságot élt Zita bourbon-pármiai hercegnővel. 1911-ben kötött házassága tiszta szerelmi házasság volt, amelynél semmiféle politikai vagy családi érdekek szerepe nem jutott. Ezt a házasságot Isten tíz éven belül nyolc szép, egészséges gyermekkel áldotta meg. De ha mind ezt nem vesszük is figyelembe, tudnunk kell, hogy a király meggyőződéssel alapuló mélységes vallásossága is szükségképpen kizárt minden olyat az ő életéből, ami erkölcstelen volt. Mi, akik úgyszólván állandóan a király környezetében voltunk, tudjuk, mert saját szemünkkel láttuk, hogy Károly király mindenütt, ahol tartózkodott, vagy ahol csak futólag is megfordult, lehetőleg naponta hallgatott szentmisét és ilyenkor mindig a szent áldozáshoz is járult. Egy ilyen őszinte, mély vallásossággal igazán nem lehet az erkölcstelen életet összeegyeztetni!

De azt mondhatja erre valaki, hogy hát akkor mégis miképpen történhetett az, hogy annyi aljas rágalmat és hazugságot szórtak világgá Károly királlyal kapcsolatban? Kinek lehetett érdeke, hogy ezt a jószívű, nemeslelkű és fenkölt gondolkozású uralkodót léhának, rossznak és erkölcstelennek tüntesse fel? Nos, erre a kérdésre igazán nem nehéz felelni. A rágalmak forrása kétségtelenül azoknál keresendő, akiknek érdeke volt a király személyének és magának a monarchia intézményének népszerűtlenítése. És vájjon kinek volt ez érdeke? Elsősorban külső ellenségeinknek, akiknek a háború végén valóban csak akkor sikerült bennünket legyőzniök, amikor nálunk a belső rend és fegyelem felborult. Ezt a folyamatot pedig kétségtelenül gyorsította a király személyének és a királyság intézményének népszerűtlenítése. De érdeke volt ez sokaknak a Monarchia területén belül is. Leginkább azoknak, akik a harctéren árulással, kézfelemeléssel, az ellenséghez való átpártolással szereztek maguknak érdemeket ahhoz, hogy a Monarchia területén országot alapíthassanak az ellenség jóvoltából, amely bokros érdemeket később azzal is megjutalmazták a békekötés diktátorai, hogy egy ezeréves birodalomnak tekintélyes részét nekik zsákmányul odadozták akkor, amikor ennek a birodalomnak az urai már azok voltak, akiknek talán épen a koronás király és a királyság intézményének népszerűtlenítése révén sikerült a hatalmat egy időre bitrolniok. És érdeke volt végül azoknak is, akik itt bent a háború után a

zavarosban akartak halászni, hogy az általuk lángralobbantott tűzön megsüthessék a maguk peccsenyét.

Ezeken kívül akadtak német szövetségeseink között is elég nagy számban olyanok, akik a már említett okoknál fogva elfogultak voltak, sőt egyenesen rosszindulattal viseltettek Károly királlyal szemben. Ezek is találtak ki mindenféle pletykákat és rágalmakat és segítettek a más íorásból származókat is tovább terjeszteni. Lehetek és kétségtelenül voltak a német rágalomterjesztők között olyanok is, akik egy bizonyos tendenciával ásták alá az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodóházának népszerűségét. Ezeknek a nagyzási hóbortja német győzelem esetén a Monarchiából egy német hűbérállamot akart csinálni, hogy az a német „Drang nach Osten”-nak majdan útjába ne álljon. Ha pedig itt célt akartak érni, meg kellett törniök azt a gerincet, amelyet a dinasztia ereje a Monarchiának adott.

Sajnos, elég sokan voltak azután még nálunk itthon is, akik sértett hiúságból vagy azért, mert bizonyos régen bírt pozíciókat másoknak kellett átengedniök, még segítettek azoknak, akik rágalmak terjesztésével a király és a királyi család tekintélyét aláásni törekedtek.

Minden hazug rágalommal szemben kétségtelen, hogy IV. Károly király minden időknék egyik letragikusabb sorsú uralkodója volt és hogy ő igazán nem érdemelte meg azt a szomorú sorsot, amely neki osztályrészül jutott. Az is bizonyos, hogy ő a történelem egyik legjobb

és legnépszerűbb uralkodója lett volna, ha elegendő idő állott volna rendelkezésére ahhoz, hogy szándékait megvalósítsa. De a háború még ahhoz sem nyújtóit neki időt, hogy kellően megismeresse magát alattvalóival. A történelem feladata lesz, hogy Károly királynak teljes elégtételt szolgáltatson mindazért a súlyos igazságtalanságért, amit kortársai vele szemben elkövettek. Es egészen bizonyos, hogy ezt az elégtételt a mártír király meg is fogja kapni. Nekünk, akik őt ismertük, akik az ő közelében éltünk, akik betekintést nyertünk nemcsak abba az emberfölötti munkába, amelyet uralkodói kötelességeinek teljesítése érdekében végzett, de magánéletébe is, mindenesetre kötelességünk, hogy a tiszta igazság elmondásával felvilágosítsuk a közvéleményt, amelyet szándékosan félrevezettek egy tragikus sorsú uralkodó személyét illetően, aki csak jót akart és jót tett mindig és akinek mindezért a jóért hála és elismerés helyett csak rút hálátlanság, elgáncsolás és aljas rágalom lett az osztályrésze.

Mint jellemzőt leközlöm itt egy francia író véleményét Károly királyról, egy íróét, akinek világnézeti felfogása egyébként távol áll attól, amelyet én képviselek. Anatole France így ír Károly királyról az ő békekötési kísérleteivel kapcsolatban:

„Sohasem fognak engemet meggyőzni arról, hogy a háborúnak nem lehetett volna már régen végét vetni. Károly király egy békeajánlatot tett. Ő az egyetlen tisztességes ember, aki a háború

alatt *vezető* helyen állott, de nem hallgattak reá. Véleményem szerint fel kellett volna karolni az ő kezdeményezését. Károly király őszintén akarta a békét és épen ezért gyűlölte őt az egész világ. A vén gazember Ribot¹ egy fényes alkalmat szalasztott el.”

¹ Alexandre Ribot a háború alatt francia miniszterelnök, volt az, aki Károly királynak Sixtus bourbon-pármái herceg közvetítésével megkísérelt békeakcióját elgáncsolta,

VI.

Összeomlás.

Amitől Károly király tartott, amit ő már régen előrelátott és aminek megakadályozása érdekében minden tőle telhetőt elkövetett, 1918 őszén bekövetkezett: az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása.

Hazánk történetének evvel a legszomorúbb fejezetével foglalkozott talán a legrészletesebben a háború utáni történetírás és különösen a memóriairodalom. Visszaemlékezéseim leírásának nem az a célja, hogy az akkori eseményekkel, amelyek amúgyis közismertek, krónikaszerűen foglalkozzék. Én itt csak Károly király személyével kapcsolatban akarok egyről-másról megemlékezni.

A katonai összeomlást 1918 szeptember hó 21-én a macedóniai bolgár front áttörése indította meg, amely frontáttörést szeptember 30-án Bulgáriának a szövetséges és társult hatalmakkal kötött fegyverszünete követett. Ettől kezdve gyors egymásutánban követték egymást az összeomlást megelőző katonai és politikai események. Október 17-én tette meg Tisza István gróf volt miniszterelnök a magyar képviselőházban azt a súlyos

kijelentést, hogy „elvesztettük a háborút”. Az a körülmény, hogy ez a kijelentés a magyar parlamentben megtörtént és hogy épen Tisza István tette meg azt, rettenetes hatást váltott ki úgy az országban, mint a harctereken is. Károlyi Mihály gróf, a parlament szélsőséges ellenzékének vezére és az ő radikális környezete érezték, hogy az ő napjuk most felvirrad és ettől kezdve már erősen dolgoztak annak érdekében, hogy a hatalmat mielőbb magukhoz ragadhassák.

IV. Károly királyról nem állíthatja senki, hogy ő még ezekben az utolsó kritikus napokban is nem követett el mindent, hogy a katasztrófát elhárítsa. Ő régen előrelátta az összeomlást, de képtelen volt azt feltartóztatni, mert nem akadtak komoly államférfiak, akik a királynak ezt a törekvését erélyesen és eredményesen támogatták volna. A király a kritikus napokban épen Magyarországon tartózkodott, családja a gödöllői királyi kastélyban volt. itt Gödöllőn folytak le október 24-től kezdve azok a három napig szakadatlanul tartó tárgyalások és tanácskozások, melyeknek célja a magyar politikai helyzet tisztázása és a kibontakozás előkészítése volt, de a király által meghallgatott államférfiak között nem akadt egy sem, aki egy olyan javaslattal állott volna elő, amelynek megvalósítása megakadályozhatta volna a teljes felfordulást. A frontokról úgyszólván óráról órára kétségbeejtő jelentések érkeztek, Bécsben pedig az időközben közös külügyminiszterré kinevezett Andrássy Gyula gróf fáradozott azon, hogy külpolitikai téren tudjon valamit elérni.

Ezért október 26-án különbéke-ajánlatot is tett még az Osztrák-Magyar Monarchia nevében a szövetséges és társult hatalmaknak.

Az ország közvéleményének figyelme itthon Károlyi Mihály gróf személye felé fordult, mert benne, aki a háború alatt a pacifista irányzatot képviselte, látta azt az államférfit, aki sikerrel tudná képviselni Magyarországot a béketárgyalásoknál. Károlyi azonban az ország legradikálisabb elemeivel szövetkezett azzal a világos céllal, hogy az általuk forradalmasított tömegek segítségével szerezzék meg magának a hatalmat. Károlyi és környezete október 25-én megalakították a nemzeti tanácsot, melyből a konzervatív elemet teljesen kizárták, míg a szociáldemokraták, akiknek parlamenti képviselőik nem is voltak, úgyszólván túlsúlyba jutottak benne.

Károly király háromnapos meddő tanácskozás után október 26-án éjjel Bécsbe utazott. Azok, akiknek érdeke volt, hogy a magyar közvéleményt a király ellen hangolják, igyekeztek ezt az elutazást is úgy feltüntetni, mintha a király a végveszélyben forgó országot elhagyta volna, hogy meneküljön az itt várható események elől. Már pedig ahhoz, hogy a király elutazásának ilyen magyarozatot adjanak, minden tárgyilagosságot nélkülöző rosszakaratra volt szükség.

A menekülésnek már csak azért sem lett volna értelme, mert hiszen a király nagyon jól tudta, hogy Ausztriában semmivel sem voltak a viszonyok jobbak, mint nálunk, tehát személye ott éppen olyan veszedelemnek volt kitéve, mint

itt. De mi sem bizonyítja jobban, hogy a király nem akarta Magyarországot végleg elhagyni, mint az a tény, hogy gyermekeit nem vitte magával, de az udvari személyzet egy részével Gödöllőn hagyta. Sajnos, az időközben kitört forradalom lehetetlenné tette már Károly király tervezett visszatérését és minthogy a forradalmi csőcselék magatartása a Gödöllőn tartózkodó királyi gyermekek biztonságát is komoly veszéllyel fenyegette, a király néhány hű embere kénytelen volt a kis főhercegeket saját felelősségére három nappal később gépkocsin kerülő utakon Ausztriába szállítani.

A király október 26-iki elutazása kizárólag azért történt, mert egyrészt a bécsi helyzet is megkívánta legalább rövid időre az ő jelenlétét, főleg pedig azért, mert Bécsben volt a külügyminisztérium székhelye, amely akkoriban még a Monarchia nevében folytatott diplomáciai tárgyalásokat és Badenban a hadsereg-főparancsnokság, amely a fegyverszüneti megbeszéléseket irányította. Hogy azután az időközben bekövetkezett fejlemények a király visszatérését Magyarországra lehetetlenné tették, sőt még a királyi gyermekeket is menekülésre kényszerítették, az igazán nem a királyon múlt.

Az események most már szinte rohamlépésben követték egymást. Október 29-én történt Hadik János grófnak miniszterelnökké való kineveztetése. Hadik a polgári pártokra támaszkodva akarta kormányát megalakítani a nemzeti tanácsban képviselt radikális elem kirekesztésével. Kí-

sérlete nem sikerült és azért két nap múlva már le is mondott. Az időközben homo regius-i megbízatással felruházott József főherceg most már, október 31-én Károlyi Mihály grófot nevezte ki miniszterelnökké. A király a legradikálisabb elemekből álló Károlyi-kormány kinevezését megerősítette ugyan, de már a következő napon, november 1-én Károlyi kérésére felmentette őt és minisztertársait a miniszteri eskü alól.

A Károlyi-kormány kinevezése napján, október 31-én délután Budapesten, Hermina-úti villájában meggyilkolták Tisza István grófot, a háború miniszterelnökét.

Az aljas gyilkosok azzal indokolták ezt a gaztettet, hogy Tiszán, mint a háború előidézőjén állanak a nép nevében bosszút. Tisza férfiasan viselte a háborús uszítás vádját, holott köztudomású, hogy az 1914-iki kritikus napokban ő volt a Monarchia egyetlen felelős államférfin, aki mindent elkövetett, hogy a háború kitörését megakadályozza.

A Károlyi kormánynak most már a belső rend fenntartásán kívül az lett volna legszentebb kötelessége, hogy az ország határait megvédje. Ezt a kötelességét azonban nemcsak, hogy nem teljesítette, de hadügyminiszterének, Linder Bélának, az a kijelentése, hogy: „Nem akarok többé katonát látni”, a hadsereg teljes felbomlásához is vezetett.

Károly királytól Bécsben, november első napjaiban búcsúztunk el, Ez a búcsú megható, de nagyon szomorú volt. Ha ma rágondolok, ön-

kéntelenül könny tolul a szemembe. A király egyéniségére jellemző volt az a mód, ahogy rólunk, hűséges szolgálóiról gondoskodott. Még október 31-ike előtt, tehát amikor még ténylegesen uralkodott, a kabinetiroda valamennyi alkalmazottját egy fizetési osztállyal előléptette, valamint olyan rendelkezést is adott ki, mely szerint mindannyiunkat a fizetési osztályunknak megfelelő teljes nyugdíjjal nyugdíjazzanak, mintha egész törvényes szolgálati időnkét kitöltöttük volna. Azonkívül mindnyájan kaptunk kedves emléket is Ő Felségétől. Azokból az emléktárgyakból ugyanis, amelyek olyan szülőknek szolgáltak ajándékkul, akiknek öt vagy ennél több fiúk küzdött a harc-téren, abban az időben még egy meglehetősen készlet volt a kabinetirodában. A király ezeket illetően úgy intézkedett, hogy a kabinetiroda alkalmazottai osszák szét őket egymás között úgy, hogy mindenkinek jusson egy-két ilyen emléktárgy.

Utoljára akkor láttam Károly királyt, amikor november 11-én Schönbrunnból a királynéval és gyermekeivel együtt Eckartsauba utazott. Ez 7 órakor este történt. Csúnya ködös őszi este volt. A kíséret tagjai már fél 7-kor gyülekeztek a schönbrunni kastély szertartástermében. A király és a királyné a kis főhercegekkel előbb a kápolnába mentek imádkozni. Majd mindnyájan bejöttek a terembe és meghatottan búcsúztak a kíséret minden egyes tagjától. Egy pár meleg búcsúszó, egy utolsó kézszerítés és a király családjával együtt elhagyta őseinek kastélyát,

Ferenc József legkedvesebb otthonát és lent a kapu előtt mindnyájan a már készen tartott három gépkocsiba szálltak. A motorok kattogni kezdtek, a kocsik megindultak és nemsokára el is tűntek szemeink elől. önkéntelenül eszembe jutott ekkor az a szomorú jelenet, amikor két évvel ezelőtt egy ködös novemberi estén innen vitték el Ferenc Józsefet utolsó földi útjára.

Ámbár kívül esik visszaemlékezéseim keretén, rövidesen mégis meg akarok emlékezni az összeomlás idején lezajlott ausztriai eseményekről is, amelyek a királyi családnak eckartsauai útját megelőzték, mert ezek talán kevésbé ismeretek a magyar közvélemény előtt és élénken megvilágítják Károly király tragédiáját.

Ausztriában a háború alatt Ferenc József haláláig szünetelt az alkotmányos élet. A parlament el volt napolva és Stürghk Károly gróf kormánya, majd ennek utóda, Körber Ernő báró is az osztrák alkotmány 14. szakasza alapján rendeletekkel kormányozta az osztrák államot. Károly király azonban trónralépte után szakítani akart az eddigi rendszerrel és ezért 1917-ben összehívatta az évek óta teljesen kikapcsolt osztrák parlamentet. Azt remélte ugyanis, hogy az alkotmányos élet helyreállításával meg tudja állítani azt a bomlási processzust, amely a háború alatt Ausztriában megindult. Ez az elgondolás vezette abban az elhatározásában is, mellyel amnesztiában részesítette a híres cseh hazaárulási per vádlottait, a bíróság által halálraítélt Kramar és Rasin vezető cseh politikusokat. Ez a politika

azonban nem vezetett célhoz, mert az Auszriától elszakadni kívánó tartományokat nem bírta jobb belátásra és viszont az ausztriai németéskörében nagy elégedetlenséget szült és nagy mértékben hozzájárult ahhoz is, hogy az ifjú császár személye és a dinasztia népszerűtlenné váljék az ausztriai német közvélemény előtt.

Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, 1918 elején közzétette közismert 14 pontját, melyekben többek között az Osztrák-Magyar Monarchia népei önrendelkezési jogának elismerését tette a megkötendő béke egyik előfeltételévé. Ettől az időponttól kezdve gondolni sem lehetett többé arra, hogy Ausztriában a régi rendszer alapján lehessen kormányozni. A cseh vezető politikusok nyíltan követelték most már a bécsi parlamentben Csehország teljes függetlenségét és egyúttal bejelentették azt is, hogy a csehek egyesülni akarnak a magyarországi tótokkal és ezért a magyar Felvidék egy részére is igényt tartanak. Ezeknek az eseményeknek hatása alatt az utolsó osztrák császári kormány, melynek élén Lammasch professzor állott, Ausztria részére egy új alkotmánytervezetet dolgozott ki, melynek alapján Ausztria föderatív monarchiává alakult volna át, amelyen belül a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok teljes autonómiával rendelkeznek. Ez az új alkotmány, amelyet 1918 október 16-án kelt császári manifesztumban hoztak nyilvánosságra, természetesen nem érintette a Magyar Szent Korona Országainak területi integritását, szükségképen érintette azonban a Mo-

narchia két államának egymáshoz való viszonyát és véget vetett a Deák Ferenc által a 67-es kiegyezésben lefektetett dualizmusnak, amely ezt a viszonyt egy félszázadon át szabályozta. A magyar parlamentben mindjárt másnap, október 17-én, Tisza István gróf kijelentette, hogy Magyarországot ezek után már csak a *pragmatica sanctio* szárlai fűzik Ausztriához, amelyekből kifolyólag az új közjogi berendezkedést a tiszta perszónál-únió alapján kell megejteni. Károly király ehhez a maga részéről hozzá is járult s *így* végre bekövetkezhetett a magyar közjogban az az állapot, melynek megvalósításáért a magyar nemzet a 400 éves Habsburg-uralom alatt annyit küzdött és *áldozott*. A terv végrehajtására azonban az időközben kitört forradalom miatt már nem kerülhetett sor.

A császári manifesztumban foglalt döntő lépés már nem volt alkalmas arra, hogy a megindult bomlást feltartóztassa. A föderatív monarchia akkor már nem elégítette ki sem a cseheket, sem a délszlávokat. Előbbiek most már nyíltan kimondták az Ausztriától való elszakadást és proklamálták a Cseh-szlovák köztársaságot. Az ausztriai szlovének és horvátok pedig Bosznia és Hercegovinával együtt ugyancsak kimondták az Ausztriától való elszakadást azzal a szándékkal, hogy a magyarországi horvátokkal együtt új délszláv államot alkotnak, amely azonban később az akkor Szerb-horvát-szlovén királyságnak elnevezett és a szerb király iennhatósága alatt álló új délszláv államhoz csatlakozott. A galíciai

lengyelek az újonnan alakult lengyel köztársasággal egyesültek.

A csehek, lengyelek, délszlávok és a többi nemzetiségek kiválása után már csak a német pártok voltak a bécsi parlamentben képviselve. A számbavehető nagyobb pártok voltak akkor a keresztényszocialisták, a szociáldemokraták és a német nemzetiek. Abszolút többség felett azonban egy párt sem rendelkezett. A szociáldemokraták kezdettől fogva erős antidinasztikus propagandát folytattak és követelték a császár azonnali lemondását. Valamint a mi budapesti forradalmárainknak, nekik is sikerült féktelen izgatás útján a nagyvárosi csőcseléket megnyerniök, amely november első napjaiban olyan fenyegető magatartást tanúsított, hogy már szinte az akkor még Schönbrunnban tartózkodó királyi család biztonsága is veszedelemben forgott. A polgári pártok közül a német nemzetiek a Németországhoz való csatlakozást követelték, amely követelést az akkori németországi helyzetre való tekintettel a szociáldemokraták is támogatták. A keresztényszocialisták ingadozó magatartást tanúsítottak, mert amíg egyrészt vezéreik útján biztosították a császárt hűségükről, addig a csonka parlamentben, amely most már ideiglenes nemzetgyűléssé alakult át, nem szállottak síkra a monarchia fenntartása mellett, sőt egyes vezető keresztényszocialista politikusok arra próbálták rávenni az uralkodót, hogy mondjon le a trónról és engedjen teljesen szabad folyást a bekövetkezendő eseményeknek. A törvényes császári kormány kezéből teljesen kicsú-

szott már a hatalom, amelyet egy háromtagú államtanács vett át, amelynek tagjai voltak a szociáldemokrata Seitz, Bécs későbbi polgármestere, a német nemzeti Dinghofer és a keresztényszocialista Häuser prelátus. Ez az államtanács november 12-re összehívta a nemzetgyűlést, hogy az határozzon Németausztria leendő államformájáról. A legnagyobb párt, a keresztényszocialisták, bizonytalan és ingadozó magatartása folytán bizonyosnak látszott, hogy a nemzetgyűlés többsége a köztársaság kikiáltása mellett fog állást foglalni és ki fogja mondani Károly császár és a dinasztia detronizálását. Ilyen körülmények között leghívebb emberei is azt tanácsolták az uralkodónak, hogy írjon alá egy nyilatkozatot, amely szerint nem mond ugyan le a trónról, de visszavonul a kormányzás teendőitől és eleve elismeri a németosztrák népnek a leendő államforma feletti határozatát.

Károly király sokáig vonakodott, hogy ezt a nyilatkozatot aláírja, de ebben őt nem egyéni érdek vezette, hanem kizárólag az az elgondolás, hogy a bekövetkezendő béketárgyalásoknál Ausztria jobban fog járni, ha azok az ő nevében folynak, mert tudta, hogy az entente-hatalmak előtt sokkal rokonszenvesebb az ő személye, akinek semmi része nem volt a háború előidézésében és aki uralkodásának első percétől kezdve még áldozatok árán is állandóan egy tisztességes béke létrehozásán fáradozott, mint az az államtanács, melynek egyik első hivatali ténye a Németország-hoz való csatlakozás bejelentése volt. Amikor

azonban azt látta, hogy nemcsak utolsó kormányának tagjai, különösen Lammasch miniszterelnök és Gayer belügyminiszter, de legszemélyesebb hívei is a nyilatkozat aláírása mellett foglalnak állást, azt november 11-én délben aláírta. Amint már említettem, a királyi család még aznap este a Marchegg közelében fekvő eckartsau vadászkastélyba költözött át. A nyilatkozatot a lapok azonnal közölték a nyilvánossággal.

Az ideiglenes nemzetgyűlés másnap, november 12-én egyhangúlag kikiáltotta a köztársaságot. A keresztényszocialisták, akik pedig utolsó percig biztosították az uralkodót hűségükről, tehát szintén cserbenhagyták őt és megszavazták a köztársasági indítványt.

Eckartsau tartózkodásának második napján, november 13-án Károlyi Mihály gróf magyar miniszterelnök megbízásából Wlassics Gyula bárónak, a főrendiház elnökének vezetése alatt háromtagú küldöttség jelent meg Károly király előtt és egy hasonló nyilatkozatot terjesztett eléje, mint amilyen a két nap előtt aláírt ausztriai nyilatkozat volt. A király ezt a nyilatkozatot is aláírta és ezzel most már Magyarországon is visszavonult az államügyek intézésétől. Károlyi Mihály gróf a továbbiakban is követte az osztrák példát és november 16-án proklamáltatta a köztársaságot. A két proklamáció csak annyiban különbözött egymástól, hogy Magyarországon ezt nem a parlament, hanem a Nemzeti Tanács bocsátotta ki, amely megbízatását nem a magyar néptől nyerte. A magyar parlament nem foglalt

állást az államforma kérdésében, hanem a képviselőház alkotmányellenesen önmagát oszlatta fel, a főrendiház pedig egyszerűen berekesztette üléseit.

Károly királyról valóban el lehet mondani, hogy őt uralkodásának első percétől kezdve mindenben a legjobb szándék vezette. Ennek a szerencsétlen sorsú uralkodónak tragikumához tartozik az is, hogy az összeomlás kritikus napjaiban úgyszólván teljesen magára maradt. A magyarországi vezető államférfiak között nem akadt egyetlen egy sem, aki egy aránylag csekély számú és gyenge radikális csoporttal szemben hathatósan megvédte volna a király személyét és az ezeréves alkotmányt, amelynek legerősebb pillére Szent István óta a királyság és a Magyar Szent Korona volt. De a közöshadsereg magyar tábornokai között sem vot senki, aki a döntő pillanatban az akkor még rendelkezésre álló katonai erőkkel saját felelősségére vállalta volna a rendcsinálás kétségtelenül nehéz, de 1918 október utolsó napjaiban még egyáltalában nem kilátástalan feladatát. Mindez szomorú, de kétségtelen valóság és ha távol áll is tőlem az a szándék, hogy azért a súlyos mulasztásért ma egyénileg bárkit is vádolni vagy felelőssé tenni próbáljak, amire egyébként a legkevésbé sem érezném magamat hivatottnak, pusztán csak azért akartam ezt a tényt leszögezni, hogy szembeszálljak azokkal, akik Istenben boldogult utolsó koronás királyunk személyét szeretik bűnbakként odaállítani és az összeomlás gyászos eseményeiért fe-

lelőssé tenni, annak a királynak a személyét, akit minden cselekedetében kezdettől fogva a legjobb akarat és a legnemesebb szándék vezetett és aki, ha az események másképen fejlődnek, önként megvalósította volna mindazt, aminek megvalósításáért elődei alatt a magyar nemzet 400 esztendőn át oly nehéz, de mindaddig meddő küzdelmet folytatott.

De a magyarországiaknál még sokkal sötétebb prespektívát nyújtanak a király személye és a dinasztia szempontjából az akkori ausztriai események. Mindenki tudja, hogy Ausztria és annak fővárosa, Bécs mit köszönhetett a Habsburg dinasztiának. És mégsem akadt Ausztriában sem senki, aki fel merte volna szavát emelni az osztrák forradalmi kormány ténykedéseivel szemben, amely kormány nem elégedett meg a detronizáció kimondásával, hanem ezenfelül annyira megfélelkezett a dinasztiával szemben köteles hála és elismerés érzelmeiről, hogy az uralkodó személyét törvényen kívüli állapotba helyezte és ezzel a ténnyel arra kényszerítette, hogy eredeti szándékával ellentétben, külföldre költözzék.

A királyi családnak az osztrák forradalmi kormány részéről minősíthetetlen bánásmódban volt része eckartsau tartózkodása alatt. Teljesen tehetetlen volt azokkal az elemekkel szemben, amelyek állandóan veszélyeztették a király és a királyi család életét. Ez a körülmény volt indítóoka V. György angol király ama elhatározásának, hogy a király személyes védelmére kiküldje Strutt angol alezredest Eckartsaubába, egy lova-

gias gondolkozású katonatisztet, aki nehéz és kényes megbízatásának megfelelően törekedett. Az ő eredményes közbenjárásának volt köszönhető, hogy a királyi család Eckartsauban nem szenvedett szűkséget élelmiszerekben. A királyi háztartás élelmiszerszükségletét ugyanis azokból a többnyire Magyarországból származó készletekből fedezte, amelyek kora ősz óta a bécsi Hofburgban voltak elraktározva. Attól az időtől kezdve, amikor a királyi család Eckartsauba kiköltözött, ezekből a készletekből vitt ki egy teherautó hetenként egy bizonyos mennyiséget Eckartsauba a királyi háztartás kellő ellátása végett. 1918 karácsonya előtt a bécsi kormány betiltotta ezeket a szállításokat és lefoglalta a Hofburgban elraktározott élelmiszerkészleteket. Amikor azután Eckartsauban tiltakoztak ez ellen az eljárás ellen, Bécsből kiküldtek oda annyi hatósági élelmiszerjegyet, ahány tagból a királyi család állott. Persze ezekre az élelmiszerjegyekre ott semmit sem lehetett beszerezni. Egy ideig tehát a királyi család konyhája úgyszólván kizárólag az eckartsaui vadaskertben lévő szarvasok húsára volt utalva. Strutt alezredes erélyes közbelépésére azután feloldotta a bécsi kormány az élelmiszerek kiszállítására vonatkozó tilalmát.

Az osztrák forradalmi kormány fejének, a szociáldemokrata Renner kancellárnak folytonos fenyegetései, a sajtó féktelen izgatása és a király és a királyi család életét féltő angol kormány tanácsa végre 1919 március 24-én arra bírták Károly királyt, hogy családjával együtt Ausztriát

elhagyja és állandó tartózkodásra Schweizba költözzék. Három nappal később, március 27-én szavazott meg az osztrák nemzetgyűlés egy törvényt, amely a császárt és a császári ház tagjait az ország területéről száműzte és vagyonukat állami tulajdonnak nyilvánította.

IV. Károly király 1921-ben két ízben is visszatért Magyarországra, Második hazatérési kísérletéhez fűződik az ezeréves magyar történelemnek egyik legszégyenteljesebb eseménye. Az akkori magyar kormány ugyanis külföldi hatalmak nyomásának engedve, kiszolgáltatta a koronás király személyét az ellenséges hatalmaknak, akik őt Madeira szigetére internálták és ugyanakkor szavazta meg a magyar nemzetgyűlés az 19 M. évi XLVII. törvénycikket, amely a *pragmatica sanctio* rendelkezéseit hatályon kívül helyezte és Károly királyt, valamint az egész királyi családot detronizálta. Ez a törvény külföldi hatalmak nyomására jött létre, akárcsak a trianoni békediktátumot becikkelyező törvény és minthogy nélkülözi a törvény legfőbb kritériumát, a törvényhozó szabad akaratát, a valóságban csak egy látszattörvény erejével bír, amelyet a királyság intézményéhez és a Szent Koronához ragaszkodó magyar nemzet túlnyomó többsége érvényes törvénynek sohasem fog elismerni.

Azok a hatalmak, amelyek Madeira szigetét jelölték ki Károly király tartózkodási helyéül és őt uralkodóhoz nem méltó módon odaszállították, nem gondoskodtak arról, hogy a király és a királyi család rendelkezessék azok felett az anyagi

eszközök felett, amelyek biztosították volna a királyi család szerény, de tisztességes megélhetését. Azt nem engedték meg, hogy azok a hívei, akik önként követték királyi urukat a schweizi számkivetésbe, Madeirába utazzanak a királyi családhoz. Csak Hunyady József gróf és neje kísérték el a királyi párt Madeirába és maradtak ott 1921 december végéig. Amikor Hunyady grófnak haza kellett utazniok, a királyi pár teljesen el volt hagyatva. Később Károlyi József gróf érkezett Funchalba a királyi pár látogatására. A legnagyobb fájdalmat kétségtelenül az a körülmény okozta a királyi párnak, hogy a karácsonyi ünnepeket nem tölthette együtt Schweizban lévő gyermekeivel. — Még decemberben az a hír érkezett Funchalba, hogy a királyi pár második fia, az akkor 7 éves Róbert főherceg súlyosan megbetegedett. A királyné erre elhatározta, hogy maga utazik Scfrweizba gyermekeihez és ha csak lehet, lehozza őket is magával Madeirába. Az úthoz szükséges engedélyeket nehéz és megalázó feltételek mellett sikerült megszerezni s így a királyné január első napjaiban elutazhatott. Hogy mit jelenthetett ez az út az utolsó hetek izgalmai és a jövő bizonytalanságának gondolata által felizgatott királyi asszonynak, azt meg fogja érteni az, aki arra gondol, hogy Zita királyné abban az időben négy hónap múltán családi örömeket várt. Károly király most már teljesen egyedül maradt a funchali Viktória-szálló egyik depan-danszában, ahol a királyi párt elhelyezték, anélkül azonban, hogy anyagi ellátásáról bárki is gondos-

kodott volna. Azt a csekély összeget, amely felett a királyi pár még rendelkezett, úgyszólván teljesen felemésztette a királyné és a királyi gyermekek utazása. Amikor tehát a királyné február elején gyermekeivel és a kíséret néhány tagjával Schweizből Madeirába megérkezett, a királyi családnak ott kellett hagynia szállóbeli lakását, mert azt többé fizetni nem bírta, hogy felköltözzék a Monte hegyre, egy a királyi családnak egy portugál bankár által tartózkodási helyül felajánlott villába.

Ebben a villában töltötte élete utolsó heteit Magyarország koronás Apostoli királya, családjával együtt. A villa a téli és koratavaszi időben nedves és hideg volt. Míg odalenn a tengerparton állandó napsütés volt, itt fenn a hegyen folyton esett és sűrű köddel volt borítva az egész láthatár. A királyi családnak még annyi anyagi eszköz sem állott rendelkezésére, hogy megfelelő módon táplálkozzék. Az egészségtelen életkörülmények okozták kétségtelenül azt is, hogy Károly király március közepén súlyosan megbetegedett. A kiállott temérdek izgalom által legyengült szervezet nem volt többé képes arra, hogy sikeresen leküzdje a súlyos kórt. Károly király 1922 április 1-én tüdőgyulladásban meghalt.

Harmincötéves korában, az egész világtól elhagyva, szegényen, nyomorultan fejezte be életét ez a tragikus-sorsú uralkodó, aki életében soha senkinek sem vétett, aki mindig csak jót akart és akinek mások bűneiért kellett annyit szenvednie. Halála napjának reggelén Zsámboky Pál, a

magyar házi káplán, még szentmisét mondott a király betegszobájában, aki mélységes hittel, áhítatos lélekkel vette magához a legméltóságosabb Oltáriszentséget. Utolsó szavaival hőnszeretett hazája jövő boldogulásáért ajánlotta fel ifjú életét.

A messze idegenben valóságos szentként tisztelik emlékét. Sírja zarándokhelye lett Madeira népének. Tragikus halála azoknak a lelkiismeretét terheli, akik életében nem hallgattak az ő mindig csak szeretetet és békét hirdető szavára, akiknek cselekedeteit nem a krisztusi szeretet, de sátáni gyűlölet és aljas bosszúvágy vezette.

IV. Károly király sorsa nagy mértékben hasonlít magyar nemzetének tragikus sorsához. Mert ez a nemzet is ártatlanul szenvedett és szenved még ma is mások bűneiért.

Mi királyiul magyarok, akik mint hithű keresztények tudjuk, hogy a szenvedésből fakad a feltámadás, szilárdan hiszünk édes hazánk feltámadásában is. De hisszük és tudjuk azt is, hogy Magyarországnak csak a szentistváni hagyományokhoz, az ezeréves ősi alkotmányokhoz való visszatérés hozhatja meg ezt a feltámadást. Rabló szomszédaink rossz lelkiismerete és a Magyar Szent Korona varázsától való ideges félelme ma még akadályokat gördít a magyar feltámadás elé, de el fog jönni az idő, amikor a Szent Korona fénye ismét be fogja ragyogni a Kárpátoktól az Adriáig terjedő régi, boldog Nagymagyarországot!

Zárszó.

Visszaemlékezéseimet az összeomlásról szóló szomorú megemlékezéssel befejeztem.

Aki azzal a gondolattal vette kezébe szerény írásomat, hogy abból eddig még nem ismert szenzációkat fog megtudni Ferenc József és IV. Károly királyokkal kapcsolatban, most bizonyára csalódottan fogja azt félretenni.

Sem a világháború kulisszatitkairól, sem az összeomlást megelőző politikai és diplomáciai eseményekről olvasóim tőlem nem tudtak meg olyat, amit előbb már nem halottak vagy nem olvastak volna valahol. Ellenben megtudtak egy pár jelentéktelennek látszó olyan eseményt, amely nekem csupa drága emlékem és amelyet most csak azért közöltem a nyilvánossággal, mert alkalmasnak ítélem őket arra, hogy megvilágítsák annak a két uralkodónak egyéniségét, aki Szent István ősi koronájának két utolsó viselője volt és akinek közelében én Isten különös kegyelméből négy esztendőt eltölthettem, négy nehéz, gondterhes háborús esztendőt.

Hogy az, amit elmondtam, valóban megtörtént és úgy történt meg, ahogy én azt leír-

tam, azért saját egyéni becsületemmel kezeskedem. Hogy személyem sokat szerepel ezekben a kis történetekben, azon ne ütközzék meg senki, mert hiszen ezek elvégre az én saját élményeim. Azt hiszem, hogyha ezeket el nem mondom és enélkül kísérlem meg I. Ferenc József és IV. Károly királyok egyéniségeinek jellemzését, előadásom száraz és unalmas lett volna.

Politizálni, kritizálni nem akartam. Ha itt-ott mégis beleestem ebbe a hibába és ezzel mintegy némileg eltértem attól az irányelvtől, amelyet kis munkám előszavában magam elé szabtam, szolgáljon mentségemül az a körülmény, hogy magam is politikus vagyok s így önkéntelenül is el-elkalandoznak néha gondolataim a politika terére. Olt pedig, ahol a IV. Károly király ellen szórt rágalmakkal keliett foglalkoznom és azokat megcáfolnom, nem tudtam elkerülni, hogy ezekkel szemben ne éljek a kritika jogával.

Irodalmi babérokra nem pályázom. Néhány hírlapi cikken kívül alig írtam eddig egyebet és így valószínű, hogy kis munkám irodalmi szempontból migyonis gyenge lehet. Emiatt különösen tollat forgató olvasóim szíves elnézését kérem.

A két uralkodónak, akiről írtam, bensőséges kegyelettel őrzöm emlékét, Ha sikerült mind a kettőnek egy hozzájuk méltó emléket állítanom olvasóim szívében akkor elértem a célokat.

Ezzel bocsátom útnak szerény munkámat.

Névmutató.

- A.
- Adler Frigyes osztrák szociáldemokrata képviselő 61.
- Adler Viktor osztrák szociáldemokrata vezér 61.
- II. András király 94.
- Andrássy Gyula gróf ifj. 132.
- Á.
- Ángyán Géza udv. titkár 16.
- Apponyi Albert gróf 101, jegyzet.
- B.
- Bánffy Dezső báró miniszterelnök 30, 48.
- Bánffy Miklós gróf 91.
- Benczúr Gyula festőművész 91.
- Berchtold Lipót gróf főkamárás 99.
- Bolfras báró főhadsegéd 42, 80.
- C.
- Carmen Sylva (Erzsébet román királyné) 56.
- Cs.
- Csekonics Endre gróf főkamarás 96.
- Csernoch János borbély, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 64, ol”
- 66, 67, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 97, 102, 106, 109, 112, 119, 137, 150.
- Deák Ferenc 39, 139.
- Dessewffy Aurél gróf országbíró 94.
- Dinghofer, az osztrák-német nemzeti párt vezére 141.
- Divéky József kormánytanácsos 17,
- VII. Eduárd angol király 67.
- Erzsébet királyné 32, 43, 69, 70.
- Esterházy Miklós herceg, zászlósúr 92.
- Esterházy Sándor gróf, a királyné főudvarmestere 92, 99.
- Etelka főhercegnő 83, 101.
- F.
- Félix főherceg 105.
- Ferdinánd bolgár király 90, 107.
- V. Ferdinánd király 30.
- Ferenc Ferdinánd trónörökös 8, 24, 29, 71, 72, 77.
- I. Ferenc József király 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 64, ol”
- 66, 67, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 97, 102, 106, 109, 112, 119, 137, 150.

I. Ferenc király 39, 107.
Ferenc Szalvátor főherceg
46.
Festetich Tasziló herceg
főudvarmester 93.
Fischer von Erlach
41., jegyzet
France Anatole francia író
129.
Frígyes főherceg hadsereg-
főparancsnok 106.
Frígyes Vilmos német trón-
örökös 70, 120, 121 jegy-
zet, 122, 124.

G

Gayer lovag osztrák bel-
ügyminiszter 142.
Giesi von Gieslingen báró
belgrádi követ 77.
V, György angol király 144.

H

Hadik János gróf 134.
Häuser prelátus, az oszt-
rák keresztényszocialis-
ták vezére 141.
Hawerda-Wehrlandt báró
81
Hohenberg Zsófia hercegnő
24, 71.
HohenJohe-SchíHingsfürsí
Gottfried herceg, első fő-
udvarmester 80.
Hornig Károly báró bíbor-
nok. veszprémi püspök
91.
Hunyadi József gróf első fő-
udvarmester 80, 99, 147.

I

István főherceg nádor 30.
J.
Jankovich Béla vállás- és
közoktatásügyi miniszter
38. jegyzet.
Jósika Samu báró, a fő-
rendház elnöke 90.
József főherceg 135.
K.
Káliay Béni közös pénz-
ügyminiszter 115.

Kállay Erzsébet udvar-
hölgy 115, 116.
Kálnoky gróf közös kül-
ügyminiszter 47, 48.
Károly császár 141.
Károly Ferenc József fő-
herceg 8, 71, 72.

IV. Károly király 6, 8, 9,
11, 14, 16, 34, 69, 70,
72, 73, 74, 79, 80, 81,
82, 84, 85, 86, 87, 90,
91, 92, 94, 98, 99, 100,
101, 102, 103, 107, 109,
110, 112, 117, 118, 119,
120, 122, 123, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 139, 141, 143,
146, 147, 148, 149, 150,
151.

Károly Lajos főherceg 71,
103.

I. Károly román király 56.

Károly trónörökös 29, 63,
72, 75, 78.

Károlyi Mihály gróf 132,
133, 135, 142.

Károlyi József gróf 147.

Kary Béla alezredes 104.

Kerzl dr., Ferenc József
háziiorvosa 42, 62.

Kossuth Lajos 40.

Köiber Ernő báró osztrák
miniszterelnök 137.

Krammar Károly cseh po-
litikus 137.

Kray fstván báró udvari
titkár 16, 114.

Kray Pál báró tábornok-
nagy 113.

Lammasch professzor, osz-
trák miniszterelnök 138,
142.

Landwehr tábornok 117.

Linder Béla a forradalom
hadügyminisztere 135.

I. Lipót király 41. jegyzet-

Lobkowitz herceg főhadse-
géd 80.

- M.
- Mária Antónia braganza hercegnő 72.
- Mária Jozefa főhercegnő 71, 72.
- Mária Terézia királynő 41 jegyzet.
- Mária Valéria főhercegnő 46.
- Marterer altábornagy, főhadsegéd 80, 113.
- Mazuranc Marian udvái titkár 17.
- xMelissa nővér, apáca 101.
- Metternich herceg kancellár 39, 49.
- Miske Jenő báró udvari titkár 16.
- V. Mohamed török szultán 107.
- Moltke tábornok, a német vezérkar főnöke 121.
- Montenuovo Alfréd herceg első főudvarmester 42, 80.
- N.
- Nagy Géza báró osztályfőnök 16, 81.
- O.
- Ortner bécsi egyetemi orvos tanár 62, 63-
- Ottó főherceg 8, 71, 72, 82, 101.
- Ottó trónörökös 70, 88.
- P.
- Paar grófi főhadsegéd 42, 61, 80.
- Pálffy Miklós herceg főlovászmester 99.
- Pápai István udvari tanácsos 16.
- Peroer Károly kabinetirodai főtiszt 17.
- Pífü bíbomok, bécsi hercegérsek 70.
- Poizer Arlur Iovao (később Poi/cr-I Todit/. grófj kabinetirodái főnök 81.
- R.
11. Rákóczi Ferenc fejedelem 40.
- Rasín Alajos cseh politikus 137.
- Renner osztrák kancellár 169.
- Ribot Alexandre, francia miniszterelnök 130, 130 jegyzet.
- Robert bourbon-pármái herceg 72.
- Robert főherceg 101, 147.
- Rudolf trónörökös 70, 71.
- S.
- Sándor főherceg nádor 107.
- Sándor János belügyminiszter 35.
- Schiessl Ferenc báró kabinetirodái főnök 27, 42, 56
- Schliffen német tábornok 121.
- Schonta Imre lovag fregattkapitány, szárnysegéd 125.
- Seidler osztrák miniszterelnök, később kabinetirodái főnök 81.
- Seydl prelátus, udvari plébános 63.
- Seit/, osztrák szociáldemokrata vezér 141.
- Sixlus bourbon-pártnai herceg 120.
- Skerlec Iván báró horvát bán 94.
- Strutt angol alezredes 144, 145.
- Stürgkh Károly gróf osztrák miniszterelnök 34, 61, 137.
- \$.
- Szász Károly, a képviselőház elnöke 90.
- Szegedy Maszák Aladár udvari tanácsos 'A.
- Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 47.

Szmrecsányi Lajos egri érsek 91.

Sztojkovics Mihály kabinetirodái főtiszt 17.

T.

Tisza István gróf miniszterelnök 12, 13, 24, 76, 86, 87, 91, 98, 108, 131, 132, 135, 139,

Tisza István gróf nádorhelyettes 92, 94, 96.

U.

Uray István osztálytanácsos 16.

V.

Viktória angol királynő 64.

II, Vilmos német császár és porosz király 24, 67, 70, 107.

W.

Weisskirchner Richard, Bécs polgármestere 24.

Weisz Rezső kabinetirodai főtiszt 17,

Wilson Woodrow, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 138.

Wlassics Gyula báró, a főrendiház elnöke 142.

Z.

Zichy Ágost gróf főudvarnagy 99.

Zita bourbon-pármai hercegnő 72, 126.

Zita királyné 70, 82, 147.

Zs

Zsámboky Pál lelkész 100, 148.

Tartalomjegyzék:

Előszó	5
I. A kabinetiroda	15
II. I. Ferenc József egyénisége	23
III. Mozaikok Ferenc József életéből	35
IV. Ferenc József betegsége és halála	62
V. IV. Károly király	71
VI. Összeomlás	131
Zárszó	150
Névtató	153